

UNIVERZITA KARLOVA

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Institut komunikačních studií a žurnalistiky

Katedra mediálních studií

Bakalářská práce

2023

Kateřina Lukášová

UNIVERZITA KARLOVA

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Institut komunikačních studií a žurnalistiky

Katedra mediálních studií

**Mediální obraz portugalské karafiátové revoluce
v československém dobovém tisku**

Bakalářská práce

Autor práce: Kateřina Lukášová

Studijní program: Mediální studia

Vedoucí práce: PhDr. Jakub Končelík, Ph.D.

Rok obhajoby: 2023

Prohlášení

1. Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracovala samostatně a použila jen uvedené prameny a literaturu.
2. Prohlašuji, že práce nebyla využita k získání jiného titulu.
3. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna pro studijní a výzkumné účely.

V Praze dne 30. 4. 2023

Kateřina Lukášová

Bibliografický záznam

LUKÁŠOVÁ, Kateřina. *Mediální obraz portugalské karafiátové revoluce v československém dobovém tisku*. Praha, 2023. 112 s. Bakalářská práce (Bc). Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Institut komunikačních studií a žurnalistiky, Katedra mediálních studií. Vedoucí diplomové práce PhDr. Jakub Končelík, Ph.D.

Rozsah práce: 132 109 znaků

Abstrakt

Tato bakalářská práce se zabývá analýzou mediálního obrazu portugalské karafiátové revoluce uskutečněné 25. dubna 1974 v dobovém československém tisku. Karafiátová revoluce byla nenásilným vojenským převratem, který svrhnul dlouhodobý diktátorský režim Estado Novo a odstartoval proces demokratizace země. Proces demokratizace nebyl jednoduchý a trval celé dva roky, než se sestavil demokraticky zvolený parlament, který nechal schválit ústavu nové Portugalské republiky.

Cílem této bakalářské práce je porovnat výklad karafiátové revoluce a stěžejní momenty, které ohrožovali proces demokratizace Portugalska v tehdejším československém deníku *Rudé právo* s historickými prameny a zjistit, zda se oficiální stranický tisk Komunistické strany Československa odchyloval od jejich znění, aby glorifikoval tamější činy Portugalské komunistické strany zastoupené ve vyhlášené prozatímní vládě a s ní spjatou socialistickou ideologií. Zároveň se tato práce věnuje porovnáním výkladu portugalských událostí v exilových periodik *Svědectví* a *Listů*. Zkoumanými časovými úseky jsou: karafiátová revoluce (25.4.1974), zářijový (30.9.1974) a březnový (12.3.1975) pokus o politický převrat během procesu demokratizace a sestavení poslední, šesté prozatímní vlády (19.9.1975). Jako metoda výzkumu byla zvolena kvalitativní obsahová analýza s historicko-srovnávací metodou.

Abstract

This bachelor thesis is focused on an analysis of the Portuguese Carnation Revolution that took place on April 15, 1974 and its media image in the Czechoslovak press of that time. The Carnation Revolution was a non-violent military coup that overthrew the long-term dictatorial Estado Novo regime and started the process of democratization. This process faced many challenges, it took two years to form a democratically elected parliament that approved the constitution of the newly formed Portuguese Republic.

The aim of this bachelor thesis is to compare the interpretation of the Carnation Revolution and its key moments, that threatened the democratization process, in the Czechoslovak newspaper *Rudé právo* with historical sources to determine whether the official party press of the Communist Party of Czechoslovakia deviated from them in order to glorify the Portuguese Communist Party and their actions in the Provisional Government. At the same time, this thesis compares the interpretation of the Portuguese regime transformation in exile press *Svědectví* and *Listy*. The analysed events are: the Carnation Revolution (April, 25 1974), the September attempt of a political coup (September, 30 1974), the March attempt of a political coup (March 12, 1975) during the democratization process and the formation of the last, sixth Provisional Government (September, 19 1975). Qualitative content analysis with historical-comparative method has been chosen for this research.

Klíčová slova

Portugalsko, karafiátová revoluce, mediální obraz, Rudé právo, Svědectví, Listy, Portugalská komunistická strana

Keywords

Portugal, the Carnation Revolution, media image, Rudé právo, Svědectví, Listy, Portuguese Communist Party

Title

The media image of the Portuguese Carnation Revolution in the Czechoslovak period press

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala mé rodině a přátelům za jejich podporu a povzbuzování během mého studia, a především v době psaní této práce. Ráda bych také poděkovala svému vedoucímu, panu PhDr. Jakubu Končelíkovi, Ph.D. za cenné rady a vstřícný přístup.

Obsah

ÚVOD	2
1. HISTORICKÝ KONTEXT A POLITICKÝ VÝVOJ VEDOUČÍ K PROPUKNUTÍ REVOLUCE.....	4
1.1. PORTUGALSKO ZAČÁTKEM 20. STOLETÍ	4
1.2. SALAZARŮV DIKTÁTORSKÝ REŽIM ESTADO NOVO	7
1.3. ÚPADEK MOCI ESTADO NOVO A ZAČÁTEK VOJENSKÉHO PŘEV RATU.....	10
2. KARAFIÁTOVÁ REVOLUCE.....	15
3. ANALÝZA.....	20
3.1. SVĚDECTVÍ: ČTVRTLETNÍK PRO POLITIKU A KULTURY	23
3.2. LISTY: ČASOPIS ČESKOSLOVENSKÉ SOCIALISTICKÉ OPOZICE, URČENÝ PŘEVÁŽNĚ ČTENÁŘŮM V ČESKOSLOVENSKU	29
3.3. RUDÉ PRÁVO	35
3.3.1. <i>Začátek revoluce (25. 4. 1975)</i>	36
3.3.2. <i>Pokus o převrat (28. 9. 1974)</i>	41
3.3.3. <i>Pokus o politický převrat (11. 3. 1975)</i>	45
3.3.4. <i>Sestavení šesté prozatímní vlády (19.9.1975)</i>	51
3.4. KOMPARACE VÝSLEDKŮ ANALÝZY	57
ZÁVĚR	60
SUMMARY	61
POUŽITÁ LITERATURA	62
TEZE BAKALÁŘSKÉ PRÁCE.....	65
SEZNAM PŘÍLOH	69

Úvod

Tématem této bakalářské práce je analýza mediálního obrazu portugalské karafiátové revoluce v dobovém československém tisku. Karafiátová revoluce byla nenásilným vojenským převratem uskutečněným 25. dubna 1974, která ukončila osmačtyřicetiletou nadvládu autoritativního režimu Estado Novo a odstartovala tak proces demokratizace Portugalské republiky. Proces demokratizace nebyl jednoduchý a trval celé dva roky, než se sestavil demokraticky zvolený parlament, který nechal schválit ústavu nové Portugalské republiky. Jedná se o klíčové období v historickém vývoji země. Námět na tuto práci jsem získala během svého zahraničního studijního pobytu v portugalském Lisabonu, který jsem absolvovala díky programu ERASMUS+.

Cílem této bakalářské práce je zanalyzovat mediální obraz portugalské karafiátové revoluce a její dopad v československých exilových časopisů *Svědectví* a *Listy* a v oficiálním vládním tisku *Rudé právo*. Práce si bere za úkol zjistit, jakým způsobem o daných událostech *Rudé právo* informovalo své čtenáře a porovnat jejich výklad s historickými fakty. Práce se taky zaměří na porovnání výkladů portugalské transformace dvou exilových časopisů *Svědectví* a *Listy*. Metoda výzkumu pro tuto bakalářskou práci byla zvolena kvalitativní obsahová analýza s historicko-srovnávací metodou.

První kapitola práce je věnována přiblížení historického kontextu Portugalska k pochopení tehdejší politické situace a důvodům proč karafiátová revoluce nastala. Kapitola historického kontextu popisuje dějinné události uskutečněné od začátku 20. století až do roku vypuknutí karafiátové revoluce, tedy roku 1974. Zahrnuje dějinnou etapu zániku Portugalského království a vyhlášení první Portugalské republiky v roce 1910, etapu nastolení vojenské diktatury Ditatura Nacional vyhlášené roku 1926 a v neposlední řadě etapu přeměny Ditatury Nacional na autoritativní režim Estado Novo diktátora Antónia Salazara od roku 1933 do roku 1974.

Druhá kapitola se zaměřuje na popis karafiátové revoluce a jejího následného dopadu. Demokratizace země trvala celé dva roky, než došlo k sestavení demokraticky zvoleného parlamentu a ustanovením jím sepsanou novou ústavu Portugalské republiky. Tato kapitola se detailněji vyjadřuje k tomuto dvouletému průběhu a popisuje jeho zásadní momenty vývoje, které jsou nutné k pochopení následující analytické kapitoly.

Poslední, tedy třetí, kapitolou práce je analytická část, ve které je uvedena metodologická struktura práce a samotný výzkum. Kapitola je rozdělena na čtyři podkapitoly, které jsou věnovány jednotlivým analýzám vybraných periodik – Svědectví, Listy a Rudé právo, a komparace jejich výsledků. Každá z prvních tří podkapitol obsahuje úvodem krátké charakteristiky daného periodika před začátkem samotného výzkumu.

Při zpracování tématu práce jsem se odchýlila od odevzdané bakalářské teze. Změnila se především struktura práce a rozšířila se o několik podkapitol. Zároveň jsem během svého výzkumu nepoužila všechny vypsane literatury. Při vypracování práce jsem narazila na jiné, vhodnější tituly. Bylo také více upřesněno vymezení zpracovaného materiálu. Uvedené časové rozmezí v tezích je duben 1974 až duben 1976, což by obsahovalo enormní množství dat. Upravený rámec analyzovaných událostí ve dvouletém procesu portugalské přeměny státní správy určoval časopis *Svědectví*. *Svědectví* pokrylo zásadní události v celém dvouletém procesu přeměny – vypuknutí karafiátové revoluce (25. dubna 1974), zářijový (30. září 1974) a březnový (12. březen 1975) politický převrat doufající ve změnu kurzu vyvíjené politiky a nastolení šesté prozatímní vlády (19. září 1975), která omezila vliv extrémní levice na směr budování republiky.

1. Historický kontext a politický vývoj vedoucí k propuknutí revoluce

1.1. Portugalsko začátkem 20. století

Počátek 20. století představoval pro portugalský národ dobu nepokojů a nestability. Portugalská konstituční monarchie se musela vypořádat s následkem ztráty koloniálního území Brazílie a značné části Jižní Afriky. Tehdejší král Karel I. Portugalský z dynastie Braganza byl nucen podepsat dohodu o předání oblastí dnešní Zambie, Zimbabwe a Malawi Britskému impériu. Plány na propojení vlivného území od východního pobřeží dnešní Angoly po západní pobřeží Mosambiku tak byly ukončeny. Tato diplomatická porážka zcela podkopala důvěru a respekt portugalské královské rodiny. Zavedený monarchický systém ztrácel na popularitě. Politickým nepokojům tak nepomáhala ani hospodářská a ekonomická krize. V důsledku nenalezení dostačujících prostředků vyřešení krize a selhání vládnoucích politických stran se samotný král Karel I. dohodl s tehdejším ministrem João Franco Ferreira Pinto Castelo-Brancem na přetvoření mocenské správy na přísný režim diktatury, kde by João Franco zaujímal pozici předsedy královské rady. Nový režim zrušil jakékoliv opoziční strany, uvedl silnou cenzuru na tisk a vydal zatykače na politické odpůrce. Nelibost režimu, jak u ostatních politiků, tak i u občanů, zvyšovala počet zastánců Portugalské republikánské strany, a to dokonce i mezi dřívějšími příslušníky monarchistických stran. Nepokoje sílily a nastalo několik pokusů o revoluci. Celá situace vyvrcholila k úspěšnému atentátu na krále Karla I. a jeho blízkých rodinných příslušníků. Pouze královna a následník trůnu Manuel II. přežili s pouhými menšími poraněními. Útočníci byli na místě zneškodněni. Atentát vyvolal další vlnu politických změn. Diktátor João Franco uprchl do exilu a nově korunovaný král Manuel II. spolu se státní radou opět zavedl monarchistickou vládu, jež měla vyvést zemi z chaosu a přinést ji prosperitu. Monarchii se však nepodařilo udržet si svoji znovu získanou pozici a byla opět svržena převratem Portugalské republikánské strany. Pátého října roku 1910 byla vyhlášena Portugalská republika.¹

Období první republiky vzbuzovalo silné nadějně vyhlídky na zlepšení úrovně životních podmínek, zejména u nižších vrstev obyvatelstva. Portugalsko v minulosti neprošlo procesem sociální reformy a industrializace jako jiné evropské země. Lidé se tak

¹ KLÍMA, Jan. *Dějiny Portugalska*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1996. Dějiny států. ISBN 80-7106-164-6. s. 146-152

těšili na možnost reprezentace jejich zájmů. Legislativa nového parlamentárního systému zajišťovala politickou svobodu občanů, vydala zákon o legalizaci stávek nebo také zákon o svobodě tisku. Byly zrušeny šlechtické tituly a vyhlášena odluka církve od státu spolu se silnou proticírkevní agendou. Vláda se tedy snažila o rychlou modernizaci státu společně s reformou školství.² I přes prvotní nadšení vyhlášení samostatné republiky, portugalská přeměna politického systému se neobešla bez následného selhání. Od samotné vyhlášení republiky do začátku první světové války Portugalsko čelilo již několika ekonomickým, tak sociálním překážkám. Slibovaný pokrok nepřicházel a země čelila politickému kolapsu. V období od vzniku republiky až do roku 1926 se v zemi vystříдалo celkem 8 prezidentů, 44 ministerských předsedů, vypuklo 24 vzpour a povstání a 158 generálních stávek.³

Zahraniční velmoci uznaly a respektovaly vyhlášení samostatné Portugalské republiky, viděly ji však pouze jako slabý a zaostalý stát. Portugalské koloniální území se však stalo důležitým bodem zájmu britského a německého království a jejich intrik ohledně rozdělení moci na africkém kontinentě. V roce 1913 byl připravován tajný britsko-německý pakt, jež měl umožnit předání území tehdy portugalské Angoly a části Mosambiku Německému království jako kompenzaci za narůstající zájmy Británie v oblasti Perského zálivu. Konečná forma dohody měla vstoupit do platnosti koncem července 1914. Portugalská vláda v této době nepomýšlela nad dekolonizací svých zahraničních držav, nanejvýš zvažovala změnu způsobu spravování území. Ztráta tak velkého území by znamenala prudký pokles popularity a respektu nového republikánského systému. Portugalské impérium dokázalo přežít jen díky vypuknutí první světové války, kdy sblížení britsko-německých vztahů skončilo. Během samotné světové války Portugalsko vyhlásilo neutralitu. Ta však nebyla ze strany Německého království dodržována, a proto v roce 1916 vstoupilo Portugalsko do války po boku států Dohody.⁴

Po válce se portugalská politická nestabilita, umocněná celoevropskou hospodářskou krizí, stále prohlubovala. Náklady na živobytí stouply o 25 %, reálná mzda klesla na 60 % původní hodnoty a všeobecně chudé Portugalsko drasticky strádalo. Mezi lety 1919 a 1920 se na pozici vlády vystříдалo celkem 13 vlád, z nichž jedna vykonávala

² KLÍMA, Jan. *Dějiny Portugalska*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1996. Dějiny států. ISBN 80-7106-164-6. s. 161

³ tamtéž. s.166

⁴ PIRES, Ana P. The Iberian Peninsula and the First World War: Between neutrality and non-belligerency (1914-1916). In: *War in History* [online]. 2021, roč. 28, č. 3, 544-651. Dostupné z: <https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/0968344519882066>, s. 559-561

svou moc po dobu 24 hodin.⁵ Rozkol politické scény stále zesiloval. Mezera mezi socialistickou pravicí a levicí stále narůstala. Začaly vznikat nové politické strany, jako například Komunistická strana Portugalska (*Partido Comunista Português* – PCP) nebo Nacionalistická strana, jež se u vlády udržela měsíc. Postupem času se ve společnosti začala rodit myšlenka, že antiparlamentární politický režim je ta správná cesta k nastolení pořádku a k návratu dávné slávy země.⁶

Pokračující politický chaos a stále narůstající státní dluh představovaly hlavní důvody k mobilizování portugalské armády v čele s vrchním generálem Manuelem de Oliveirem Gomesem da Costou. Generál vyzýval ostatní složky ozbrojených sil k povstání proti neúnosné životní situaci v zemi, kterou způsobila neschopnost republikánské formy vlády. S okamžitou podporou a minimálním opozičním odporem, vytáhl generál Costa 28. května 1926 z Bragy na Lisabon.⁷ Nově vytvořený vojenský orgán koalice vojenských důstojníků moci rozpustil parlament spolu se všemi politickými stranami, donutil tehdejšího prezidenta k demisi, odstraňoval demokraty a republikány ze všech úřadů a zavedl cenzuru tisku. Ovšem ani nový silou zavedený režim se neobešel bez překážek. Samotný vůdce vojenského puče generál Costa nebyl příznivec nastolení dlouhodobé vojenské diktatury. S jeho odlišným pohledem na budoucnost země byl generál Costa v červenci 1926 sesazen a vyhoštěn na portugalské zámořské území Azorských ostrovů. Po vnitřním vojenském převratu převzal vládu generál António Óscar de Fragoso Carmona plně do svých rukou a později v listopadu 1926 se sám jmenoval úřadujícím prezidentem.⁸ Nově zavedený režim Ditadura Nacional (*Národní diktatura*) se setkal s menšími opozičními proudy, které vznikaly mezi demokraticky smýšlejícími důstojníky. Nejčastěji zpochybňovaly nejisté řešení státního dluhu. Opíraly se však o argumenty republikanizace státu v době, kdy chaos z předešlých let republiky stále dozníval a nenašel tak dostatečné zázemí přívrženců.

Na pokraji státního bankrotu se Carmona v roce 1926 obrátil na Společnost národů se žádostí o půjčku. Společnost národů jako záruku vyžadovalo od Portugalska omezení národní svrchovanosti a vzdání se svých koloniálních území. I přes zoufalé vyhlídky budoucnosti národa, Carmona za takovýchto podmínek nabídku odmítl. Nezbyvalo mu nic

⁵ KLÍMA, Jan. *Dějiny Portugalska*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1996. Dějiny států. ISBN 80-7106-164-6. s.165

⁶ tamtéž. s.166

⁷ CHILCOTE, Ronald H. *The Portuguese Revolution State and Class in the Transition to Democracy*. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, 2010. ISBN 978-0-7425-6794-8, s. 37-38

⁸ KLÍMA, Jan. *Dějiny Portugalska*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1996. Dějiny států. ISBN 80-7106-164-6. s.165, s. 168

jiného než pověřit vedení státního rozpočtu muže, kterého před dvěma lety na samém začátku vojenského převratu odmítl kvůli jeho požadavkům na neomezenou kontrolu rozpočtu všech státních důchodů a rozpočtových procesů. Tak se António de Oliveira Salazar stal 27. dubna 1928 ministrem financí.⁹ Salazarovy drastické reformy státního rozpočtu (např. přepracování daňové a úvěrové soustavy, omezení rozpočtu ministerstva školství a osvěty...) se však vyplácely a země mezi lety 1928 a 1929 po dlouhé době dosáhla nadbytku. Salazar svými skutky upevňoval svou popularitu v roli “spasitele národa” v očích občanů, tak i posiloval své pravomoci ve vládě.¹⁰ Začaly se ilegalizovat opoziční politické strany a úředně mohla fungovat pouze nově vzniklý Národní svaz (União Nacional), jehož předsedou nebyl nikdo jiný než sám Salazar. Hlavním programem Národního svazu byl boj proti parlamentarismu, individualismu a socialismu. S postupným upevňováním své moci se Salazar zmocnil i postu ministra kolonií a v červenci roku 1932 obsadil funkci předsedy Rady ministrů a začal proces reorganizace vlády, na jejím konci byla schválena nová ústava. Vojenský režim zavedený převratem roku 1926 tak dospěl ke konci a začala nová éra portugalské historie známé jako období druhé republiky Estado Novo (*Nový stát*).

1.2. Salazarův diktátorský režim Estado Novo

Přijetím nové ústavy 11. dubna 1933 znamenala pro Portugalsko vznik nového korporativistického politického režimu. Nový stát měl představovat zemi, kde zaměstnavatelé a jejich pracovníci byli přiděleni do stejné společenské skupiny podle jejich odvětví specializace. Tento systém tak měl zajistit minimální odlišnost sociálního postavení a rozdělení moci v rámci hierarchie společnosti. Podnikatelé tak mohli spravovat osobní vlastnictví, bylo však pod dohledem byrokracie, aby tak nedocházelo ke zneužívání pravomocí a vykořisťování zaměstnanců. Systém se tak lišil, jak od kapitalismu, tak i socialismu. Tuto formu regulace a koordinace sociálního a hospodářského života vykonával Národní pracovní statut.¹¹ Díky vytvořenému statutu mohl stát neomezeně kontrolovat a regulovat společenský a soukromý život. Občanům bylo dovoleno zakládat

⁹ BRITANNICA, T. Editors of Encyclopaedia. António de Oliveira Salazar. In: *Britannica.com* [online]. Dostupné z: <https://www.britannica.com/biography/Antonio-de-Oliveira-Salazar>

¹⁰ KLÍMA, Jan. *Dějiny Portugalska*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1996. Dějiny států. ISBN 80-7106-164-6. s.170-171

¹¹ CHILCOTE, Ronald H. *The Portuguese Revolution State and Class in the Transition to Democracy*. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, 2010. ISBN 978-0-7425-6794-8. s. 31

různé spolky a organizace. Musely však být oficiálně zaregistrovány, aby jejich aktivity byly pod drobnohledem. Zajišťování pořádku a odstraňování jakékoliv formy opozičních názorů byla pověřena Salazarova nově založená Policie dohledu a ochrany státu (*Polícia de Vigilância e Defesa do Estado* – PVDE) poté, co nechal Salazar rozpustit dosavadní policejní sbory.¹² Mimo jiné měla PVDE za úkol chránit a monitorovat hranice státu, popřípadě zabránit vstupu nežádoucím imigrantům. Zaměstnanci ve státní úřadech se museli vzdát práva na svobodu slova a nesměli projevit sebemenší nesouhlas ohledně základních zásad ústavy. Toto rozhodnutí bylo později ustanoveno dekretem, který vymáhal povinnost nahlásit případný výskyt nepohodlných kolegů svým nadřízeným.¹³

Samotná vláda a předseda vlády byli jmenováni či odvoláni prezidentem republiky, jež byl volen na funkční období sedmi let. Pozice hlavy státu byla však v praxi více ceremoniální. Hlavním vykonavatelem moci byl předseda vlády. Mimo jiné předseda vlády stál v čele Státní rady (poradní orgán prezidenta sestaven z 15 členů, z nichž 10 bylo jmenovaných doživotně) a Komory korporací. Komora korporací byl nejvýše postavený vládní orgán. Vytvářela zákony a vyhlášky v souladu se salazarovským režimem a posílala je dál do Národního shromáždění, kde musely být ratifikovány. Členové Národního shromáždění, stejně jako prezident, byli voleni kontrolovaným lidovým hlasováním. Všichni kandidáti směli být spjati pouze se stranou Národního svazu a byli předem schváleni Salazarem.¹⁴ Voleb se však mohla účastnit jen hrstka občanů. Volební právo bylo odepřeno negramotným (67,8% populace) a osobám, které neplatí předepsané daně.¹⁵

Zřízení druhé republiky Estado Novo neopomenulo ani reorganizaci svých koloniálních území vlivu. V listopadu 1933 vydala země *Organickou listinu portugalské koloniální říše*, ve které vyhlásila svou historickou pravomoc vlastnit a civilizovat zámořská území. Státní území bylo definováno jako evropské Portugalsko, Madeira, Azory, Kapverdské ostrovy, Guinea, svatý Tomáš a Princův ostrov, pevnost São João Baptista de Ajudá na pobřeží Guinejského zálivu, Cabinda, Angola, Mosambik, Portugalská Indie, Macao a Timor.¹⁶ Daná území tak stále spadala pod portugalskou moc,

¹² KLÍMA, Jan. *Salazar tichý diktátor*. Praha: Aleš Skřivan ml., 2005. ISBN 80-86493-15-6. s. 94

¹³ KLÍMA, Jan. *Dějiny Portugalska*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1996. Dějiny států. ISBN 80-7106-164-6. s.172

¹⁴ CHILCOTE, Ronald H. *The Portuguese Revolution State and Class in the Transition to Democracy*. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, 2010. ISBN 978-0-7425-6794-8. s. 31

¹⁵ KLÍMA, Jan. *Dějiny Portugalska*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1996. Dějiny států. ISBN 80-7106-164-6. s.172

¹⁶ KLÍMA, Jan. *Salazar tichý diktátor*. Praha: Aleš Skřivan ml., 2005. ISBN 80-86493-15-6. s. 89

ale povolila koloniím částečnou decentralizaci a finanční autonomii, pokud praktiky budou v souladu s nově stanovenou Ústavou. Mimo jiné dovolovala domorodcům osobní vlastnictví pozemků a sklizně.¹⁷

Během období utužování kontroly a vymáhávání dodržování nových ústavních zásad se v sousedním Španělské republice rodily první známky propuknutí občanské války (1936-1939). Jednalo se o válečný konflikt mezi demokraticky zvolenou převážně levicovou republikánskou stranou a pravicovými povstanci (později nazýváni frankisté podle hlavního vůdce povstaleckého vůdce generála Francisca Franca). Salazar se přímé účasti ve válce snažil vyvarovat. Slíbil však neoficiální podporu pravicových povstalců ekonomického charakteru a zásoboval frankisty válečným materiálem.¹⁸ Mimo jiné dal založit dobrovolnou polovojenskou organizaci Portugalské legie (*Legião Portuguesa*), která měla za agendu bránit korporativní stát a bojovat proti rozšiřujícímu se komunismu. Do Španělska tak odjelo bojovat zhruba deset tisíc viriatos¹⁹ (portugalští dobrovolníci pojmenováni po lusitánském bojovníkovi Viriathovi, jež bojoval proti římským nájezdů ve 2. století před naším letopočtem).²⁰ Na přelomu roku 1937 a první polovině roku 1938 se portugalská vláda rozhodla přerušit veškeré diplomatické vztahy se španělskou republikánskou stranou a oficiálně uznala vládu Francisca Franka jako jedinou možnou zákonnou formu španělské vlády. Když španělská občanská válka spěla ke konci a vidina nového celosvětového konfliktu byla na obzoru, Portugalsko a Španělsko podepsalo smlouvu o vzájemném přátelství a neútočení. Následně byl oficiálně deklarován vznik tzv. Iberského bloku.²¹

Stejně jako na počátku občanské války v sousedním Španělsku se Salazar snažil zachovat neutralitu a vyhnout se tak přímé účasti i během druhé světové války. Představa neutrality byla však mnohem jednodušší než její samotná realizace. Salazar se tedy musel pohybovat velice opatrně na politickém poli britsko-německých rozporů a pečlivě promýšlet v jakých aspektech jednotlivým zainteresovaným zemím pomůže. Například po celou dobu trvání války Portugalsko zásobovalo Německo i Itálii ropou a válečnými

¹⁷ KLÍMA, Jan. *Dějiny Portugalska*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1996. Dějiny států. ISBN 80-7106-164-6. s.171-172

¹⁸ KLÍMA, Jan. *Salazar tichý diktátor*. Praha: Aleš Skřivan ml., 2005. ISBN 80-86493-15-6. s. 114

¹⁹ BROOKER, Lynn. Portugal's Role in the Spanish Civil War. In: *Algarve History Association*. [online]. Dostupné z: <https://www.algarvehistoryassociation.com/en/features/iberian-history/154-portugal-s-role-in-the-spanish-civil-war>

²⁰ DYK, Ludwig H. Viriathus. In: *World History Encyclopedia* [online]. 7.4.2017. Dostupné z: <https://www.worldhistory.org/Viriathus/>

²¹ KLÍMA, Jan. *Dějiny Portugalska*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1996. Dějiny států. ISBN 80-7106-164-6. s.175

surovinami a výrobky. Se Spojeným královstvím a ostatními zeměmi koalice Spojenců se spíše jednalo o teritoriální výpomoc a obranu. Ke konci roku 1941 bylo Portugalsko donuceno k využití australské a holandské výpomoci při obranně jejího koloniálního území Timoru, když se na jeho březích vyloďovala japonská válečná flotila. Japonsko, při svém tažení přes Pacifik, chtělo obsadit Timor kvůli jeho taktickému umístění v blízkosti australských břehů.²²

1.3. Úpadek moci Estado Novo a začátek vojenského převratu

Doba po konci druhé světové války představuje pro Portugalsko období vzestupu opozičních proudů. Vítězství strany Spojenců a glorifikace demokratických svobod donutilo Salazarovu vládu k nastolení systematických změn. Byla zeslabena cenzura, vyhlášeny volby do Národního shromáždění a s nimi i změna volebního zákona, která dovolovala téměř svobodné volby. Salazar přestal Estado Novo nazývat korporativismem a začal používat pojem „organizovaná demokracie“.²³ Nový směr režimu dovolil vzniku opozičních skupin. Před uskutečněním parlamentních v prosinci 1945 vzniklo Hnutí demokratické jednoty (MUD – *Movimento de Unidade Democrática*) a bylo připraveno jít proti Národnímu svazu. Proces liberalizace trval však pouhé 3 týdny. Cenzura byla opět v plném rozsahu a odpůrci režimu byli posíláni do vazby. Opětovné utužení moci inspirovalo některé řady vojenských důstojníků k zorganizování převratu. Jejich zázemí nebylo dostatečně silné a pokus o převrat byl zneškodněn.

²² LEVI, Werner. Portuguese Timor and the War. In: *Far Eastern Survey* [online]. 17.7.1946, roč. 15, č. 14, 221-223. Dostupné z: <https://www.jstor.org/stable/3023062?seq=1>

²³ PINTO, António C. *Contemporary Portugal: Politics, Society and Culture* [online]. 2nd Edition. Colombia University Press. 2011. ISBN 978-0-88033-947-6, Dostupné z: https://www.researchgate.net/publication/259340183_Contemporary_Portugal_Politics_Society_and_Culture s. 45

Další šance na proces demokratizace se opozici naskytla v roce 1949, kdy se konaly prezidentské volby. Proti Salazarovu osvědčenému generálu Carmonovi vystoupil opoziční kandidát generál Norton de Matos. Kvůli silnému nátlaku a zastrašování ze strany vlády, Norton de Matos od voleb odstoupil. Generál Carmona byl tak bezkonkurenčně opět zvolen na prezidentský post, který vykonával až do své smrti roku 1951. Došlo tedy na druhý pokus opozice prosadit částečné umírnění režimu. Jejich snahy dopadly ale stejně jako v minulých prezidentských volbách. První opoziční kandidát byl nařčen z podpory nelegálního komunismu a druhý kandidát byl opět zastrašen a pronásledován. Proto byl na prezidentský post zvolen generál Craveiro Lopes, člen strany Národního svazu.²⁴

Portugalsko bylo stále vnímáno jako zaostalá země. Salazarův zavedený režim nepřinášel žádný vývoj kvality života. Téměř polovina obyvatel pracovala v zemědělství a pouhá čtvrtina v průmyslu, přičemž zemědělská výroba tvořila čtvrtinu z domácí produkce a průmysl polovinu zbývajících částí. Jednalo se převážně o průmysl textilní, potravinářský, stavebnictví, truhlářství a korkařské podniky. Panovaly nízké mzdy, vysoké ceny potravin. Lidé prahli po modernizaci a industrializaci. Tyto změny ale ohrožovaly zavedený režim. Vláda věděla, že výrazné ekonomické reformy by přinesly i ty politické. Rozhodla se tedy postupovat opatrně. Schválila rozvojový plán tržní ekonomiky na léta 1953-1958, který umožňoval zasahovat do hospodářství státu, ale i zahraničnímu kapitálu. Zahraniční investoři pozvolna vynucovali modernizaci a industrializaci pracovního zázemí v jednotlivých podnicích. Vše však probíhalo pod státní kontrolou.

S upevňováním zahraničních vztahů se západní politikou a podílení se na vzniku Severoatlantické aliance (NATO) vrhalo na autoritativní režim nátlak od západních demokratických zemí na nutnost dodržování lidských práv a svobod. Portugalsko bylo navíc v roce 1955 přijato do Organizace spojených národů (OSN). Portugalci začali věřit, že tato skutečnost napomůže k rozšiřování lidských svobod a pomalému uvolňování režimu. Jedinou změnu, co Salazar v tomto směru povolil, byla možnost založení studentských spolků a organizací, které se nijak nebudou vzpouzet proti daným pořádkům. Ty spolky, jejichž vznik úřady schválily, nebylo tak možno zakázat.²⁵

²⁴ KLÍMA, Jan. *Dějiny Portugalska*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1996. Dějiny států. ISBN 80-7106-164-6. s.180

²⁵ KLÍMA, Jan. *Dějiny Portugalska*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1996. Dějiny států. ISBN 80-7106-164-6. s.180-183

Počátek roku 1958 symbolizoval opětovnou naději režimní opozice k oslabení moci Národního svazu. Byly vyhlášeny prezidentské volby. Proti salazarovskému kandidátovi Américo Tomásovi se do opoziční kandidatury postavil generál letectva Humberto de Silva Delgado. Po dobu své vojenské kariéry vyjadřoval loajalitu k režimu Estado Novo. Jeho minulost a vybudovaná kariéra u mocenských sil režimu byla častým tématem skepse jeho důvěryhodnosti v očích opozičních komunistů. Vláda režimu se proti jeho kandidatuře postavila tak, jako k minulým kandidátům v předešlých volbách. Kampaň zastrašování byla na místě. Delgado však neustoupil. Jeho popularita značně stoupla po jeho výroku z první tiskové konference ze začátku kampaně. Na otázku ohledně vypořádáním se se Salazarem, v případě získání postu, odpověděl: „Samozřejmě ho propustím.“²⁶ Tento výrok vyvolal v zemi velké vlny nadšení. Opoziční síly, jak pravice, tak i levice, se poprvé sjednotily, přehlédly své rozdíly a vyjádřily Delgadovi svou plnou podporu. Samotná církev, jeden z pilířů Salazarovi vlády, který pomohl formovat novou společnost Estado Novo, se rozštěpila a poskytla svou podporu na obou stranách. Tato skutečnost představovala podkopání autority režimu. S narůstajícími obavami se vláda rozhodla jednat. Díky neomezené moci zasahovat do samotného průběhu a výsledků voleb byl znovu zvolený prezident Tomás. Delgado zcela jistě počítal s manipulací volebních výsledků ze strany režimu, a proto naplánoval vojenskou vzpouru. K té ale nakonec ani nedošlo. Delgado byl zbaven všech vojenských funkcí a byl donucen odejít ze země. Útočiště našel v Brazílii. Portugalskem se zvedla vlna neklidu.²⁷

²⁶ tamtéž, s. 185

²⁷ SZOBI, Pavel. The Portuguese in 'Communist Geneva': Prague as a Centre of the Opposition to Salazar, 1948-74. In: *Soudobé dějiny* [online]. 2014, roč. 21, č. 4, 609-634. ISSN 1210-7050. Dostupné z: https://sd.usd.cas.cz/artkey/sod-201404-0005_the-portuguese-in-communist-geneva-prague-as-a-centre-of-the-opposition-to-salazar-1948-74.php, s. 617

Koloniální válka

Ihned po skončení druhé světové války se ve světě hojně roznesla idea dekolonizace všech závislých území a vyhlášení nezávislostí. Indické území se oprostilo z nadvlády Spojeného království a vytvořilo Indickou republiku, Vietnam si vybojoval svobodu nad Francií a Indonésie vyhlásila svou nezávislost nad Nizozemskem. Portugalsko se prvně potýkalo s vlnou osvobozenického hnutí v roce 1954, kdy si nově vzniklá Indická republika kladla nárok na enklávy Portugalské Indie měst Damão, Diu a Goa. Salazar se s touto situací vypořádal tak, že na ni odmítl odpovědět. Po tomto rozhodnutí se Indická republika rozhodla s Portugalskem přerušit veškeré diplomatické vztahy.²⁸

Hlavní vlna dekolonizace, která silně zasáhla Portugalsko, nastala až v roce 1961. Počátek 60. let je v historii známý jako „rok Afriky“, kdy celkem 17 afrických států získalo nezávislost. Portugalsko byla jediná koloniální mocnost, která odmítla dopustit ztrátu území svého vlivu.²⁹ Mezi lety 1947-1960 se do portugalské Angoly a Mosambiku přestěhovala značná část portugalského obyvatelstva. Z původních 40 tisíců „bílých Portugalců“ se v Angole počet až zčtyřnásobil na 170 tisíc. V Mosambiku jich prvotně žilo 30 tisíc, roku 1960 se čítalo až 100 tisíc. Přesun obyvatelstva silně ovlivnil i exportní politiku. Až 80 % z celkového domácího vývozu vína, konzerv, strojů bylo posíláno do Afriky.³⁰ V případě neochoty vzdát se zámořských území hrála také hrdost národa a jeho slavné historie zámořských objevů. Výbor OSN 14. prosince 1960 přijal deklaraci o nutnosti udělit nezávislost koloniálním národům a naléhal tak na Portugalsko k jejímu dodržování. Opojení vidinou svobody a nezávislosti, domorodí obyvatelé kolonií přilnuli k násilnému pokusu převzetí moci. V angolské Luandě odbojové Angolské lidové hnutí za osvobození Angoly (MPLA – *Movimento Popular de Libertação de Angola*) zahájilo 4. února 1961 ozbrojené povstání. Šancí na úspěch povstání moc nemělo. Luanda byla zcela pod kontrolou dobře zorganizované portugalské správy a dokázala se útoku ubránit, ale na úkor životů několika tisíců lidí. Nepokoje vyvrcholily v březnu stejného roku, kdy Národní fronta pro osvobození Angoly (FNLA – *Frente Nacional de Libertação*

²⁸ MENDES, Sushila S. Goa Remained a Portuguese Colony When India Became Independent. In: *The Wire* [online]. 17.8.2022. Dostupné z: <https://thewire.in/history/goa-remained-a-portuguese-colony-when-india-became-independent>

²⁹ NĚMEC, V. Dekolonizace. In: *dějepis.com* [online]. Dostupné z: <https://www.dějepis.com/ucebnice/dekolonizace/>

³⁰ Loužecký, Martin. *Portugalsko na počátku 60. let a dopady koloniální války*. Praha, 2017. 45 s. Bakalářská práce (Bc.) Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Institut mezinárodních studií. Katedra západoevropských studií. Vedoucí bakalářské práce PhDr. Barbora Menclová, s. 2

de Angola) zaútočila na vesnice v severní části země a zavraždila jejich portugalské i angolské obyvatelstvo. Rozvrat Portugalské velmoci byl nevyhnutelný. Mimo to, Indická republika na konci roku 1961 zahájila vojenskou operaci k obsazení portugalských enkláv. Akce vyústila ke ztrátě správního území a došlo k zániku Portugalské Indie. Vedle Angoly se k osvobozeneckému hnutí přidali i Mosambik (1964) a Portugalská Guinea s Kapverdskými ostrovy (1963).³¹

Rok 1968 přinesl drastické změny ve vývoji Portugalska a jeho koloniální krize. Hlava státu António Salazar odstoupil z postu předsedy vlády kvůli zdravotním důvodům. Byl mu na mozku nalezen rozlehlý hematom, který vznikl v důsledku poranění hlavy při nešťastném pádu z lehátka. Pro záchranu jeho života bylo nutné hematom vyoperovat. Operace byla úspěšná a Salazarův stav se na krátký čas zlepšil. Po operaci však prodělal mozkovou příhodu, která zasáhla většinu důležitých orgánů. Jeho politická kariéra tak byla u konce a o dva roky později 27. července 1970 v ústraní skonal. Na jeho místo byl prezidentem jmenován doktor Marcelo José das Neves Caetano.³² Za jeho vlády došlo k mírné modernizaci politického systému. Caetanova vláda lákala zahraniční kapitál a modernizaci některých odvětvích průmyslu. Zrušil organizaci tajné policie PVDE a nechal změnit i volební zákon. Připravovaných parlamentních voleb roku 1969 se poprvé za celá desetiletí mohla zúčastnit opozice, liberální demokracie a socialisti. Díky většinovému volebnímu systému se zajistila bezprostřední výhra Národního svazu a vzniklé opoziční strany po volbách byly opět rozpuštěny. Postoj ke koloniální válce nový předseda vlády nezměnil. Opozice ztratila naději vidin lepších zítřků.

Nevyvíjející se stav koloniální krize vyvolalo nespokojenost důstojníků na afrických frontách. Skrze celou armádu se začalo šířit protivládní Hnutí ozbrojených sil (MFA – *Movimento das Forças Armadas*). Generál António de Spínola a plukovník Costa Gomes, hlavní představitelé MFA, žádali vládu o ukončení válečného konfliktu, a to politickou cestou. Po tomto výroku byli oba generálové odvoláni ze svých funkcí. To vše uvedlo do pohybu.

³¹ CAMPOS, Ângela. *An Oral History of the Portuguese Colonial War: Conscripted Generation*. Cham: Springer International Publishing, 2017, 1 online resource (XVII, 341 pages); illustrations. ISBN 3-319-46194-X. Dostupné z: <https://ebookcentral.proquest.com/lib/cuni/reader.action?docID=4812825&ppg=13>, s. 37

³² KLÍMA, Jan. *Salazar tichý diktátor*. Praha: Aleš Skřivan ml., 2005. ISBN 80-86493-15-6.

2. Karafiátová revoluce

V ranních hodinách 25. dubna 1974 zazněla z rádiové stanice *Renascença* režimem zakázaná píseň *Grândola* jako tajný povel k mobilizaci vojáků a zahájení převratu. Sjednocené hnutí armádních sil vyrazilo na kapitol s plánem převzetí moci z rukou autoritativního režimu a osvobození své země.

V hlavních svých zbraních měli zasunuté květy karafiátů na vyjádření své neochoty zbraně použít a přeměnit tak revoluci do násilného hnutí. Říká se, že vojáci při svém pochodu narazili na ženu, Celeste Martins Caeiro, nesoucí plnou náruč červených a bílých karafiátů. Zvědavost jí nedala a zeptala se na důvod jejich pochodu. Po osvětlení situace se jí jeden voják zeptal, zda nemá zapalovač. Celeste neměla, a tak místo zapalovače nabídla vojákovi jeden z jejích červených karafiátů. Voják si karafiát zasunul do hlavně své zbraně. Posléze nabídla všechny své květiny i ostatním příslušníkům pochodu. A takto získala revoluce své jméno.³³

Povstání armádních důstojníků nechtělo převzít moc a dostat zemi z jedné diktatury do druhé, tedy vojenské diktatury. Hnací silou převratu bylo ukončení třináctileté koloniální války a zaměření se na celkovou dekolonizaci, demokratizaci a modernizaci Portugalska. Po ustálení porevoluční situace se chtělo MFA oprostít od zasahování do politických rozhodování a předat moc do rukou občany zvolených politických stran. Chtělo lidu poskytnout prostor k sebeurčení. Avšak do ustanovení termínu všeobecných parlamentních voleb by bylo MFA v rozhodujících pozicích. Byl vytvořen prozatímní Výbor národní spásy (JSN – Junta de Salvação Nacional), který měl dohlížet na proces demokratizace a jednání stanovené prozatímní vlády do doby všeobecných parlamentních voleb. Poté měl zaniknout. JSN měla v pravomoci jmenovat prozatímního prezidenta a náčelníka vojenského štábu. Na pozici prezidenta chtěla jmenovat generála Costu a na pozici náčelníka štábu generála Spínolu, dva hlavní představitele revoluce. Nakonec došlo k opačnému obsazení těchto pozic, jelikož generál Spínola se ujal předsednictví JSN a důsledkem toho byl jmenován na pozici prezidenta.³⁴ Mezi tím byli bývalí prezident Tomás a premiér Caetano vyhoštěni ze země a odjeli do Brazílie, kde našli své útočiště.

Revoluce dala prostor pro vznik nových politických stran. Formovaly se strany jako Portugalská socialistická strana (PS – Partido Socialista Português), Lidová demokratická

³³ liveLuso. How the Carnation Became the Symbol of Portugal's Revolution. In: *liveLuso.com* [online]. Dostupné z: <https://www.liveluso.com/post/how-the-carnation-became-the-symbol-of-portugals-revolution> ³⁴ REZOLA, Maria. I. The Portuguese transition to democracy. In: HERR, R., A. C. PINTO, eds. *The Portuguese Republic at One Hundred* [online]. University of California: Berkeley, 2012, 83-99. Dostupné z: <https://escholarship.org/uc/item/1vp517x1>, s. 86-88

strana (PPD – Partido Popular Democrático), Portugalská nacionalistická strana (PNP – Partido Nacionalista Português), Portugalské demokratické hnutí (MDP – Movimento Democrático Português), Demokratický sociální střed (CDS – Centro Democrático Social), Křesťansko-sociální demokratická strana (PCSD – Partido Cristão Social Democrático). Jediná politická strana s již předešlou zkušeností a známá svým bojem proti předešlému režimu byla Portugalská komunistická strana (PCP, PKS), která mohla konečně po několika desítkách let vystoupit z ilegality.³⁵

Demokratický přechod ale nebyl tak bezproblémový, jak si MFA zpočátku představovala. Obsazení prezidentského postu nakonec padlo na generála Spínolu a generál Gomes byl místo něj jmenován na post náčelníka vojenského štábu. Spínola zastával odlišné názory od většiny revoluční MFA, především ohledně nastolení prezidentské republiky a vypořádání se s koloniálním územím. Spínola viděl budoucnost v pouhé federalizaci kolonií, nikoli ve vyhlášení jejich úplné nezávislosti. Ze získané prezidentské pozice tak pro něj bylo jednodušší svou politiku prosazovat.

Vybraným předsedou prozatímní vlády byl univerzitní profesor Adelino de Palma Carlos, který kolem sebe sestavil třináctičlennou vládu zastoupenou jedním členem MFA a MDP, třemi členy PS, dvěma zastupiteli PCP a PPD a šesti nezávislymi. Žádná z nově vzniklých pravicových stran se do prozatímní vlády nedostala. Politická scéna byla lehce nakloněna k levici. PCP hojně obsadila posty především v krajních zastupitelstvech. Carlosova prozatímní vláda se proto snažila prosadit svou větší pravomoc a oslabit tak pozici MFA jako rozhodující politické síly, uskutečnění řádných prezidentských voleb, a především se snažila urychlit přípravy voleb do ústavodárného shromáždění. Proti těmto požadavkům se MFA, spolu se Spínolou postavili silně proti a nechali první prozatímní vládu 17. července, po dvou měsících působení, rozpustit. Sestavením druhé prozatímní vlády byl pověřen generál Vasco Gonçalves a s jeho předsednictvím se poměr zastoupení MFA a politických stran markantně změnil. MFA obsadilo celkem osm pozic, PS tři pozice, PCP spolu s PPD jednu pozici a nezávislý celkem čtyři pozice.³⁶ Politika druhé prozatímní vlády se posunula silně doleva, což se ihned projevilo i v ekonomice. I přes prvotní záměr MFA vyvarovat se vládnímu zasahování do hospodářství, chtěla nechat MFA zestátnit většinu emisních bank. V důsledku vyhlášení

³⁵ CHILCOTE, Ronald H. *The Portuguese Revolution State and Class in the Transition to Democracy*. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, 2010. ISBN 978-0-7425-6794-8, s. 47-49

³⁶ REZOLA, Maria. I. The Portuguese transition to democracy. In: HERR, R., A. C. PINTO, eds. *The Portuguese Republic at One Hundred* [online]. University of California: Berkeley, 2012, 83-99. Dostupné z: <https://escholarship.org/uc/item/1vp517x1>, s. 89

toho opatření by vláda ovládala obrovskou část portugalské ekonomiky a většinu medií, jelikož banky vlastnily většinu odvětví velkého průmyslu a celostátních periodik.³⁷ Tento směr vývoje země se prezidentu Spínolovi nelíbil a snažil se pozastavit značný nárůst levicového vlivu. Proto se s podporou svých zastánců snažil 28. 9. 1974 uspořádat politický puč. Zamýšlená snaha zastavit vliv levice na politiku, ale vyústila v její pravý opak. Politický převrat se nepovedl a levice tak více upevnila své místo ve vládě. Portugalští občané, stále opojení revolučním vítězstvím MFA nad předešlou diktaturou, oslavovali porážku generála Spínoli a vítali levicové směřování politiky v budování nového Portugalska. Po své porážce prezident Spínola ze svého postu odstoupil a byl zbaven všech svých funkcí a nemohl již do politického dění zasahovat. Na jeho místo byl jmenován generál Francisco Costa Gomes, prvotní zamýšlený kandidát MFA na post prezidenta.³⁸

V lednu 1975 prozatímní vláda projednávala návrh ohledně nařízení jednotné federace odborových svazů, což by vedlo k sjednocení dělnické třídy. Návrh dekretu byl navržen radikální levicí z řad MFA a PCP. Poprvé od zasednutí do vládní pozice se PS vyjádřila proti nařízení prozatímní vlády, které byla součástí. PS se obávala, že toto nařízení by omezovalo svobodu sdružování. Svůj opoziční postoj podpořili s hromadnými demonstracemi. Snahy socialistů ale přišli vniveč. Portugalskem panovaly ve stejnou dobu hojné demonstrace i na podporu vyhlášení tohoto ustanovení a sám předseda vlády Gonçalves prohlásil, že neschválení tohoto dekretu by bylo závažné porušení důvěry a spojenectví mezi MFA a portugalským lidem.

Proces demokratizace země probíhal již několikátým měsícem, ale slibované volby do ústavodárného shromáždění byly stále v nedohlednu. Prozatímní vláda termín voleb stále oddalovala. Generální tajemník PCP Álvaro Cunhal se dokonce začal vyjadřovat proti uskutečnění voleb. Věřil, že Portugalci nebyli připraveni k tomuto kroku svobodné volby po několika desítkách let přežívání v politické diktatuře. Neuskutečnění těchto voleb bylo však zcela proti revolučnímu programu MFA. Silná radikalizace MFA a zavádění její politiky sovětského typu začaly značnou část „umírněných“ MFA důstojníků znepokojovat. Mocenské neshody nakonec vyústily 11. března 1975 pokusem o převrat

³⁷ PALACIOS CEREZALES, Diego. Civil Resistance and Democracy in the Portuguese Revolution. In: *Journal of Contemporary History*, [online]. 2017, roč.52, č. 3, 688–709. Dostupné z: <https://doi.org/10.1177/0022009416641496>, s. 695

³⁸ REZOLA, Maria. I. The Portuguese transition to democracy. In: HERR, R., A. C. PINTO, eds. *The Portuguese Republic at One Hundred* [online]. University of California: Berkeley, 2012, 83-99. Dostupné z: <https://escholarship.org/uc/item/1vp517x1>, s. 89

a následné převzetí vlády, navrácení se k prvotnímu programu revoluce a předání moci do rukou lidu. Stejně jako u předešlého zářijového převratu, tento pokus také nevyšel, což opět vedlo k většímu ucelení radikální levice ve vládě. MFA prošla silnou reorganizací a čístkou „nepohodlných“ členů. Zcela zanikla JSN a místo ní byla založena Revoluční rada (CR – Conselho de Revolução). CR fungovala na stejném principu hlavního řídicího orgánu jako JSN. Skládala se z celkového počtu 28 členů a fungovala jako poradní orgán prezidenta a předsedy vlády, měla na starost zajišťování státní bezpečnosti a nově měla fungovat jako jistý ručitel při naplňování nové ústavy. CR tedy zajišťovalo institucionalizaci armádních sil ve státní správě i po zvolení parlamentních poslanců v připravovaných volbách a přijetí nové ústavy.³⁹

S opětovným upevněním levicového vlivu prozatímní vláda uvedla v platnost dekrety schvalující znárodnění bank a pojišťoven, spolu s nimi i velkou částí průmyslu. Začala se připravovat i pozemková reforma hospodářské půdy. Proti zasahování do soukromého hospodářského vlastnictví se silně ohradil předseda PS Mário Soares a nechal zmobilizovat demonstrační davy na vyjádření svého nesouhlasného postoje.

Uklidnění nepokojů bylo zajištěno konečným vyhlášením termínu voleb do ústavodárného shromáždění. Volby se konaly na roční výročí karafiátové revoluce 25. dubna 1975.⁴⁰

Dubnové volby do národního shromáždění nepřinesly příznivé výsledky, ve které portugalská levice spolu s premiérem Gonçalvesem doufali. Vítězi voleb byli socialisti (PS) s 37,87 % hlasů, což by jim přineslo celkově 115 mandátů. Druhé místo obsadila Lidová demokracie (PPD) s 26,38 % podporou a získanými 80 mandáty. Komunistická strana získala pouhých 12,53 % a s nimi 32 mandátů. CDS (Demokratický sociální střed) se umístil na 4. místě s celkovým 7,65 % hlasů, které jim získaly 16 mandátů. Nově vzniklá levice MDP, u které premiér Gonçalves předpovídal vítězství, získala pouhá 4,14 % s 5 mandáty.⁴¹ Získané mandáty zaručovaly politickým stranám pouze jednorozhodné období na sestavení nové ústavy, jež by měla být schválena rok poté. Vládnoucí MFA se nechtěla vzdát svých nynějších pravomocí a dala zástupcům politických stran podepsat dohodu. Ta zajišťovala MFA pozici patrona, který by nadále

³⁹ PALACIOS CEREALES, Diego. Civil Resistance and Democracy in the Portuguese Revolution. In: *Journal of Contemporary History*, [online]. 2017, roč.52, č. 3, 688–709. Dostupné z: <https://doi.org/10.1177/0022009416641496>, s. 694-695

⁴⁰ tamtéž, s. 695

⁴¹ CHILCOTE, Ronald H. *The Portuguese Revolution State and Class in the Transition to Democracy*. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, 2010. ISBN 978-0-7425-6794-8. s. 51

řídil politický proces. Strany se tak vzdaly svého nároku na podíl moci.⁴² Ne všichni zástupci MFA s tímto rozhodnutím marginalizace stran souhlasili a MFA se začala rozdělovat. Proto se 19. června MFA dohodla pro umírněnější akční plán (Programa de Acção política), který nakonec uznal ústřední postavení politických stran. Portugalští socialisté toto rozhodnutí uvítali a na podporu zmobilizovali velkoplošné demonstrace. S tímto postupem naopak nesouhlasila radikální levice a usilovala o alternativu, která by zajistila přímé vedení MFA v blízkém spojení se zastánci lidové moci, kde by nebyla svázaná parlamentní demokracií. „Program spojení mezi lidem a MFA“ (MFA-Aliança Povo) byl přijat 8. července. PCP vyjádřilo podporu oslavnými demonstracemi. Důsledkem přijetí toho programu PS a PPD podaly 10. července demisi a odešly z prozatímní vlády. Vítězové z dubnových všeobecných voleb se staly opoziční silou.⁴³ Celým Portugalskem se zvedla vlna protivládních nepokojů. PCP se tyto nepokoje snažila označit jako za „reakční a fašistické“ a prezentovat demonstrace PS ve stejném světle jako Spínolův „teroristický“ pokus o převrat před 10 měsíci. Byl to však špatný tah. Označení vítěze demokratických voleb jako „fašistickou reakci“ nepřijali občané, ani „umírnění“ členové MFA příznivě. Nejednota hnutí MFA vyšla na veřejnost 6. srpna, kdy 9 členů Revoluční rady vydalo dokument odmítající „socialismus východoevropského typu“. Dokument navrhoval zcela nový typ demokratického pluralismu, ve kterém by ozbrojené síly byly součástí politické scény.⁴⁴ Dokument byl následně rozeslán po armádě dál k získání více podpisů. Prezident Costa Gomez suspendoval původních 9 podepsaných důstojníků, ale na zastavení rozkolu MFA bylo již pozdě. S rostoucím počtem důstojníků stranicích s „dokumentem devíti“ zůstala radikální levice bez ochrany. Celou zemí proběhla silná protikomunistická vlna. Umírnění členové MFA využili oslabenou pozici levicových radikálů a rozkol uvnitř armády a rozhodli se odvolat Vasca Gonçalvese z pozice premiéra, spolu s jeho represivní politikou. Dala se také přeorganizovat Rada revoluce, PS a PPD opět vstoupili do prozatímní vlády nově vedenou admirálem José Pinheiro de Azevedou.

⁴² PALACIOS CEREZALES, Diego. Civil Resistance and Democracy in the Portuguese Revolution. In: *Journal of Contemporary History*, [online]. 2017, roč.52, č. 3, 688–709. Dostupné z: <https://doi.org/10.1177/0022009416641496>.s. 695

⁴³ KLÍMA, Jan. *Dějiny Portugalska*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1996. Dějiny států. ISBN 80-7106-164-6. s. 215

⁴⁴ REZOLA, M. I. (2012). The Portuguese transition to democracy. In *The Portuguese Republic at One Hundred* (pp. 83-99). University of California., s. 93

Se zavedením šesté prozatímní vlády (od 19. září) protikomunistické demonstrace na čas utichly. Radikální levice se stáhla do ústraní, ale začala pracovat na nové vlně mobilizace. Začala spolupracovat s odbory a dalšími lidovými organizace, čímž částečně oslabil vládní kontrolu. Vypukly nové protivládní protesty dělníků na podporu revoluce a skandovala se hesla pro obnovení spojení mezi lidmi a MFA. PS a PPD zorganizovali protidemonstraci. V této době se Portugalsko ocitlo na dějišti každodenních demonstrací. Demonstrace vygradovaly 13. listopadu, kdy hojný protest stavebních dělníků obklíčil parlamentní palác São Bento v Lisabonu a drželi poslance a ministry uvnitř přes 30 hodin, dokud ti plně nepřistoupili na jejich podmínky zvýšení mezd. Povolání vojenské jednotky a policie na záchranu uvězněných poslanců odmítly zasáhnout. Kvůli tomuto incidentu prozatímní vláda 20. listopadu vyhlásila stávkou a odjela na sever do Porta do doby, než armáda spolu s MFA neuklidní situaci k obnovení podmínek pro efektivní vládu. Této příležitosti využila radikální levice a její stoupenci, kdy 25. listopadu povstali a obsadili vojenské základny a letecké velitelství spolu a zmocnili se rozhlasového a televizního vysílání. Prezident Costa Gomez v Lisabonu vyhlásil stav obležení a dal zmobilizovat provládní část armádních sil. Povstalci byli poraženi a pozatýkáni. Levicovní sympatizanti byli zatčeni a propuštěni z armády tak i MFA. Revoluční rada byla také zcela přeorganizovaná. Revoluční proces tvoření volební demokracie mohl dál pokračovat.⁴⁵

3. Analýza

Cílem této bakalářské práce je popsat mediální obraz portugalské karafiátové revoluce, která odstartovala následný proces demokratizace země z dlouhodobého diktátorského režimu ve vybraných československých periodikách. Proces demokratizace nebyl jednoduchý a trval celé dva roky, než se sestavil demokraticky zvolený parlament, který nechal schválit ústavu nové Portugalské republiky. Země si prošla několika zkouškami, které testovaly jednotu portugalského lidu ve vidině vysněného svobodného státu. Demokratizace země probíhala v době trvání studené války, tedy v době silného politického napětí mezi Východními a Západními mocnostmi ohledně rozšiřování svých sfér vlivu. Levicové i pravicové síly se snažily působit na nově utvořený stát a určovat politický směr, po kterém by se měl vydat.

⁴⁵ PALACIOS CEREZALES, Diego. Civil Resistance and Democracy in the Portuguese Revolution. In: *Journal of Contemporary History*, [online]. 2017, roč.52, č. 3, 688–709. Dostupné z: <https://doi.org/10.1177/0022009416641496>. s. 703-707

Portugalská komunistická strana byla jedna z hlavních politických stran zastoupena v prozatímních vládách a ovlivňovala proces demokratizace země. Sdílela stejné názory a politické ideje se jmenovaným předsedou vlády generálem Vaskem Gonçalvesem, se kterým vedla Portugalsko k radikálnímu socialismu. Jelikož jejich politika souzněla s politickým systémem tehdejšího Československa, tato bakalářská práce si dává za úkol popsat jakým způsobem *Rudé právo* informovalo československé čtenáře o portugalské situaci a porovnat ho s historickými prameny, zda se odchylovalo od znění historických faktů, aby glorifikovalo PCP a s ní spjatý socialismus.

Zároveň se tato bakalářská práce bude zabývat porovnáním výkladu portugalské demokratizace ve dvou exilových časopisech, *Svědectví* a *Listy*.

Metodou zpracování bakalářské práce byla stanovena kvalitativní obsahová analýza s historicko-srovnávací metodou. Historické prameny jsou zásadním zdrojem při aplikaci historicko-srovnávací metody. Nejčastěji se pracuje s písemnými prameny a ty můžeme rozlišovat do 3 skupin. První skupina literární pramenů je zastoupena odbornými či beletristickými tituly, historickými kronikami či tituly publicistického stylu jako jsou noviny, časopisy. Druhým typem historických pramenů jsou prameny osobní povahy. Mezi ty můžeme zahrnout deníky, osobní či veřejnou korespondenci tehdejších činitelů. Třetím a zároveň nejrozsáhlejším typem historických pramenů jsou institucionální materiály, tedy matriční knihy, záznamy ze sčítání lidu, pozemkové knihy, pamětní knihy, evidenční knihy. „*Předpokladem aplikace historicko-srovnávací metody je ale i studium již publikovaných poznatků o tématu a identifikace souboru pramenů, které se k němu vztahují, zhodnocení jejich dostupnosti.*“⁴⁶ Během výzkumu se aplikují dva možné způsoby analyzačních postupů. Při prvním postupu se pracuje s několika prameny, ve kterých se zkoumá stejné vymezené časové období. Tomuto způsobu se říká synchronní metoda. Na druhé straně existuje diachronní postup, který se zabývá pouze jedním předmětem a sleduje jeho vývoj v daném časovém úseku.⁴⁷

⁴⁶ SEDLÁKOVÁ, R. Výzkum médií: nejužívanější metody a techniky. Praha: Grada Publishing, 2014, 539 stran: ilustrace; 24 cm. ISBN 978-80-247-3568-9. s. 386-387

⁴⁷ tamtéž, s. 388

Výběr vzorku dat

Vybraná periodika pro analýzu byl deník *Rudé právo* a exilové časopisy *Svědectví* a *Listy*. Rámec analyzovaných událostí ve dvouletém procesu portugalské přeměny státní správy určoval časopis *Svědectví*. *Svědectví* pokrylo zásadní události v celém dvouletém procesu přeměny – vypuknutí karafiátové revoluce (25. dubna 1974; výtisk vydaný 25.11.1974, roč. XII, č. 48), zářijový (30. září 1974; výtisk vydaný 25.11.1974, roč. XII, č. 48) a březnový (12. březen 1975; výtisk vydaný 25.4.1975, roč. XIII, č.49) politický převrat doufající změnit kurz vyvíjené politiky a nastolení šesté prozatímní vlády (19. září 1975; výtisk vydaný 10.11.1975, roč. XIII, č.50), která omezila vliv extrémní levice na směr budování republiky. Díky tomuto rámci se upřesnily zkoumaná období a zúžilo se množství článků z deníku *Rudého práva*.

Články z *Rudého práva* se vybíraly ode dne počátku dané události a zahrnovala následující 2 týdny článků informující o jejich dopadech. Přesná data vydání výtisků v analyzovaných obdobích jsou tedy: 26.4.-7.5. (začátek karafiátové revoluce), 30.9.-8.10.⁴⁸ (zářijový pokus o politický překlad), 12.3.-26.3. (březnový pokus o politický převrat) a v neposlední řadě 20.9.-4.10. (nástup šesté prozatímní vlády). Tento dvoutýdenní časový rámec pro analýzu článků z *Rudého práva* mi přišel dostačující na pokrytí prvotních momentů a rozuzlení daných událostí. Tato bakalářská práce se zaměřuje i na popis dalších dvou periodik, a kdyby se časový úsek u *Rudého práva* ještě zvětšil, byla by práce až moc obsáhlá. Zároveň vydaná čísla po uplynulých dvou týdnech neprojevovala o informování dané události moc velký zájem.

Důležitou událostí, která by byla dobrým tématem ke zpracování analýzy, byl pokus extrémní levice svrhnout šestou prozatímní vládu 25. listopadu 1975. *Svědectví* tuto událost však nepokrylo v žádném svém výtisku, a proto nebyla zahrnuta v této analýze. Výtisk zahrnující reportáž o sestavení šesté prozatímní vlády vyšel 10. 11. 1975, tedy okolo 2 týdnů před vypuknutím akce. Následující výtisk vyšel až na počátku dubna 1976 a touto událostí se již nezabýval.

Ve vytyčeném období analýzy se *Listy* tématu karafiátové revoluce v Portugalsku věnovaly v minimálním rozsahu. Počet vybraných výtisků z rozmezí průběhu demokratizace 1974-1976 je pět. Avšak celkový počet článků vybraných z těchto výtisků je sedm. Ne všechny články pokryly portugalské dění jako hlavní náplň svého textu.

⁴⁸ V tomto období analýzy, zářijového pokusu o politický převrat, bylo vydáno v *Rudém právu* pouze 6 článků zabývajících se politickým převratem v rozmezí jednoho týdne. Proto vypsána data početně neodpovídají délce dvou týdnů.

Ve většině případů byl článek či komentář zaměřený na jinou politickou situaci a případ Portugalska byl zmíněn jen okrajově či zcela nerelevantně k námi zkoumaným událostem začátku karafiátové revoluce (25.4.1974), pokusu o záříjový a březnový politický převrat (30.9.1974, 12.3. 1975) a uvedení šesté prozatímní vlády (19.9.1975). Články zabývající se jedním z těchto vypsanych období se v *Listech* objevily až v prosincovém výtisku roč. V, č. 7 v roce 1975, tedy až po uplynutí všech vytyčených období. Ostatní články, které obsahují jen krátkou zmínku o Portugalsku obecně, jsem do analýzy také zahrнула, jelikož článků nebylo příliš velké množství a přišlo mi zajímavé ukázat značný rozdíl ve vypořádání se s tématem portugalských událostí v tomto exilovém periodiku v kontrastu se *Svědectvím*.

Výtisky exilových časopisů *Svědectví* a *Listů* jsem čerpala z internetové stránky [Scriptum.cz](http://scriptum.cz)⁴⁹, která nabízí oskenované výtisky exilových a samizdatových periodik. Výtisky *Rudého práva* byla čerpána z digitálního archivu časopisů Ústavu pro českou literaturu.⁵⁰

3.1. Svědectví: Čtvrtletník pro politiku a kultury

Exilový časopis *Svědectví* byl politický a literární čtvrtletník, který byl vydáván mezi lety 1956 a 1992. Jeho zakladatelem byl český novinář Pavel Tigríd, vlastním jménem Pavel Schönfeld. Během prvních let své existence čtvrtletník vycházel z amerického New Yorku a později, od roku 1961, byla jeho redakce byla přesunuta do francouzské metropole Paříže, a nakonec do Prahy, kde fungovala od roku 1990. I přes to, že časopis vycházel na Západě, cíleným publikem byli českoslovenští čtenáři. Z tohoto důvodu se čtvrtletník dodnes považuje za nejvlivnější exilové periodikum své doby. Lidé si výtisky sami dováželi z různých zahraničních cest, nebo se k nim dostávaly skrze rozsáhlou síť tajných kanálů. „Když jsem se v 90. letech vrátil, jen jsem zíral, kdo všechno to četl a jak to kolovalo. Udělalo mi to velkou radost,“ vzpomínal později Tigríd.⁵¹

Hlavní náplní periodika bylo bojovat za liberalizaci tehdy zavedeného komunistického režimu na našem území. Na rozdíl od ostatních exilových časopisů, jež svou práci pojaly spíše jako přímý střet s komunistickým režimem, *Svědectví* bylo

⁴⁹ <http://scriptum.cz/cs>

⁵⁰ <https://archiv.ucl.cas.cz/index.php>

⁵¹ iDnes.cz, ČTK. Exilovým časopisem *Svědectví* spojoval Pavel Tigríd exil s domovem. In: *iDnes.cz* [online]. 25.10.2021. Dostupné z: https://www.idnes.cz/zpravy/mediahub/casopis-svedectvi-pavel-tigrid.A211025_092038_mediahub_jpl

založeno na tzv. gradualistickém konceptu. Pavel Tigrid byl zastáncem názoru potřebné vnitřní změny a postupného vývoje komunistické strany a jejího pojetí moci, které by umožnilo ekonomické a politické reformy, jež by vyvrcholily v úplný zánik totality.⁵²

Svědectví svobodně komentovalo politické dění, jak v zemích za železnou oponou, tak i ve zbylé části světa. Struktura časopis po dobu jeho existence zůstala neměnná. Na předních stranách výtisků vždy začínal sloupek *poznámky k událostem*, který představoval krátký souhrn informací o tehdejších aktuálních dění. Následovala hlavní část periodika obsahující rozsáhlejší články, rozhovory či záznamy diskusí. Do těchto rubrik přispívaly jména jako např. Petr Holý Ivan Pfaff, Julius Firt, Johann Wolfgang Brügel, Eduard Táborský. Postupem času se Svědectví zaměřovalo i na literární a kulturní rubriky. Převážně v 60. letech minulého století časopis přebíral úryvky z vydaných literárních knih, či příspěvky z literárních časopisů. Svědectví se také zaměřovalo na překlad vybraných děl ze světové literatury, které československým čtenářům jinak nebyly k dispozici. Mezi publikované autory literárních děl, esejí či recenzí patřila jména jako např. Egon Bondy, Bohumil Hrabal, Václav Havel, Ivan Diviš, Ivan Klíma, František Listopad, Jan Patočka či Josef Škvorecký.⁵³

I přes to, že časopis byl považován za čtvrtletník, vydávání jednotlivých čísel bylo nepravidelné. Ročník představoval souhrn čtyř publikovaných výtisků, nehledě na kalendářní rok jejich vydání. Mohlo se tedy stát, že během jednoho kalendářního roku byly vydány pouze dva, či tři výtisky. Tématika portugalské revoluce a demokratizace země byla zahrnuta pouze ve čtyřech vydaných výtiscích v rozmezí let 1974-1976.

První zmínka o vzniku a průběhu karafiátové revoluce, jež vedla k osvobození portugalského státu od nastoleného diktátorského režimu, se v exilovém čtvrtletníku objevila v 48. čísle vydaném sedm měsíců od vypuknutí konfliktu 25. 11. 1974. Událost byla čtenáři představena v úvodní sekci *poznámky k událostem* umístěné v prvních stránkách výtisku. Článek „Vojáci a moc“ předává čtenáři informaci o svrnutí dvou totalitních režimů, jež v té době sužovaly Řecko a Portugalsko. Autor článku, novinář Karel Jezdinský, hned ve druhé větě vyjádřil svou skepsi ohledně efektivity proměn politické scény v daných zemích otázkami „...na jak dlouho? bude zajištěn přechod

⁵² Scriptum.cz. Svědectví: Čtvrtletník pro politiku a kulturu (1956-90). Svědectví pro ty, kdo chtějí vědět víc (1990-92). In: *Scriptum.cz* [online]. Dostupné z: <http://scriptum.cz/cs/periodika/svedectvi>

⁵³ SVOBODA, Richard. Svědectví. In: *Slovník české literatury po roce 1945* [online]. 28.2.2007. Dostupné z: <http://www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=221>

*k parlamentní demokracii? nebo naopak přijdou nové zvraty a puče?*⁵⁴ Jezdinský se však nechtěl soustředit pouze na hypotézy, jejichž výsledky ukáže jediné čas a vůle portugalského lidu, a proto raději čtenářům představil stručný soupis portugalské historie od počátku 20. století, období Salazarova Estado Novo a následně průběh prvních měsíců karafiátové revoluce spolu s představením jejích hlavních činitelů.

Jelikož byl tento výtisk časopisu Svědectví vydán až v listopadu, článek pokryl i téma zářijového pokusu o převrat nově zvoleného prezidenta Antónia Spínoli. *„Revoluční převratem se stal Spínola znovu hrdinou. A stejně rychle padnul, po neúspěšném pokusu o jakýsi polopuč ve jménu tzv. „mlčenlivé většiny“. Tím se sídlo moci v Portugalsku významně posunulo do leva, část důstojníků poslána k ledu – otázkou ovšem je, na jak dlouho.“*⁵⁵. Více se k této přeměně směru demokratizace země autor nevyjádřil. Pokračoval dále ve výkladu základních informací ohledně prvotních správních změn po dubnovém puči. Například uvedl povolení základních občanských svobod, či možnost formování politických stran. Článek zmiňuje, že po revoluci vzniklo celkem 60 nových stran. *„Starý nešvar, pochopitelný při extázi po pádu totality, který však zbytečně rozdrobuje nutnou protiváhu proti silné komunistické organizaci.“*⁵⁶

*„Stranicko-politické zastoupení ve vládě je formováno stranami levice a levého středu. Střed tu představuje Demokratická lidová strana, která však sama tvrdí, že je pro ni vzorem program západoněmeckých sociálních demokratů. Pak jsou ve vládě socialisté, ... a také – i když nikoli v klíčových pozicích – komunisté.“*⁵⁷ Portugalsko tedy bylo jedinou zemí NATO, ve které byla komunistická strana zastoupena ve vládě. Tato skutečnost v tehdejší době probíhající studené války přinesla nespočet spekulací a pochybností. Účast PCP v prozatímní vládě byla však nevyhnutelná. Po několika desítkách let existence v ilegalitě a exilové činnosti, byla tou nejvíce organizovanou politickou stranou v nově vzniklém demokratickém státu. Článek však poukazuje na opatrný přístup portugalských komunistů v prvních měsících transformace země. *„Nevystupovali s radikálním programem; snažili se dokázat, že jsou loyálními spojenci vojenské junty a odpovědnými členy vlády, vyzývajícími ke klidu a pořádku. ... Nejvíce se obávají, aby se z Portugalska*

⁵⁴ JEZDINSKÝ, Karel. poznámky k událostem – Vojáci a moc. *Svědectví: Čtvrtletník pro politiku a kulturu*. 25.11.1974, roč. XII, č. 48, s. 586

⁵⁵ tamtéž, s. 587

⁵⁶ tamtéž, s. 589

⁵⁷ JEZDINSKÝ, Karel. poznámky k událostem – Vojáci a moc. s. 588

nestala druhá Chile.⁵⁸ Tyto obavy jsou opodstatněné. Proto se vedení portugalských komunistů – někdy k údivu a nepochopení prostého člověka – příliš netěší z různých pokusů zakládat komuny a sověty, obsazovat závody a násilně vyvlastňovat půdu, z jevů, které by aktivizují konzervativní síly.⁵⁹ Z tohoto úryvku je zřejmé, že autor článku nezamýšlí čtenáři podstrkat ideu nebezpečí, jež pro některé může představovat postavení komunistické strany ve vládních pozicích. Sám autor je překvapen nad přístupem PCP a její odlišností od komunistických stran zemí Východního bloku. Socialismus a komunismus byly silně potlačovány po dobu Salazarovy nadvlády a po vojenském převratu se tyto režimy staly hlavními hesly v procesu demokratizace. Jakákoliv námitka, či nesouhlas s těmito režimy znamenali podporu fašistických režimů. „To je nutno pochopit a ostatně nikde není řečeno, že většina Portugalců je pro socialismus komunistického, tím méně pak sovětského typu. Právě naopak – socialisté ve vojenském velení i ve vládě chtějí připravit jakýsi program podle skandinávského vzoru, v jejich tisku se tu a tam připomíná i pražský socialismus s lidskou tváří, v každém případě se zdůrazňuje parlamentní a demokratická podstata nového Portugalska.“⁶⁰

Další výzvou, kterou nový portugalský stát čeká je jeho hospodářská situace. Článek poukazuje na ekonomické problémy, které nová vláda zdělila po předešlém režimu. I přes to, že Portugalsko bylo světovým impériem se zámořským územím po celém světě, nelze jej přirovnávat např. k mocnosti Britského impéria. Portugalsko patřilo mezi chudé a zaostalé země Evropy. Vidina nového režimu občany přesvědčila, že se tato situace po několika měsících změní. „Zatímco v diktatuře trpně mlčel k nejhruššímu vykořisťování, plně nyní využívá práva na stávkou, požaduje nereálné zvýšení mezd a životní úroveň, která by tento chudý národ s velkým procentem analfabetů, vyrovnala za několik týdnů s vyspělými státy západní Evropy.“⁶¹

Článek pak nadále pokračuje v podobném přístupu k řecké transformaci státního aparátu a informuje čtenáře o základních momentech událostí. Konec samotného článku je pak věnován autorovým komentářům. Autor připomíná čtenáři, že se v obou zemích nejednalo o přímou lidovou revoluci, nýbrž převrat opírající se o mocenskou sílu uvnitř státu, která spolu s podporou široké veřejnosti bojuje proti neudržitelnému stavu domácí

⁵⁸ V Chile mezi lety 1973-1990 panovala autoritativní vojenská vláda vedená generálem Augustem Pinochetem. Vojenský puč svrhnul tehdejší vládu socialistického prezidenta Salvadora Allendeho a nastolil tvrdý diktátorský režim.

⁵⁹ JEZDINSKÝ, Karel. poznámky k událostem – Vojáci a moc. s. 588

⁶⁰ tamtéž, s. 588

⁶¹ JEZDINSKÝ, Karel. poznámky k událostem – Vojáci a moc. s. 588

politiky. „Existují přirozeně velké obavy, zda vývoj v nových demokraciích se nezvrtné do jiného extrému, či dokonce snad zase směrem zpět. Toto nebezpečí je větší v Portugalsku, kde salazarovský fašismus má hluboké kořeny, a i vlivné stoupence, kde zkušenost s demokracií téměř neexistuje a kde je hospodářská zaostalost tragická. ... Pokud jde o komunisty, nedomnívám se, že v současné situaci představují vážnou hrozbu.“⁶² Jejich postavení i zrodu demokratického státu je přirozenou reakcí na několikaletou diskriminaci v předešlém diktátorském režimu, a proto se PCP těší určité náklonosti. „Ale přízrak pražského února už nemusí mít všeobecnou platnost. Stalinistická koncepce prodělala těžký otřes, komunistické hnutí je všelijak rozděleno, jeho západní část stále více uvažuje v reálných koncepcích a sovětský bolševismus už není ani vhodným námětem propagandy. Také sovětská okupace Československa tu sehrála svou, v tomto ohledu pozitivní úlohu.“⁶³ Autor článku se v některých tématech, především o vlivu socialismu a komunismu na nově utvořený stát, opakuje. Opět zmínil nevýhodu PS oproti lépe zorganizované PCP a její exilové činnosti, kterou čtenáři nastínil již v předešlých částech článku.

Druhý článek zabývající se tematikou portugalského období přeměny státního zřízení se objevil ve 49. čísle vydaném 25. 4. 1975, opět v pasáži *poznámky k událostem* pod názvem „Dictatura, no!“ Článek představuje čtenáři událost, jež se stala během 21. března 1975, kdy se v Lisabonu odehrála hromadná demonstrace socialistů proti radikalizaci levicové větve vlády a upevňování vlivu komunistů. „Výhledy jsou spíše temné. Události v Portugalsku nápadně připomínají poválečný vývoj v Československu a jeho vyvrcholení v únoru 1948. Sjednocení portugalských odborů bylo nadekretováno: podobně znárodnění bank a pojišťoven; zemědělská reforma se připravuje, aniž se kdo zeptal rolníků, co o tom soudí; komunistická strana bezostyšně určuje, který z politických partnerů či odpůrců je „hoden“ účasti na vládě národní fronty.“⁶⁴ Druhá polovina článku se pak zaměřuje na další země, ve kterých jsou svoboda a mír vystaveni zkouškám již v prvotních měsících nového roku.

Jedná se o velice krátký příspěvek k dané problematice. Autor svěřuje pouze okrajové informace o existenci této události a nevěnuje ji úplnou pozornost. Ze článku se nedovíme, že demonstrace je výsledkem řetězové reakce události, která se stala

⁶² tamtéž, s. 593

⁶³ tamtéž, s. 593

⁶⁴ tgd [TIGRID, Pavel]. poznámky k událostem – Dictatura, no!. *Svědectví: Čtvrtletník pro politiku a kulturu*. 25.4.1975, roč. XIII, č. 49, s. 15

začátkem měsíce, 11. března 1975. António de Spínola, sesazený prezident po jeho nevydařeném záříjovém puči z roku 1974, se podruhé pokusil o převzetí moci a zabránit tak hlubší radikalizaci levicově smýšlejících členů MFA. Přebrot se však opět nepovedl, a jeho prohra spíše urychlila nástup radikalizované levice. Začaly reorganizační čistky uvnitř MFA, PCP více upevňovala svou moc a následoval proces znárodňování. Kvůli těmto důvodům vyšli socialisté do ulic. „*Je-li zkušenost vodítkem, Portugalsko je na cestě, delší či kratší, ke kasárenskému socialismu sovětského a československého typu. Anebo není ještě příliš pozdě!*“⁶⁵ Autor článku situaci silně přirovnává k československému narativu a opomíjí ho odlišovat od portugalské skutečnosti. PCP zde nepředstavuje hlavní mocenskou složku, která ovládá armádu a vymáhá si skrze ni či tajnou policii svou pravomoc. Armáda funguje jako samostatný celek simultánně vedle ostatních politických stran.

Další článek věnovaný portugalské problematice vyšel v 50. čísle vydaném 10. 11. 1975 pod názvem „Poločas v Portugalsku“. Opět se jednalo pouze o malý komentář v první části časopisu *poznámky k událostem*. Autor představuje čtenáři událost zavedení již šesté prozatímní vlády od úplného začátku revoluce. Její utvoření označoval výsledek nestabilního politického období plného nepokojů a hromadných protivládních demonstrací občanů po boku stran PS a PPD po celém území Portugalska. Doba tzv. horkého léta panovala od června až do konce srpna roku 1975. „*Vytvořením šesté prozatímní vlády od revoluce z dubna 1974 skončila desetitýdenní politická krize, která přivedla zem na pokraj občanské války a hrozila vyústit buď v pravicovou nebo „lidovědemokratickou“ tyranii. ... Prosadilo se tak, co už mělo být dávno a samozřejmě skutkem, že totiž složení vlády odpovídá výsledkům svobodných, řádně provedených voleb z letošního dubna. Vítězství demokratických sil není ovšem ani jisté, ani definitivní.*“⁶⁶ Autor však varuje nad možností nového úderu ze stran portugalských komunistů. „*Jako obvykle v takových situacích prohry se prostě stáhli na předem určenou ústupovou linii, z níž vyrazí při první příležitosti.*“⁶⁷

Poslední článek v rámci vymezeného období analýzy nese název „K moci v papučích?“, který byl otištěn v 51. čísle vydaném 10. 4. 1976. Článek vypisuje jednotlivé příklady komunistické politiky v zahraničních státech a popisuje, jak si v tamních územích

⁶⁵ tamtéž, s. 15

⁶⁶ -chl-, poznámky k událostem – Poločas v Portugalsku. *Svědectví: Čtvrtletník pro politiku a kulturu*. 10.11.1975, roč. XIII, č. 50, s. 201

⁶⁷ tamtéž, s. 201

počínala v upevňování svého vlivu. Jeden krátký odstavec byl věnován i Portugalsku. Sdělení tvrdilo, že ve skutečnosti portugalský lid neprahl ke komunistickému směru tak, jak to světová levicová propaganda tvrdila. „Při zachování aspoň minimálních pravidel demokratické hry komunisté ve volbách prohráli, v Portugalsku jejich pokusy o pučistický zvrat ztroskotaly, i když nejednou výsledek visel na vlásku.“⁶⁸ Článek dále zmiňuje, že vláda radikální vojenské hnutí MFA bylo rozpuštěno a portugalský lid se připravuje na nové dubnové volby, které by měly vejít konečně v platnost bez jakýkoliv intrik vládnoucí levice.

3.2. Listy: Časopis československé socialistické opozice, určený převážně čtenářům v Československu

Časopis *Listy* vznikl v roce 1970 kolem osobností vystupujících na podporu období politického uvolnění Pražského jara. Periodicky jako dvouměsíčník začal vycházet až od roku 1971 z italského Říma. Zakladatelem exilového časopisu byl Jiří Pelikán, novinář a ústřední ředitel Československé televize mezi lety 1963–1968.⁶⁹ Po pádu komunistické vlády v Československu v listopadu 1989, se redakce Listů přesunula z Říma do Prahy. Podtitul *Časopis československé socialistické opozice* se od 90. let změnil a dones jsou *Listy* vydávány jako *Dvouměsíčník pro politickou kulturu a občanský dialog* z Olomouce, rodného města Jiřího Pelikána.⁷⁰

Dvouměsíčník byl ve svém exilovém období časopisem levicové opozice. Vydané texty se primárně zaměřovaly na analyzování a komentování politického dění v Československu a ostatních zemích východní Evropy, které byly také pod vedením komunistické politiky. Přinášely svým čtenářům informace o proběhlých situacích v sousedních „bratrských“ zemích a o činech jejich opozičních sil, které např. Rudé právo nepokrylo. Mimo to se zajímaly i o témata zahrnující vývoj komunistických a socialistických stran v zemích západní Evropy. *Listy* byly především určeny pro československé čtenáře. Od roku 1973 se začaly vydávat i cizojazyčné verze dvouměsíčníku pro přiblížení politického dění východní Evropy západním čtenářům. *Listy*

⁶⁸ P.T., poznámky k událostem – K moci v papučích. *Svědectví: Čtvrtletník pro politiku a kulturu*. 10.4.1976, roč. XIII, č. 51, s. 417

⁶⁹ BEDNAŘÍK, Petr, Jan JIRÁK a Barbara KÖPPLOVÁ. *Dějiny českých médií: od počátku do současnosti*. Praha: Grada, 2011. Žurnalistika a komunikace. ISBN 978-80-247-3028-8. s. 351

⁷⁰ CYSAŘOVÁ, Jarmila. exilový časopis Listy. 40 let Listů (1971-2001). In: *Totalita.cz* [online]. Dostupné z: https://www.totalita.cz/vysvetlivky/listy_01.php

existovaly v italské, německém, francouzském a skandinávském vydání.⁷¹ Mezi hlavní autory článků a reportáží patřila jména jako Ivan Binar, Václav Havel, Karel Kyncl, Josef Škvorecký, Pavel Kohout, Ludvík Vaculík, Zdeněk Mlynář či Ivan Klíma. Od 80. let bylo obvykle 3. číslo ročníku věnováno literární rubrice Čtení na léto, kde celý výtisk obsahoval díla a tituly od oficiálně zakázaných a jinak nepublikovatelných autorů. Svá díla zdepublikovali např. Ivan Blatný, Antonín Brousek, Milan Kundera, Arnošt Lustig, Jiří Kratochvíl, Bohumil Hrabal, Josef Topol či Iva Procházková.⁷²

Jak již bylo zmíněno v úvodní části analytické kapitoly, časopis *Listy* se portugalskými událostmi v rámci období dvouleté demokratizace zabýval minimálně. Pro zajímavost porovnání výkladů portugalských záležitostí v exilových časopisech *Listy* a *Svědectví* jsem do analýzy zahrnula všechny články *Listů*, které se zmínily o Portugalsku mezi dubnem 1974 a dubnem 1976, tedy celkovým obdobím procesu demokratizace.

První článek „Rok Evropy?“, vydaný v srpnu 1974, se vyjadřuje ke změnám politických scén v různých zemích Evropy a jaké dopady budou mít na podobu budoucí Evropy. Autor mimo jiné zmiňuje francouzské volby, kde zvítězil „konzervativní reformátor“ Valéry Giscard d'Estaing. Komentuje, že jeho vítězství uklidnilo ty, kteří se obávali možné podoby Evropy, kdyby v roli vlády zasedali komunisté. „*Tuto roli naopak zcela nečekaně převzalo Portugalsko, jehož nový režim může přežít právě jen v rámci Evropy a s její plnou podporou.*“⁷³

V prosincovém vydání stejného roku byl zveřejněn český překlad zkráceného záznamu projevu docenta Františka Janoucha na výročním sjezdu Amnesty International⁷⁴ v německém Duisburgu, který se konal 1. června 1974. Pan docent byl na sjezd pozván, aby promluvil o tématu lidských práv v zemích východní Evropy. Ke konci své řeči zmínil portugalský proces propuštění politických vězňů z dob diktátorského režimu Estado Novo, kteří díky karafiátové revoluci a následnému procesu demokratizace byli osvobozeni. „*V posledních měsících jsme byli svědky mnoha radostných událostí: amnestie*

⁷¹ BEDNAŘÍK, Petr, Jan JIRÁK a Barbara KÖPPOVÁ. *Dějiny českých médií: od počátku do současnosti*. Praha: Grada, 2011. Žurnalistika a komunikace. ISBN 978-80-247-3028-8. s. 351

⁷² Scriptum.cz. *Listy (Řím): Časopis československé socialistické opozice, určený převážně čtenářům v Československu (od 1971). Nezávislý dvouměsíčník (1990-91). Dvouměsíčník pro politickou kulturu a občanský dialog (1992)* In: *Scriptum.cz* [online]. Dostupné z: <http://scriptum.cz/cs/periodika/listy-rim>

⁷³ DALIMIL, Rok Evropy?. *Listy: Časopis československé opozice*. Srpen 1974, roč. IV., č.3, s. 15

⁷⁴ Amnesty International je nezávislá mezinárodní organizace, která dohlíží na dodržování základních práv a svobod po celém světě. Vede kampaně, veřejné akce i protesty a zastává se obětí bezpráví. Organizace operuje od roku 1961.

Amnesty International Česká republika. O Amnesty [online] In: *Amnesty International*. Dostupné z: <https://www.amnesty.cz/hnuti>

*pro politické vězně v Řecku: vyprázdnění politických věznic v Portugalsku a více slibné kroky vyřešení problému portugalských kolonií (chápu kolonialismus jako koncentrát porušování lidských práv a občanských svobod, protože kolonialismus porušuje nejen práva lidských jedinců, ale i práva celých národů).*⁷⁵

Následující zmínka o Portugalsku v exilových *Listech* bylo pouhé jmenování země jako příkladu v publikované studii na téma likvidace totalitních režimů. *Listy* v květnovém čísle z roku 1975 otiskly úvodní část a závěr rukopisu „Historické kořeny reformního myšlení v české společnosti“, který byl vydán exilovým nakladatelstvím INDEX. Autor studie, Ivan Pfaff, uvádí, že rozvrácení totalitních režimů vnitřními silami lze dosáhnout dvěma metodami: „*bud' dlouhodobou postupnou dekompozicí a destrukcí systému za využití jeho vlastních vnitřních krizí a konfliktů, nebo náhlým zvratem, ať připravovaným či improvizovaným.*“⁷⁶ Autor je přesvědčen, že se případové studie příklánají spíše k druhé možnosti nežli té první. Na Portugalsku ukazuje příklad, kdy násilné svržení totalitního režimu „*velmi zřídka dosahuje dlouhého trvání – s výjimkou situace, kdy část státu je okupována armádou cizí mocnosti, která převrat podporuje (Itálie 1943) nebo kdy úspěch zaručuje celospolečenský šok ze selhání zahraniční politiky režimu (Portugalsko, Řecko 1974).*“⁷⁷

Komentování či informování čtenářů ohledně konkrétních milníků demokratizace portugalského národa, které byly uvedeny v exilovém časopisu *Svědectví* a které daly rámec této analýze, se v dosavadních výtiscích *Listů* neobjevily, i přes to, že dané výtisky byly vydány po uskutečnění obou pokusů portugalské pravice svrhnout prozatímní vládu.

Druhá zmínka o Portugalsku v květném čísle byla v rámci článku „Španělští komunisté“. Reportáž se zaměřovala na přiblížení španělské komunistické strany čtenáři, její charakterizaci, historii a opoziční práci vůči diktátorskému režimu Francisca Franka. V rámci analýzy portugalské záležitosti je článek nepodstatný. Text pouze zmiňuje generálního tajemníka španělské komunistické strany Carilla a jeho cestu do portugalského hlavního města, kde se setkal s předsedou PS Máriem Soaresem. „*Pokud jde o socialisty, našel Carillo podstatně větší porozumění pro svou politickou koncepci u portugalských socialistů Mario Soarese, jejichž sjezdu se v prosinci 1974 zúčastnil. V Lisabonu se ovšem*

⁷⁵ JANOUCH, F. Dokumenty – O lidská práva ve Východní Evropě: Projev Doc. Dr. F. Janoucha pro Amnesty International. *Listy: Časopis československé socialistické opozice*. prosinec 1974, roč. IV., č. 5-6, s. 47

⁷⁶ PFAFF, I., Historické kořeny reformního myšlení v české společnosti. *Listy: Časopis československé socialistické opozice*. květen 1975, roč. V., č. 4, s. 36

⁷⁷ tamtéž, s. 37

*zase ukázalo, že nijak vřelý vztah chovají ke španělským komunistům komunisté portugalští, jejichž politické myšlení musel Carillo charakterizovat jako stále ještě příliš „východoevropské“.*⁷⁸

Srpnový výtisk z roku 1975 obsahoval text „Malé zamyšlení k výročí“, který obsahuje jedinou zmínku o Portugalsku, když autor článku v roce 1972 poznal předsedu PS Mária Soarese. *„Někdejšího vůdce socialistické opozice a nynějšího ministra Mario Soarese jsem poznal na mezinárodním kolokviu v Paříži na podzim 1972.“*⁷⁹

Článek komentující vyloženě portugalský proces přeměny na demokratický stát je pokryt až v prosincovém výtisku z roku 1975. Tedy v době, kdy již všechny události, které rámcovaly analýzu, proběhly. Text „Portugalsko, Helsinky a Československo“ je rozdělen na 2 části. První část prezentuje portugalskou situaci jako analogii k československé zažité skutečnosti. Autor polemizuje nad těmito paralelami a v jakých bodech se zrcadlí či liší. *„Analogie je totiž přímo nápadná. Včetně usilovné snahy nového vedení země nedopustit na jedné straně puč zprava, návrat zpátky, a na druhé straně nepřekročit meze existujících možností a nevyvolat rozkol se systémem spolenectví a hospodářských vazeb, jehož je Portugalsko součástí. Včetně netrpělivosti krajní levice, obávající se o osud revoluce a odhodlané nebrat ohled na žádné meze. Včetně falešného dilematu hlásaného cunhalovskou portugalskou Čechií: Nepřijmout náš program znamená pro Portugalsko vzdát se socialistického řešení a přijmout řešení kapitalistické, včetně hrozby nového fašismu. Tady ovšem analogie končí. Soudruh Alvaro Cunhal špatně přečetl mapu. Sovětské divize se k němu jaksi přes Evropu nepropracovaly a Cunhal tohle kolo hanebně prohrál. V nové vládě dostali komunisté jednoho civilního ministra, přesně tolik, kolik odpovídá procentu hlasů, jež získali ve volbách.“*⁸⁰ V portugalském případě hraje převážnou roli pozice armády. V zemích, kde demokratické hodnoty a tradice nejsou zažité a jsou relativně novým konceptem, armáda je právě tou hnací silou přeměn. Pokud bude armáda na straně demokratického socialismu, má země velkou šanci se dopracovat k jeho skutečnému nastolení. To také můžeme vidět v době portugalského tzv. horkého léta. Radikální levice spolu s PCP se snažila marginalizovat politické strany a převzít veškerou moc na sebe. Umírnění členové MFA se zbytkem armádních složek se proti tomuto

⁷⁸ HEJZAR, Z., Španělští komunisté. *Listy: Časopis československé socialistické opozice*. květen 1975, roč. V., č. 4, s. 45

⁷⁹ JANÝR, P., Malé zamyšlení k výročí. *Listy: Časopis československé socialistické opozice*. srpen 1975, roč. V., č. 6, s. 13

⁸⁰ DALIMIL, Portugalsko, Helsinky a Československo 1975. *Listy: Časopis československé socialistické opozice*. prosinec 1975, roč. V., č. 7, s. 1-2

rozhodnutí postavili a dokázali sesadit tyto aktéry, aby země mohla nadále pokračovat v procesu demokratizace.

Druhá část textu byla věnována události Konferenci o bezpečnosti a spolupráci v Evropě, která byla pořádána ve finském kapitulu Helsinky roku 1975. Jednalo se o snahu umírnění zbrojení mezi Spojenými státy a Sovětským svazem. Důsledkem konference bylo podepsání dokumentu Závěrečný akt, který ustanovil neodvolatelnou podobu hranic evropských zemí a prosazoval dodržování základních lidských práv a svobod. Dokument podepsalo celkem 35 států, včetně USA a SSSR. Podepsáním aktu se SSSR zavázalo respektovat a umožnit vznik a činnost disidentských hnutí.⁸¹

Posledním článkem vydaným v analyzovaném období byl text „Socialismus a svoboda projevu“ také z prosincového čísla jako předešlý probíraný článek. Tento článek se zabýval otázkou míry základních lidských svobod a svobody informací. Autor reaguje na obsazení rozhlasové stanice *Radio Renascença* a redakce socialisticky orientovaných novin *República*, které se uskutečnily v červenci 1975. Autor článku sděluje, že Cunhalova taktika, jak se usadit v mocenských pozicích, byla na základě dvou prvků – proniknout a pevně se prosadit v mocensko-organizačních infrastruktuře (včetně masových médií) a svolávat a řídit lidová hnutí. „*Pozoruhodná je rychlost a obratnost, s jakou se Cunhalovi přívrženci zmocnili klíčových pozic v tiskárnách, redakcích, rozhlasových a televizních studiích, a v armádních jednotkách, pověřených informací a propagační činností.*“⁸² I tato situace byla v časopisu *Listy* srovnána s československou událostí z roku 1968. Autor nastínil, že Cunhal získal inspiraci k postupu upevnování své moci právě z československého příkladu. „*Téze o nutnosti, aby „komunistická strana ovládla masové sdělovací prostředky“ a využívala je v zájmu strany a dělnické třídy se v celé lapidárnosti objevila již ve známém Dopise Varšavské Pětky, adresovaném v červenci 1968 ústřednímu výboru KSČ. ... Cunhal je pouze prakticky uplatnil v portugalských poměrech.*“⁸³ Text uvádí, jaký postoj v dosavadním vývoji portugalské přeměny na demokracii mají Francie, Itálie a Španělsko. Z krátké pasáže se dozvídáme, že italská a španělská komunistická strana podporují Mária Soarese a jeho PS. Zatímco francouzská politická strana se rozchází. Francouzská socialistická strana je na straně PS a kritizuje chyby, jakých se PCP zatím dopustilo. Na druhé straně stojí francouzská komunistická strana, která hájí Cunhalovy kroky,

⁸¹ JINDŘIŠKOVÁ, J. 1.8. – Podepsání Závěrečného aktu KBSE. In: *Skandinávský dům* [online]. Dostupné z: <https://www.skandinavskydum.cz/1-8-podepsani-zaverecneho-aktu-kbse/>

⁸² DEDERA, A. Socialismus a svoboda projevu. *Listy: Časopis československé socialistické opozice*. prosinec 1975, roč. V., č. 7, s. 40

⁸³ tamtéž, s. 41

a naopak odsuzuje PS za jejich reakční postupy. Zbytek článku je pak věnován studii svobodu tisku v revolučním procesu francouzského filozofa Edgara Morina.

Srovnání Listů a Svědectví

I přes to, že se v obou případech jednalo o exilová periodika, každé se ke své novinářské činnosti postavilo jiným směrem. Časopis *Svědectví* pokrýval politické situace, jak ve světě, tak i v zemích východní Evropy. Časopis *Listy* se se svým obsahem zaměřoval převážně na dění v zemích uvnitř sovětského bloku. Tato skutečnost se odráží na přístupu k portugalské karafiátové revoluci a celkovému procesu přeměny státu na demokracii.

Zatímco *Svědectví* své čtenáře informovalo o některých momentech vývoje Portugalska, *Listy* se k zemi vyjadřovaly minimálně a když už, jednalo se pouze o nerelevantní zmínku v rámci zcela jiných událostí souvisejících s Portugalskem, anebo pouhé přirovnání průběhu portugalské revoluce k československému případu Pražského jara.

Svědectví se však také nezabývalo veškerými událostmi uplynulými ve dvouletém procesu demokratizace Portugalska. Samozřejmě s touto skutečností koreluje periodizace jednotlivých čísel, která byla stanovena na 2 až 3 výtisky ročně. Časopis jako první pokryl samotný začátek revoluce, kde se autor stručně vyjadřoval i k důvodům jejího vzniku, následně k záříjovému pokusu o politický převrat a posledně doznívání tzv. horkého léta, které přineslo sestavení šesté prozatímní vlády a úpadek vlivu a popularity PCP. Tyto události *Svědectví* pokrylo stručně a objektivně. Nesnažili se svým čtenářům naschvál podstrkávat názory šířící nebezpečí ohledně zastoupení PCP v prozatímní vládě. To můžeme vidět např. v úryvku z prvního analyzovaného článku „Vojáci a moc“ z výtisku č. 48, vydaným 25.11.1974. „*Nevystupovali (PCP, poznámka autorky) s radikálním programem; snažili se dokázat, že jsou loyálními spojenci vojenské junty a odpovědnými členy vlády, vyzývajícími ke klidu a pořádku. ... Nejvíce se obávají, aby se z Portugalska nestala druhá Chile. Tyto obavy jsou opodstatněné. Proto se vedení portugalských komunistů – někdy k údivu a nepochopení prostého člověka – příliš neteší z různých pokusů zakládat komuny a sověty, obsazovat závody a násilně vyvlastňovat půdu, zjevů, které by aktivizují konzervativní síly.*“⁸⁴ Jak z provedené analýzy plyne, tak

⁸⁴ JEZDINSKÝ, Karel. poznámky k událostem – Vojáci a moc. *Svědectví: Čtvrtletník pro politiku a kulturu*. 25.11.1974, roč. XII, č. 48, s. 586

i k období sestavení šesté prozatímní vlády se autor článku postavil přímo a neuváděl žádné milné informace. Musím však zmínit, že jediný příklad přetvoření skutečnosti, aby znění pasovalo do protikomunistického narativu exilového časopis, se vyskytl ve článku „Dictatura, no!“ zabývajícím se tématem březnových nepokojů v roce 1975. Článek informuje o proběhlé demonstraci portugalských socialistů, kteří se bouří proti novému zavedení politiky zestátnění několika bank a pojišťoven. Reportáž je do jisté míry pravdivá. Ovšem je nutné zmínit, že tato politika znárodnění byla vyhlášena po nezdařilém politickém puči ze strany pravice, po kterém popularita komunistů silně stoupla. Nebyla to však PCP, jež tento nový směr státní politiky zavedla, ale vládnoucí MFA spolu s premiérem Vascem Gonçalvesem. Měla podíl na ovlivnění tohoto rozhodnutí? Ano, PCP sdílelo s premiérem sympatie, ale nebyla natolik silná, aby si mohla dovolit sama vyhlásit takovou změnu směřování revoluce. Tedy výrok „komunistická strana bezostyšně určuje, který z politických partnerů či odpůrců je „hoden“ účasti na vládě národní fronty“⁸⁵ je nepravdivý.

3.3. Rudé právo

Deník *Rudé právo* byl oficiálním stranickým listem Komunistické strany Československa a jedním z hlavních periodik období socialismu. Byl založen roku 1920 novinářem a politikem Bohumírem Šmeralem jako důsledek rozkolu strany sociální demokracie. Majitel socialistického deníku *Právo lidu* nesouhlasil s novým směrem, který se tvořil kolem Šmerala a zakázal tisknout jakékoliv články podporující tento více levicový směr.⁸⁶ Do nového *Rudého práva* přispívali osobnosti jako Ivan Olbracht či Josef Hora. Během nacistické okupace v době druhé světové války bylo oficiální vydávání periodika pozastaveno spolu s veškerou činností komunistické strany. Od října 1938 *Rudé právo* začalo vycházet v ilegality. Texty sloužily k šíření komunistických myšlenek, a především jako opoziční propaganda proti fašismu. Jejich vydávání bylo velmi obtížné a nebezpečné. Redaktoři a členové komunistické strany obecně byli vystaveni silné perzekuci a zatýkání. Velmi často docházelo k odhalení jejich činnosti a mnozí členové byli popraveni či uvězněni v koncentračních táborech. Nejznámější obětí tohoto typu perzekuce byl novinář Julius Fučík.

⁸⁵ tgd [TIGRID, Pavel], poznámky k událostem – Dictatura,no!. *Svědectví: Čtvrtletník pro politiku a kulturu*. 25.4.1975, roč. XIII, č. 49, s. 15

⁸⁶ KONČELÍK, J., Pavel VEČEŘA a Petr ORSÁG. *Dějiny českých médií 20. století*. Praha: Portál, 2010, ISBN 978-80-7367-698-8. s. 50-51

Po konci druhé světové války se *Rudé právo* mohlo znovu oficiálně vydávat. Periodikum na sebe převzalo roli mluvčího Komunistické strany Československa. Šířilo informace o stranickém programu, vydávalo záznamy prohlášení a projevů hlavních funkcionářů, a především hájilo a podporovalo veškeré stranické činy. Na přelomu 40. a 50. let byla do novin přidána kulturní rubrika s tématy o budování socialismu. Ve výtiscích se mohly najít texty známých umělců jako jsou např. S. K Neumann, Marie Pujmanová či Vítězslav Nezval. Obsahovalo také zprávy ze zahraničí o tamější podobě politiky a hospodářství, většinou v souladu s komunistickou politikou. *Rudé právo* se tak stalo propagandistickým periodikem, jež mělo za úkol prezentovat oficiální názory KSČ a podporovat socialismus v Československu.⁸⁷

Deník byl vydáván až do roku 1990. Po pádu komunistického režimu bylo periodikum odpoutáno od komunistické propagandy a prošlo procesem privatizace. Začalo se vydávat pod názvem *Právo* jako levicově zaměřený deník. Vydává se dodnes. Nově vzniklý deník spojovaný s KSČM, *Haló noviny*, byl vydáván mezi lety 1991-2022. Z finančních důvodů musela strana vydávání deníků přerušit. V současnosti roli stranického periodika KSČM plní nově založený týdeník *Naše pravda*.⁸⁸

3.3.1. Začátek revoluce (25. 4. 1975)

První zmínka o průběhu karafiátové revoluce byla v *Rudém právu* zveřejněna hned druhý den po jejím vypuknutí, tedy 26. 4. 1975. Novinových článků zabývajících se začátkem transformace státní správy Portugalska bylo k analýze nashromážděno celkem 12. Články byly většinou otisknuty na předních stranách jednotlivých výtisků s pokračováním na 5. či 7. straně, které byly věnovány zahraničnímu zpravodajství.

Novinové články představovaly čtenářům základní informace o prvních momentech převratu a následujících krocích osvobozenického hnutí. „*Hnutí ozbrojených sil se od 4. hodiny ráno, kdy povstání vypuklo, postupně zmocnilo vládních budov, rozhlasové a televizní stanice a dalších klíčových pozic v Lisabonu a mnoha jiných portugalských městech. Podle posledních zpráv se k tomuto hnutí přidávají stále další a další vojenské*

⁸⁷ PETRŮ, Jan. *Vývoj Rudého práva v období 1972–1991*. Praha, 2015. 69 s. Diplomová práce (Mgr.) Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Institut komunikačních studií a žurnalistiky. Katedra mediálních studií. Vedoucí diplomové práce PhDr. Jan Cebe, Ph.D.

⁸⁸ ČTK. Haló noviny nahradil komunistický týdeník Naše pravda. In: *MediaGuru.cz* [online]. 1.5.2022. Dostupné z: <https://www.mediaguru.cz/clanky/2022/04/halo-noviny-nahradil-komunisticky-tydenik-nase-pravda/>

*jednotky a obyvatelstvo mu spontánně vyjadřuje podporu.*⁸⁹ Mezi první podniknuté kroky vojenské junty bylo především zbavení se hlavních představitelů diktátorského Estado Novo a rozpuštění tajné policie, jež byla hlavní oporou předešlého režimu. *„Zbavení funkcí byly v pátek i guvernéri všech provincií ve vlastním Portugalsku a v tzv. zámořských územích, tj. v portugalských koloniích v Africe. ... Junta vydala v pátek komuniké, v němž se konstatuje, že problém afrických kolonií Portugalska „bude řešen politicky, nikoli vojensky“. ... Zahraniční politika portugalské vojenské junty bude vycházet ze zásad nezávislosti a rovnosti států, nevměšování do vnitřních záležitostí jiných zemí. Prohlásil to v pátek v Lisabonu generál Spinola.*⁹⁰

Jeden z prvních článků byl věnován představení Portugalské komunistické straně. Text „Portugalští komunisté vycházejí z věznic“ informoval čtenáře o postupném propuštění politických vězňů z lisabonské věznice Caixas, mezi kterými byli i příslušníci PCP. Článek se následně zaměřil na představení PCP a jejich postojů k nově nastolenému režimu vojenské junty. *„Portugalská komunistická strana varuje, že i když byla svržena vláda, nebyl ještě zcela zničen fašistický režim a je dosud nebezpečí kontrarevolučního převratu ze strany nejreakčnějších živlů. Je třeba neodkladně vykořenit fašistický režim a zničit spiklenecká kontrarevoluční ohniska a síly; do politického života musí být umožněn vstup demokratickým a lidovým silám.*⁹¹ PCP zcela podporovalo Hnutí ozbrojených sil a jejich vystavený program o proměně společnosti. Vívalo ideu uskutečnění demokratických a svobodných voleb, kde by byly *„zastoupeny všechny demokratické a liberální politické síly a tendence.*⁹² Portugalská komunistická strana prohlašovala, *„že je připravena vzít na sebe v tomto směru nezbytnou odpovědnost.*⁹³ Apelovala na portugalskou společnost, že *„... V Portugalsku nemůže být svoboda bez legalizace PKS, hlavní síly v boji proti fašistické diktatuře za celá desetiletí její existence, v boji, v němž komunisté přinesli oběti, které nelze s ničím srovnat. Bez aktivní účasti PKS nelze uskutečnit hluboké demokratické přeměny společnosti, které problémy národa nezbytně vyžadují.*⁹⁴ Vojenská rada Hnutí ozbrojených sil stále

⁸⁹ ČTK. Vojenské povstání v Portugalsku. *Rudé právo: Ústřední orgán Komunistické strany Československa.* 26. 4. 1974, roč. 54, č. 98, s. 1

⁹⁰ ČTK. Lisabonská režim padl. *Rudé právo: Ústřední orgán Komunistické strany Československa.* 27. 4. 1974, roč. 54, č. 99, s. 1,7

⁹¹ ČTK. Portugalští komunisté vycházejí z věznic. *Rudé právo: Ústřední orgán Komunistické strany Československa.* 29. 4. 1974, roč. 54, č. 100, s. 5

⁹² ČTK. Portugalští komunisté vycházejí z věznic. *Rudé právo: Ústřední orgán Komunistické strany Československa.* 29. 4. 1974, roč. 54, č. 100, s. 5

⁹³ tamtéž, s. 5

⁹⁴ tamtéž, s. 5

upevňovala svoji moc a vydala dekrety, jež zajišťovaly nejvyšší zákonodárnou i výkonnou moc v zemi do doby svobodných voleb. Nadšení portugalského obyvatelstva neopadalo a lidé se připravovali na oslavy svátku 1. máje, poprvé po padesáti letech. Generál Spínola povzbuzoval ideu oslav ve jménu vítězství hnutí ozbrojených sil a vyhlásil 1. máj státním svátkem. Oficiální vyjádření generálního tajemní PCP Álvaro Cunhal se k revoluci ze svého francouzského exilu vyjádřil takto: „*Vojenské hnutí z 25. dubna představuje radikální proměnu politické situace. Naše strana uvítala vojáky, kteří jednali v zájmu úplní likvidace fašistické diktatury a skončení koloniální války v zájmu svobod a demokratického režimu. Aktivně podporujeme a dále budeme podporovat všechna opatření směřující k uspokojení dávných požadavků naší strany, demokratických sil a lidových mas.*“⁹⁵ K událostem probíhajícím v Portugalsku se mimo jiné vyjádřila i Světová odborová federace (SOF)⁹⁶. Pogratalovala pracujícím a všemu portugalskému lidu k vývoji porevoluční nálady a k prvotním opatřením, které vojenská junta podnikla, „... *k osvobození politických vězňů a odborářů, k návratu činitelů, kteří žili v exilu, ke zrušení cenzury a k rozpuštění fašistické policie. Tyto první úspěchy jsou předpokladem k vyvrácení kořenů fašismu z portugalské společnosti a k obnovení všech odborových svobod, lidových a občanských práv bez diskriminace.*“⁹⁷

Postupem času se vojenské juntě dařilo pomalu normalizovat chod a činnost vládních úřadů. Dočasným řízením ministerstev byli jmenováni tajemníci. Přípravy a zasedání ohledně realizace prvních svobodných voleb prozatímní vlády byly v plném proudu. Dalším problémem nového režimu bylo řešení koloniálního území. Cílem bylo, co nejrychleji ukončit probíhající koloniální válku, která trvala již několik let. Osvobozenecká hnutí v afrických portugalských zónách vlivu se snažila o úplnou dekolonizaci a vyhlášení samostatných států.⁹⁸ Samotní Portugalci byli k této myšlence nakloněni. Idea portugalské koloniální říše byla silně spjatá s předešlým diktátorským

⁹⁵ ČTK. Portugalsko po státním převratu. Vojenská rada upevňuje své postavení. *Rudé právo: Ústřední orgán Komunistické strany Československa*. 30. 4. 1974, roč. 54, č. 101, s. 7

⁹⁶ Světová odborová federace představuje sdružení celostátních ústředních odborů jednotlivých zemí celého světa. Usiluje a bojuje za základní práva pracujících, za demokracii a mír. CoJeCo. Světová odborová federace. In: *CoJeCo.cz - Vaše všeobecná encyklopedie*. [online]. Dostupné z: <https://www.cojeco.cz/svetova-odborova-federace>

⁹⁷ ČTK-RP. Návrat generálního tajemníka portugalské KS z třicetiletého exilu. A. Cunhal nadšeně přivítán v Lisabonu. *Rudé právo: Ústřední orgán Komunistické strany Československa*. 1. 5. 1974, roč. 54, č. 102, s. 7

⁹⁸ ČTK. Osvobozenecká hnutí odmítají návrhy na federaci s Portugalskem. *Rudé právo: Ústřední orgán Komunistické strany Československa*. 3. 5. 1974, roč. 54, č. 104, s. 1,7

režimem Estado Novo, od které se chtěli oprostít.⁹⁹ Generál Spínola však preferoval vyřešit koloniální krizi federalizací spravovaného území. „*Chce navrhnout „politické řešení“ koloniálního problému, v jehož rámci by africké državy Portugalska obdržely rozsáhlou autonomii, ale Portugalsko by si „podrželo odpovědnost za jejich obranu a zahraniční politiku“.*“¹⁰⁰ K tomuto řešení se však hlásila pouze část členů Hnutí ozbrojených sil. Generál Costa Comes, zástupce vedoucího generála Spínoli, zastával názor opačný. Přikláněl se k úplné, ale monitorované dekolonizaci afrického území. Při své návštěvě angolského hlavního města Luandy prohlásil, „... že vojenská rada má v programu ponechat obyvatelstvu portugalských kolonií rok času na zformování politických stran a teprve po roce vypíše v koloniích volby.“¹⁰¹

S blížícím se termínem voleb prozatímní vlády se PCP stále víc trvala na své účasti v nové vládě. Článek „Komunisté žádají zastoupení v prozatímní vládě“, který vyšel 7. 5., informoval o dalším prohlášení ústředního výboru PCP. V prohlášení bylo opět zdůrazněno, že jediný možný demokratický stav může nastat jedině tehdy, kdy by byly ve vládě zastoupeni všechny politické strany. Opakovaná hesla byla doprovázena i vyzdvižením oslav svátku 1. máje, „v nichž lidé masy a milióny Portugalců ukázaly své odhodlání bojovat za prohloubení a rozšíření dosažených svobod, za ukončení koloniálních válek, za uspořádání svobodných voleb a obnovení demokratického zřízení v Portugalsku.“¹⁰² Co je však důležité zmínit, je tato část prohlášení. „Portugalská komunistická strana si uvědomuje, jakou rozhodující úlohu má hnutí ozbrojených sil při vytváření současných politických podmínek a domnívá se, že toto hnutí by mělo existovat alespoň do voleb Národního shromáždění.“¹⁰³ Z jejich prohlášení je tedy jasné, že požadují po vojenské juntě všeobecné a svobodné volby, aby se občané přímo podíleli na transformaci nového demokratického státu a následné přenechání vládní moci daným zvoleným stranám a zánik vojenského hnutí jako vládnoucí instituce. Budoucí jednání PCP se však v historických pramenech liší od těchto zmíněných zásad a požadavků. Po postupném upevňování moci ve vládnoucích vrstvách a navázání silného spojení

⁹⁹ ČTK. Odboráři jednali se Spínolou. *Rudé právo: Ústřední orgán Komunistické strany Československa*. 2. 5. 1974, roč. 54, č. 103, s. 7

¹⁰⁰ ČTK. Lisabon ochoten ke stykům se socialistickými státy. *Rudé právo: Ústřední orgán Komunistické strany Československa*. 4. 5. 1974, roč. 54, č. 105, s. 1

¹⁰¹ ČTK. Portugalská KS pro vytvoření prozatímní vlády. *Rudé právo: Ústřední orgán Komunistické strany Československa*. 6. 5. 1974, roč. 54, č. 106, s. 1

¹⁰² ČTK. Komunisté žádají zastoupení v prozatímní vládě. *Rudé právo: Ústřední orgán Komunistické strany Československa*. 7. 5. 1974, roč. 54, č. 107, s. 7

¹⁰³ tamtéž, s. 7

s radikálně levicově smýšlejícím premiérem Vascem Gonçalvesem, PCP již nemusela spoléhat na hlasy Portugalců, aby zůstala u moci. Sám generální tajemník PCP Álvaro Cunhal se později ke slibovaným a vyzdvihovaným volbám do Národního shromáždění vyjadřoval skepticky. Tvrdil, že Portugalci nejsou na svobodné volby po více než čtyřicetiletém trvání diktátorského režimu dostatečně připraveni.¹⁰⁴ Tato skutečnost však nastane až později v procesu transformace Portugalska v demokratickou zemi.

Ve vymezeném úseku této části analýzy se mezi reportážními články objevily i dva komentáře od novináře Zdeňka Porybného a Milana Mádra. První komentář od Milana Mádra pod názvem „Portugalská krize“ čtenáře zahrnuje do uvedení příčin, proč se tato revoluce děje a proč Portugalci prahnou po svobodném státě. *„Všeobecnou společenskou krizi ve stále ostřejších formách reprodukovaly a prohlubovaly tři koloniální války, které Portugalsko s podporou NATO vede v Africe. Kolem poloviny státního rozpočtu plyne na tyto kruté, ale zcela perspektivně beznadějně války. Kvas v armádě, která byla poslední složkou portugalské společnosti, do níž prosákla nespokojenost a z hlavního pilíře moci ji změnila v odpálenou raketu proti samotné existenci diktatury, byl důsledek krizových vnitřních poměrů a současně, ne-li v převažující míře, bumerangem těchto koloniálních válek.“*¹⁰⁵ Jedná se o krátký komentář uvádějící portugalskou situaci, která teprve započala. V článku se neobjevují silná subjektivní přesvědčení, či názory autora na danou problematiku. Lze si však všimnout v již citovaném úryvku článku, že si autor neodpustil malý komentář ohledně zapojení organizace NATO v portugalské koloniální válce. Tato informace je zcela irelevantní k vysvětlení ekonomické a hospodářské krizi, ve které se Portugalsko nachází, kvůli pokračujícím bojům na koloniálních územích. Další ukázkou je úryvek článku ohledně charakteristiky předešlého režimu Estado Novo. *„Kapitalisticko-fašistická diktatura zorganizovala rozsáhlý represivní policejní aparát, uvěznila desetitisíce pokrokových a demokraticky smýšlejících občanů a ostatní spoutala sítí teroristických zákonů, ...“*¹⁰⁶ Není to zde naplno řečeno, ale může být domyšleno, že spojení „pokrokově a demokraticky smýšlejících občanů a ostatní“ naráží na utlačování především členů portugalských komunistů.

Druhý komentář byl otisknut naopak v posledním výtisku našeho stanoveného analyzované

¹⁰⁴ PALACIOS CEREZALES, Diego. Civil Resistance and Democracy in the Portuguese Revolution. In: *Journal of Contemporary History*, [online]. 2017, roč.52, č. 3, 688–709. Dostupné z: <https://doi.org/10.1177/0022009416641496>, s. 694

¹⁰⁵MÁDR, M., Portugalská krize. *Rudé právo: Ústřední orgán Komunistické strany Československa*. 27. 4. 1974, roč. 54, č. 99, s. 7

¹⁰⁶ tamtéž, s. 7

období. Článek „Zápas o demokracii“ od Zdeňka Porybného se zabývá shrnutím základních momentů, které proběhly během prvních dvou týdnů porevolučních přeměn státní správy. Zmiňuje, jak se Portugalsko nachází teprve na počátku transformace, kde stále hrozí nebezpečí kontrarevolučních pokusů ze strany pravicových sil zastánců předešlého režimu. Podle přesvědčení generálního tajemníka PCP je potřeba zajistit *„vytvoření prozatímní vlády, která by zahrnovala všechny demokratické tendence v současném politickém životě Portugalska. To znamená, že by v ní měli být zástupci všech politických stran a skupin, včetně komunistické strany, které usilují o definitivní porážku fašistického režimu.“*¹⁰⁷ Na portugalské politické scéně však stále chybělo zastoupení pravicových sil. To vyvolávalo v některých západoevropských zemích obavy. Západoněmecké liberální noviny Frankfurter Allgemeine Zeitung se k tomuto tématu také vyjádřila rozpačitě. Podle citací Porybného uváděla, že *„Junta by uvítala vznik nějaké takové strany, protože by nechtěla vzít politická práva ani spolupracovníkům Caetanova režimu. S výjimkou několika mála jednoznačně fašistických Salazarových lidí jsou všichni Portugalci vyzváni k spolupráci na nové demokracii.“*¹⁰⁸ Porybného odezva na toto prohlášení byla následující. *„Za stesky západoněmeckého buržoazního listu je třeba vidět obavy z toho, že v Portugalsku se rodí něco nového, progresivního, že hlavní roli v tomto procesu hráli komunisté a další pokrokové strany a organizace, že buržoazie zůstává na chvostě událostí. Projevuje se v tomto strach o osud celé buržoazní společnosti.“*¹⁰⁹ Tato jízlivá poznámka je jediným subjektivním komentářem, který zkoumaný článek obsahuje. Autor dále pokračuje ve výkladu rekapitulace událostí, jež se v uplynulých porevolučních týdnech událo, které již Rudé právo v předešlých výtiscích pokrylo.

3.3.2. Pokus o převrat (28. 9. 1974)

Druhé sledované období analýzy je pokus o politický převrat ze strany prezidenta generála Spínoli, který proběhl 28. září 1974. Generál Spínola patřil k zastáncům federalizace afrických kolonií a nechtěl je tak předat tamním osvobozenecům hnutím. Mimo jiné se obával rychlého růstu komunistického vlivu na členy vojenské junty a jejich upevňování autority. Jeho obavy však vládnoucí MFA odmítalo slyšet. Mezitím se kolem premiéra plukovníka Vasca Gonçalvese shlukovali zastánci radikální levice. Zmařený převrat zajistil ale přesný opak toho, před čím se Spínola snažil varovat a levicová hnutí

¹⁰⁷ PORYBNÝ, Z. Zápas o demokracii. Dva týdny od svržení fašistického režimu v Portugalsku. *Rudé právo: Ústřední orgán Komunistické strany Československa*. 7. 5. 1974, roč. 54, č. 107, s. 7

¹⁰⁸ tamtéž, s. 7

¹⁰⁹ tamtéž, s. 7

nabila na větší popularitě. *Rudé právo* se situací zabývalo v rámci šesti novinových výtisků mezi 30. zářím a 8. říjnem, mezi kterými byl zahrnut i jeden komentář, opět od novináře Zdeňka Porybného.

„*V Lisabonu se pokusily pravicové živly v sobotu o převrat. ... Portugalští dělníci a rolníci spolu s armádou okamžitě zasáhli a podle posledních zpráv je situace v celé zemi pevně v rukou demokratických a pokrokových sil. Pokus o pravicový převrat v Portugalsku byl tak bleskově zmařen.*“¹¹⁰ Reakční uskupení se v hlavním městě sešlo za záminkou naplánované demonstrace před prezidentským palácem na podporu prezidenta generála Spínoli. „*Proti plánované demonstraci vedli kampaň komunisté, socialisté a další levicové skupiny, odborové a studentské organizace, kteří upozorňovali, že je organizovaná stoupenci bývalého premiéra Caetana, jehož fašistický režim byl svržen před pěti měsíci.*“¹¹¹ Značně rozsáhlý článek se zaměřuje na popis průběhu pokusu o převrat a přináší tak čtenáři vhled do portugalského dění. Zaměřuje se pak také na oslavy vítězství „sil svobody“. Prohlášení PCP vyzdvihuje odvalu a vytrvalost lidových mas, jež se podíleli na zastavení reakčních sil. „*Portugalská komunistická strana upřímně blahopřeje stranickým organizacím a všem svým členům, kteří se chopili bojové iniciativy a zmařili kontrarevoluční pokus. Portugalská KS blahopřeje demokratickému hnutí, odborům, ozbrojeným silám a hromadným sdělovacím prostředkům, které mají velkou zásluhu o toto celonárodní masové hnutí, a rovněž všem portugalským občanům, kteří se obětavě postavili proti reakci.*“¹¹² Apeluje tak na občany, že nemají takřikajíc usnout na vavřínech a nadále zůstat ostražití. „*Nebylo by však správné spoléhat na to, že reakce je rozdrvena. Má ještě dost sil, disponuje velkými prostředky a dostává se jí značné podpory. Nebude-li se toto vítězství prohlubovat, přejde reakce po nějaké době znovu do útoku.*“¹¹³ Článek zahrnul i oficiální prohlášení MFA. Podle něj vychází, že zástupci MFA zpočátku netušili o Spínolově zapojení do protivládní reakce. „*V prohlášení se uvádí, že hnutí ozbrojených sil získalo nové velké vítězství na nezvratné cestě k demokracii; vítězství sil nad těmi, kterým se stýská po starém režimu, kdo zneužili prestiže prezidenta republiky, kdo se snažili manipulovat Portugalci a oklamat lidi, kteří si váží generála Antónia Spínoli, člověka, který se ujal vedení nového a svobodného*

¹¹⁰ zr – ČTK. Neúspěšný pokus o pravicový převrat v Portugalsku. Reakce v Lisabonu neuspěla. *Rudé právo: Ústřední orgán Komunistické strany Československa*. 30.9. 1974, roč. 55, č. 231, s. 1

¹¹¹ tamtéž, s. 1

¹¹² tamtéž, s. 5

¹¹³ tamtéž, s. 5

Portugalska.“¹¹⁴

Po nezdařilém převratu generál Spínola oznámil svou demisi, jelikož nesouhlasil se směrem, kterým se vojenská junta ubírala. „*Spinola v projevu tvrdil, že „proces dekolonizace byl deformován“, sociální a politické požadavky pracujících označil, za „útok na výrobní prostředky“ a vyjádřil znepokojení nad tím, že prý „zákony bývalého režimu“ nebyly nahrazeny „novými zákony, které by řídily sociální, hospodářský a politický život země“.*“¹¹⁵ Od druhého článku se postoj k osobě generála Spínoli značně obrátí. Zatímco v předchozím článku vystupovalo jména generála Spínoli jen jako politováníhodné zneužití jeho osoby ve jménu převratu, v tomto článku je jasně uváděno, že převrat byl jeho dílem. „*Spinolova demise se všeobecně považuje za důsledek jeho neúspěšného pokusu aktivizovat pravici, čehož chtěly využít nejreakčnější síly portugalského fašismu. Pokus o aktivizaci pravice učinil Spinola koncem minulého týdne, když na sobotu dal svolat do Lisabonu demonstraci na svou podporu.*“¹¹⁶

Následkem nezdařeného převratu Spínola ztratil i pozici předsedy Rady národní spásy. Tato komise měla za úkol dohlížet a kontrolovat plnění revolučního programu MFA a dohlížet na to, zda MFA nezneužívá svých mocenských pravomocí. Na obě tyto pozice byl místo něho dosazen generál Francisco da Costa Gomes. S nastoupením nového prezidenta přišli čistky vládnoucích okruhů. Bylo odvoláno i několik ministrů, např. z ministerstva obrany a informací, a přívrženců Spínolovi politiky.¹¹⁷ Prozatímní vláda nadále oslavovala vítězství nad reakčními vlivy a poražením „fašistických sil“. Musela však apelovat na své občany, aby zůstali na pozoru, jelikož pozůstatky předešlého režimu jsou stále přítomné. „*Nový portugalský prezident v pondělí večer při oficiálním uvedení do úřadu prohlásil, že program Hnutí ozbrojených sil zůstane nezměněn. Řekl, že hlavní pozornost bude věnována respektování ústavních zákonů a vytvoření nezbytných sociálních podmínek, aby bylo možno uskutečnit politické cíle, které si zvolil portugalský lid. ... K politice dekolonizace uvedl, že dohody z Lusaky o poskytnutí nezávislosti Mosambiku budou respektovány.*“¹¹⁸

¹¹⁴ zr – ČTK. Neúspěšný pokus o pravicový převrat v Portugalsku. Reakce v Lisabonu neuspěla. *Rudé právo: Ústřední orgán Komunistické strany Československa*. 30.9. 1974, roč. 55, č. 231, s. 5

¹¹⁵ zr – ČTK. Antonio Spínola odstoupil. Portugalská vláda plně kontroluje situaci v zemi. *Rudé právo: Ústřední orgán Komunistické strany Československa*. 1.10. 1974, roč. 55, č. 232, s. 1

¹¹⁶ tamtéž, s. 1

¹¹⁷ ČTK. Odhodlání uskutečnit program Hnutí ozbrojených sil. *Rudé právo: Ústřední orgán Komunistické strany Československa*. 2.10. 1974, roč. 55, č. 233, s. 7

¹¹⁸ zr – ČTK. Antonio Spínola odstoupil. Portugalská vláda plně kontroluje situaci v zemi. *Rudé právo: Ústřední orgán Komunistické strany Československa*. 1.10. 1974, roč. 55, č. 232, s. 5

Články „Odhodlání uskutečnit program Hnutí ozbrojených sil“ a „Nová portugalská vláda se ujala funkce“, vydané den po sobě, pokryly stejná témata. Oba informovaly o odstoupení ministra obrany plukovníka Mária Firmina Miguela a ministra informací majora José Sánchese Osorina, z důvodu stranění politiky odstoupivšího prezidenta Spínoli. *„Zatím nebyli jmenováni jejich nástupci. Politické kruhy soudí, že část úkolů obou ministerstev převezme úřad předsedy vlády.“*¹¹⁹ Žádné komentování se u těchto textů nevyskytovalo.

Článek „Ostré střetnutí“ komentuje pokus o politický převrat, a především se zaměřuje na popis portugalské ekonomiky a zapojení jejích monopolů do proběhlé reakce. Autor, Zdeněk Porybný, uvádí text vyzdvižením jednoty „demokratických a pokrokových sil“, které zavčasu reagovaly a dokázaly protivládní síly zastavit. Druhá část textu je věnována popisu tamního hospodářství. Autor zmiňuje, že jeho velkou část ovládají koncerny se zahraničním kapitálem ve Spojených státech amerických, Velké Británii, Německé spolkové republice a Belgie. *„To je ta půda, z níž rostou pokusy o zvrát v dosavadním vývoji. Odkud také plynou peníze na letadla, z nichž se rozhazují antikomunistické letáky, zde jsou mecenáši, kteří platí účastníkům reakčních demonstrací všechny výlohy.“*¹²⁰ Prozatímní vláda a MFA nepočítají z žádnými úpravami hospodářské struktury. V revolučním programu MFA byla např. zmíněna státní kontrola centrálních bank či zasahování do národního hospodářství, ale o procesu zestátnění hnutí MFA neuvažuje. *„Mohla by vzniknout otázka, proč tedy monopoly tolik podporují pokusy o reakční zvrát? ...“*, i přes to, že MFA plánuje vypsát termín svobodných demokratických voleb, po kterých plánuje předat moc ústavně zvolené vládě a vítězství komunistické strany není zaručeno, *„... bojí se monopoly svobodných voleb jako čert kříže. Strach z nejisté budoucnosti je vede k uvažování o „výhodách“ fašismu.“*¹²¹

*„V hlavním sekretariátu ultrapravicové strany pokroku bylo nalezeno dokonce 50 minometů a několik desítek kulometů. Objevenými zbraněmi by mohlo být vyzbrojeno 2000 osob.“*¹²² Článek „Arzenály portugalské pravice“ uvádí, že mezi objeveným materiálem reakční strany byly uskladněny i telekomunikační a tiskařské prostředky od americké společnosti ITT, *„známá svou přímou účastí na svržení chilské vlády*

¹¹⁹ ČTK. Nová portugalská vláda se ujala funkce. *Rudé právo: Ústřední orgán Komunistické strany Československa*. 3.10. 1974, roč. 55, č. 234, s. 7

¹²⁰ PORYBNÝ, Z. Ostré střetnutí – k událostem v Portugalsku. *Rudé právo: Ústřední orgán Komunistické strany Československa*. 2.10. 1974, roč. 55, č. 233, s. 7

¹²¹ tamtéž, s. 7

¹²² ČTK. Arzenály portugalské pravice. *Rudé právo: Ústřední orgán Komunistické strany Československa*. 4.10. 1974, roč. 55, č. 235, s. 1

prezidenta Allenda.“¹²³ Kontext toho sdělení ohledně přítomnosti amerických výrobku už článek dál nijak nerozebírá. Nedozvíme se, zda členové reakční strany pouze zakoupila ony produkty od americké společnosti, nebo sama ITT byla do převratu zapojena. Článek se následně přesouvá od tématu nalezeného arzenálu portugalské pravice a věnuje se připravovaným oslavám 5. října, dne vzniku Portugalské republiky. Mimo to pokrývá ještě informaci, že premiér Gonçaves se rozhodl zrušit ministerstvo informací a místo něho nechá založit nový Úřad pro veřejnou dopravu a informace, jehož tajemníkem byl jmenován C. Silva. Post odvolaného ministra obrany Miguela zastoupí sám premiér Gonçaves. Na konci článku je věnovaný text od Bonnského zpravodaje *Rudého práva*, který se pasivně agresivně až výsměšně vyjadřuje k reportáži „buržoazního tisku“ Frankfurter Allgemeine zabývající se portugalskou situací. V západoněmeckém periodiku byla projevena obava ohledně nového směru portugalské politiky nakloněného k levíci. „List Frankfurter Allegemeine přinesl článkuček, v němž píše: „Následky převzetí moci zleva jsou v tomto okamžiku ještě nedohledné ... jestliže nebude co nejdříve možno otočit vývoj zpátky, budeme si vbrzku muset představit Portugalsko jako latinskou lidovou demokracii ...“ Springerův tisk dokonce straší levicovou diktaturou. Je to velice dojemný postoj, zvláště když jej porovnáme s postojem téhož tisku k nedávno svržené Salazarově a Caetanově fašistické diktatuře, která mu zřejmě nevalila.“¹²⁴

Posledním článkem v tomto analyzovaném období je text s názvem „Portugalský lid odhodlán vybudovat svobodnou zemi“. Jedná se o reportáž ohledně „úspěšné pracovní neděle, která se uskutečnila z iniciativy předsedy prozatímní vlády Vaska Gonçavese na počest vítězství lidu nad reakcí.“ Podle generálního tajemníka PCP Cunhala „portugalský lid tak znovu ukázal, že je plně odhodlán vybudovat svými rukama svobodné a pokrokové Portugalsko.“¹²⁵

3.3.3. Pokus o politický převrat (11. 3. 1975)

Počátkem března se v Portugalsku uskutečnil další pokus o politický převrat. Jednalo se o pokus svrhnutí vlády premiéra Gonçavese, která se začala přiklánět k radikálně levicovému smýšlení. Toho se zalekla skupina konzervativněji smýšlející armádních důstojníků, a proto 11. 3. zaútočili na dělostřelecké kasárny. Přebvat byl však

¹²³ tamtéž, s. 1

¹²⁴ ČTK. Arzenály portugalské pravice. *Rudé právo: Ústřední orgán Komunistické strany Československa*. 4.10. 1974, roč. 55, č. 235, s. 7

¹²⁵ ČTK. Portugalský lid odhodlán vybudovat svobodnou zemi. *Rudé právo: Ústřední orgán Komunistické strany Československa*. 8.10. 1974, roč. 55, č. 238, s. 7

zmařen a levice nadále upevňovala a prosazovala svůj vliv. Rudé právo toto období pokryla celkově v 9 výtiscích.

První článek „Rozdrcen pokus reakce o převrat v Portugalsku“ přináší čtenářům základní informace o průběhu převratu. „*Reakční důstojníci výsadkových jednotek oklamali mužstvo, kterému nařídili, že má obsadit kasárna, kde prý vojáci povstali proti Hnutí ozbrojených sil.*“¹²⁶ Obsahuje jednotlivá prohlášení prezidenta Gomeše a PCP k dané situaci a ujišťuje Portugalce, že hrozba vůči demokracii je zahnána, a že mají situaci pod kontrolou. I přes to však obyvatelstvo bylo varováno „*před manévry agentů-provokatérů, kteří podněcují neklid, šíří paniku a chtějí by vyprovokovat bratrovražedný boj, jenž může být jen v zájmu reakce usilující o likvidaci demokracie v Portugalsku.*“¹²⁷

Zatím co první článek zabývající se tématikou březnového pokusu o převrat byl krátkého informativního rozsahu, druhý článek „V čele kontrarevolučního spiknutí byl generál Spínola“, vydaný 13. 3. 1975, byl rozsáhlou reportáží s několika komentáři o různých zahraničních zpravodajů. Text začíná slovy ministerského předsedy Vasca Gonçalvese, který v televizním vysílání prohlásil, „*že portugalská revoluce může postupovat pouze v podmínkách těsného svazku mezi Hnutím ozbrojených sil a pokrokovými a vlasteneckými politickými stranami, jež mají skutečný zájem na přeměně politického, hospodářského a společenského života v Portugalsku.*“¹²⁸ K dosažení tohoto cíle, k upevnění a posílení „demokracie pokrokového charakteru“ PCP prohlásila, že navrhuje odsouzení „spiklenců“ převratu, důkladně reorganizovat vládu i armádu a „očistit ji“ a zahájit uskutečnění politiky proti monopolům a velkostatkářům. Následně PCP opět apeluje na portugalské občany, aby zůstali bdělí nad nevypočitatelnou reakční stranou a plně podporovali vedení MFA. Spínola se mezitím spolu s dalšími 18 důstojníky, kteří se podíleli na převratu, uchýlil do ústraní v sousedním Španělsku, odkud plánuje „*odjet do Brazílie, kde už našli mimochodem politický asyl právě nejvyšší představitelé loni svrženého dlouholetého fašistického režimu prezident Américo Tomás a předseda vlády Marcela Caetano.*“¹²⁹ Autor touto poznámkou naznačuje, že sám přirovnává činy bývalé tváře osvobozenického hnutí karafiátové revoluce k oběma hlavním představitelům předešlé diktatury a jejich politiky, proti které bojoval. Generál Otela Saraiva de Carvalha,

¹²⁶ zr. Rozdrcen pokus reakce o převrat v Portugalsku. *Rudé právo: Ústřední orgán Komunistické strany Československa*. 12.3. 1975, roč. 55, č. 60, s. 1

¹²⁷ tamtéž, s. 7

¹²⁸ zr. V čele kontrarevolučního spiknutí byl generál Spínola. *Rudé právo: Ústřední orgán Komunistické strany Československa*. 13.3. 1975, roč. 55, č. 61, s. 1

¹²⁹ tamtéž, s. 7

vojenský velitel zvláštních bezpečnostních jednotek COPCON (*Comando Operacional do Continente – Kontinentální operační velení*) vyzval španělskou vládu, aby Spínolu a jeho přívržence vydala zpět do Portugalska, aby byli řádně přivedeni do vazby. Španělská vláda odpověděla odmítnutím jakýkoliv spojitostí s portugalskou situací. Z podpory reakčních sil byl mimo jiné nařčen americký velvyslanec Frank Carlucci, jemuž bylo také následně doporučeno co nejrychleji opustit zemi. Americké ministerstvo zahraničních věcí však prohlašuje, že s pokusem o pravicový puč nemají nic společného. Rudé právo je opačného názoru. Svůj postoj se snaží podložit argumentem náhlého nahrazení velvyslance Stuarta Nashe právě Franken Carluccim. „*Byl vykládán jako projev nespokojenosti se Scottem, že nevěnoval dostatek pozornosti levicovému vlivu v Portugalsku. Proti tomu Carlucci je považován za spolupracovníka CIA a je uváděn ve spojitosti s politickými spiknutími v Africe a Brazílii.*“¹³⁰ Co se týče zpravodajského ohlasu v zemích západní Evropy, podle citací, které autor uvedl, zahraniční články neprojevovaly takové nadšení nad nevydařeným pokusem o převrat. Obávali se, že by se kvůli nepovedenému pokusu a upevnění levicových sil Portugalsko opět mohlo ocitnout na cestě k autoritativnímu režimu. Autor článku se k těmto názorům staví skepticky. Věřící, že právě porážka těchto reakčních sil zaručuje bezpečné pokračování demokratizace země. „*Pravicové síly v Portugalsku, podporované mezinárodní reakcí, chtěly přerušit demokratický vývoj v Portugalsku a vrátit hodiny zpět o několik let.*“¹³¹

Ve stejném výtisku byl také zveřejněn text „Scénář nevyšel“ od komentátora Zdeňka Porybného. Text se zamýšlí nad příčinou převratu a polemizuje nad důvody, proč „scénář pučistům nevyšel“. Porybný uvádí, že reakční část MFA doufala, že se k její věci připojí část armády, která nesouhlasila s revolučním programem MFA a skupina umírněných vojáků, tak i pravicové strany, které v minulosti vedly útoky proti komunistům. „*Jak se ukázalo, scénář pučistům nevyšel. Důvodů je několik. Na prvním místě je třeba jmenovat ostražitost lidu, vůli pracujících nedopustit návrat zpět. ... Druhým faktorem, který rozhodl o krachu puče, byla neschopnost jeho organizátorů získat na svou stranu významnější vojenskou sílu.*“¹³²

Vyšetřování převratu pokračovalo. Po celé zemi probíhaly zatykače zainteresovaných osob v pokusu sesazení prozatímní vlády. Mezi byli, jak členové MFA

¹³⁰ tamtéž, s. 7

¹³¹ tamtéž, s. 7

¹³² PORYBNÝ, Z. Scénář nevyšel. *Rudé právo: Ústřední orgán Komunistické strany Československa*. 13.3. 1975, roč. 55, č. 61, s. 7

a vojenští hodnostáři, tak i někteří bankéři, podnikatelé a velkostatkáři, kteří převrat podporovali např. finančně. Důsledkem puče byla úplná reorganizace vládních institucí a jejich členů. Zanikla např. Státní rada, poradní orgán prezidenta, která přechodně vykonávala zákonodárnou moc do ustanovení všeobecných voleb do ústavodárného shromáždění. Rozhodlo se, že řídicí MFA bude sestavena pouze ze 2 orgánů, a to z Revoluční rady a valného shromáždění. Doposud fungující Rada národní spásy (JSN) a výbor MFA byly zrušeny. Nově vzniklá Revoluční rada bude reprezentovat zákonodárnou, tak i výkonnou moc. Článek „Portugalský lid byl bdělý“ uvádí prohlášení PCP na danou situaci. „Nynější pokus o převrat byl umožněn tím, že reakce využila některých rozporů v portugalské vládě. Portugalská komunistická strana trvá na podstatném upevnění všech vojenských a státních orgánů, na reorganizaci ozbrojených sil, na zesílení a prohloubení protimonopolistické politiky a na okamžitých opatřeních ke zlepšení rovnováhy mezi cenami a mzdami.“¹³³

„V Lisabonu se v noci na pátek sešla na svém prvním řádném zasedání nově vytvořená Revoluční rada Hnutí ozbrojených sil a rozhodla, že téměř všechny portugalské banky budou zestátněny. Výjimkou tvoří jen některé odbočky zahraničních bank, dále pojišťovny a zemědělské úvěrové instituce.“¹³⁴ Nové rozhodnutí Revoluční rady Portugalci přijali s nadšením. Článek „Nepřátelé nového Portugalska jsou kapitalisté“ zmiňuje, že celkem 15 000 dělníků a bankovních úředníků vyjádřilo souhlas a podporu v Revoluční radu a její rozhodnutí zestátnit více než 200 soukromých bank. Nadšení pro toto nové ustanovení bylo umocněno zjištěním, že „členové několika nejbohatších bankovních a průmyslových rodinných klanů“ bylo odsouzeno a následně zatčeno za účast v reakčním převratu. Pracující na demonstraci nesli transparenty s nápisy „Banky patří lidu, Pryč s reakcí, Pryč s monopoly.“ PCP vydalo prohlášení, kde „vyjadřuje podporu zestátnění bank a uvádí, že toto opatření bylo nezbytné ke konsolidaci a dalšímu rozvoji demokratizačního procesu. Portugalští komunisté vyzvali dělnickou třídu k podpoře tomuto historickému rozhodnutí.“¹³⁵ Text obsahoval i nové informace ohledně Spínolovy emigrace. Bylo zmíněno, že již v pátek 14.3. odletěl do Brazílie. „Podle některých zpráv hodlá Spínola odcestovat do Chile.“¹³⁶ U této poznámky autor vynechává důležitý kontext.

¹³³ zr. Portugalský lid byl bdělý. *Rudé právo: Ústřední orgán Komunistické strany Československa*. 14.3. 1975, roč. 55, č. 62, s. 7

¹³⁴ zr. Nepřátelé nového Portugalska jsou kapitalisté. *Rudé právo: Ústřední orgán Komunistické strany Československa*. 15.3. 1975, roč. 55, č. 63, s. 1

¹³⁵ tamtéž, s. 7

¹³⁶ tamtéž, s. 7.

António Spínola požádal o politický azyl v Brazílii a Argentině. Brazílie byla nejvíce přirozenějším rozhodnutím kvůli společné historii a podobnosti jazyku a kultury. Mimo to Brazílie přivítala již několik portugalských politických uprchlíků.¹³⁷ Pokud by ale Spínola nedokázal dostat brazilský či argentinský azyl, chilský ministr zahraničních věcí ohlásil, že chilský prezident Augusto Pinochet by Spínolovi azyl nabídl. Spínola o něj sám nezažádal, byla to jeho poslední možnost. Z článku je jasně poznat záměr autora čtenáři podvědomě nastínit ideu, že se Spínola a Pinochet přiklání k stejným „fašistickým“ principům a zásadám.¹³⁸

„*Hnutí ozbrojených sil dále zaručuje demokratické svobody a uskutečnění voleb do ústavodárného shromáždění.*“¹³⁹ Téměř rok po uplynutí karafiátové revoluce a slibované, několikrát přesunutých všeobecných voleb se konečně blížily k datu uskutečnění. Generální tajemník PCP Álvaro Cunhal svůj postoj na přítomnost MFA v politice za uplynulý rok však změnil. „*Ustavení Revoluční rady je nezbytným opatřením. Účast Hnutí ozbrojených sil na procesu demokratizace je nezbytná a zůstane nezbytnou nejen před volbami do ústavodárného shromáždění, nýbrž i po volbách.*“¹⁴⁰ Tak pravil v jednom ze svých prohlášení po březnovém pokusu o převrat. Prvotní názor Cunhal byl však ale opačný. „*Portugalská komunistická strana si uvědomuje, jakou rozhodující úlohu má hnutí ozbrojených sil při vytváření současných politických podmínek a domnívá se, že toto hnutí by mělo existovat alespoň do voleb Národního shromáždění.*“¹⁴¹ Od těchto jednotlivých prohlášení uplynula dlouhá doba. Prozatímní vláda prošla již třemi změnami a stát prodělal dva pokusy o protivládní puče. Je přítomnost MFA důležitá pro ochranu země před dalšími možnými pokusy zkompromitovat proces demokratizace, nebo se nové vedení státu zamlouvá politice PCP více než ty předešlé, a proto nechce přijít o silného spojence? „*Spojení mezi Hnutím ozbrojených sil a komunistickou stranou má zásadní význam pro další pokrok revoluce v Portugalsku.*“¹⁴²

¹³⁷ V předešlé části kapitoly byla pro příklad již zmíněna jména bývalých představitelů předešlého diktátorského režimu Caetana a Tomase. Je třeba jmenovat i generála Humberta Delgada, který vystupoval proti Antóniovu Salazarovi v prezidentských volbách v roce 1958. Volby však byly zmanipulované, oficiálně získal mnohem méně hlasů, než vypovídala jeho veřejná popularita.

¹³⁸ RODRIGUES, Luís N. António de Spínola in exile: the stay in Brazil. In: *História (São Paulo)* [online]. 2014, roč. 33, č. 1, 66–96. Dostupné z:

<https://www.scielo.br/j/his/a/MPdJKgiQ7gZWGjGsCRpDSzS/?lang=en>, s. 70

¹³⁹ zr. Demokratické Portugalsko vítá rozhodnutí Revoluční rady. *Rudé právo: Ústřední orgán Komunistické strany Československa*. 17.3. 1975, roč. 55, č. 64, s. 5

¹⁴⁰ tamtéž, s. 5

¹⁴¹ ČTK. Komunisté žádají zastoupení v prozatímní vládě. *Rudé právo: Ústřední orgán Komunistické strany Československa*. 7. 5. 1974, roč. 54, č. 107, s. 7

¹⁴² zr. Demokratické Portugalsko vítá rozhodnutí Revoluční rady. *Rudé právo: Ústřední orgán Komunistické*

Komentář „Úder monopolů“ od novináře Porybného se věnuje tématice znárodnění portugalských bank. „Znárodnění bank umožní portugalské vládě vývoj národního hospodářství, přímo u pramene kontrolovat činnost monopolů, o jejichž postoji k režimu si nikdo iluze nedělá.“¹⁴³ Je tedy pozitivní zpráva, že Portugalsko konečně přijalo toto opatření, o které pokrokové síly žádaly již v květnu, aby vešly v platnost. Část portugalského hospodářství je spjata se zahraničním kapitálem, který je jím ovládán. Celkem tři čtvrtiny zahraničního kapitálu pochází z USA, NSR, Británie a Francie. Tímto rozhodnutím „byl této kapitálové chobotnici zasazen úder.“¹⁴⁴

Do připravovaných voleb do ústavodárného shromáždění byly vyloučeny strany Křesťanskodemokratické strany (PCD – *Partido Cristão Democrático*), Svaz dělníků a zemědělských dělníků (AOC – *Aliança Operário-Camponesa*), spolu s ultralevicovým Hnutím za reorganizaci proletářské strany (MRPP – *Movimento Reorganizativo do Partido do Proletariado*). PCD bylo eliminováno z důvodu účasti jejího vůdce José Sanchese Osaria, bývalého ministra informací, v proběhlém pokusu o převrat. „Zároveň vyloučila z voleb i dvě extrémistické skupiny ultralevičáků (AOC a MRPP – poznámka autorky), jež demagogicky útočí na vládu a Portugalskou komunistickou stranu.“¹⁴⁵ Stranám byla zakázána jakákoliv politická aktivita, včetně svolávání shromáždění či demonstrací, až do uskutečnění voleb, 12. dubna. Ohledně daného data voleb se začaly šířit spekulace, že by se mohlo opět posunout. „Portugalský ministr informací Jorge Jesuino v úterý dementoval zprávy lisabonských listů, podle nichž se volby do ústavodárného shromáždění odkládají. Zdůrazňoval, že vláda podniká „přes všechny technické obtíže“ vše, aby se volby konaly v plánovaném termínu – 12. dubna.“¹⁴⁶ Také premiér Gonçalves oznámil účast Portugalského demokratického hnutí (MDP – *Movimento Democrático Português*) v nově připravované prozatímní vládě po boku dosavadních stran PCP, PS, PPD.¹⁴⁷

strany Československa. 17.3. 1975, roč. 55, č. 64, s. 5

¹⁴³ PORYBNÝ, Z. K současnému vývoji v Portugalsku: Úder monopolů. *Rudé právo: Ústřední orgán Komunistické strany Československa*. 18.3. 1975, roč. 55, č. 66, s. 7

¹⁴⁴ tamtéž, s. 7

¹⁴⁵ ČTK. Termín voleb v Portugalsku se nemění: Opatření proti extrémistům. *Rudé právo: Ústřední orgán Komunistické strany Československa*. 19.3. 1975, roč. 55, č. 67, s. 7

¹⁴⁶ tamtéž, s. 7

¹⁴⁷ ČTK. Nová portugalská vláda. *Rudé právo: Ústřední orgán Komunistické strany Československa*. 26.3. 1975, roč. 55, č. 72, s. 7

Článek „Volby v Portugalsku odloženy“ vyšel 21. března a jak titul naznačuje, MFA oznámila, že se ústavodárné volby odkládají z 12. na 25. duben. Volby se tedy budou konat na jednoleté výročí od svržení předešlého diktátorského režimu.¹⁴⁸

Poslední článek tohoto období informoval o vzniku krajně pravicové teroristické organizace Portugalská osvobozenecská armáda (ELP – *Exército de Libertação de Portugal*), která má operovat proti vládě ze španělského Madridu. Druhá část článku se však zabývala vztahem mezi PCP a PS po březnovém pokusu o převrat. Do tohoto okamžiku vývoje demokracie v sobě strany nacházeli spojence. Politika po převratu se silně posunula směrem doleva a prosazovala silné zestátňování bank a s nimi spojená média. Proti těmto rozhodnutím se PS vyhrzovala. „*A. Cunhal zdůraznil, že základní rozdíly mezi oběma stranami jsou v různém hodnocení současné situace a perspektivy rozvoje země. Podle hlubokého přesvědčení portugalských komunistů je demokratický režim neslučitelný s vládou monopolů a velkostatkářů. Socialisté jsou pro zachování vlády monopolů a velkostatkářů. ... i přes to se rýsuje sblížení mezi oběma stranami.*“¹⁴⁹

Tady zvolené analyzované období končí. Demonstraci portugalských socialistů, jež se stala 21. března, o které informovalo exilové periodikum *Svědectví, Rudé právo* vůbec nepokrylo.

3.3.4. Sestavení šesté prozatímní vlády (19.9.1975)

Posledním úsekem analýzy této bakalářské práce je doba sestavení šesté a poslední prozatímní vlády v portugalském procesu demokratizace. Vláda pod vedením nového premiéra Josého Pinheira de Azevedy byla výsledkem ukončení krizového politického období, též v portugalské historii známého jako horké léto. Jednalo se o krok vzdání se od vládního vlivu radikální levice a vrácení se k původnímu plánu MFA předat demokratickou moc lidu. Moc radikální levice z řad důstojníků MFA a členů PCP byla omezena a do čela rozhodování se postavila „umírněná“ část MFA spolu s politickou stranou socialistů a lidových demokratů. Jelikož se jednalo o dobu ztráty komunistického vlivu na vývoj země v tomto přechodném období, *Rudé právo* se k této události vyjadřovalo přes trvání celého zářijového měsíce. Podle stanovené metodologie se však analýza bude věnovat pouze období od 20.9. – 4.10., tedy dva týdny po vyhlášení šesté prozatímní vlády.

¹⁴⁸ ČTK. Volby v Portugalsku odloženy. *Rudé právo: Ústřední orgán Komunistické strany Československa*. 21.3. 1975, roč. 55, č. 69, s. 7

¹⁴⁹ ČTK. Portugalský lid musí být bdělý. *Rudé právo: Ústřední orgán Komunistické strany Československa*. 25.3. 1975, roč. 55, č. 71, s. 7

Článek „Nová portugalská vláda“ přináší svým čtenářům informace o rozdělení sil v nově ustanovené vládě. Vedle členů MFA a nezávislých politiků, se vláda skládala ze čtyř zástupců PS, dvou PPD a pouze jednoho člena PCP. „*Ve srovnání s předchozími vládami představuje složení nové vlády posun doprava. Skutečnost, že členové PSP a PPD obsadili většinu ministerstev hospodářského odvětví, naznačuje, že další postup zestátnování a pozemkové reformy je na vážkách a že se Portugalsko po hospodářské stránce pevněji přimkne k západní Evropě, která ostatně nynější vývoj sleduje s uspokojením.*“¹⁵⁰ Poměry zastoupení sil při sestavování vlády byly silně ovlivněny výsledkem dubnových svobodných voleb do ústavodárného shromáždění. Nový předseda vlády Pinheiro de Azeveda si uvědomil, že není radno znovu ignorovat rozsah zastupitelské demokracie a sní spojenou sílu politických stran. MFA obsadila celkem šest pozic ve vládě, PS čtyři, PPD a nezávislí získala dvě místa a PCP jedno.¹⁵¹ „*Portugalští komunisté kritizují účast příslušníků Lidové demokratické strany (PPD) ve vládě vzhledem k tomu, že PPD je spojena s činností proti revolučnímu procesu: ...*“¹⁵² Alvaro Cunhal také ohlásil, že nesouhlasí „*ani s vysokým počtem ministerských křesel pro PSP:*“, protože „*vnitřní i zahraniční reakce se snaží změnit kurs portugalské revoluce a zlikvidovat dosažené vymoženosti, jako například pozemková reforma.*“¹⁵³

Zástupci komunistické PCP, a především Álvaro Cunhal, se silně vyjadřovali proti účasti lidových demokratů ve vládě z důvodu potyček, do kterých se mezi sebou dostali v době horkého léta. Novinář Rudého práva Oldřich Pospíšil ve svém článku „Lisabonský kompromis“ zmínil, že je to z důvodu účasti PPD při neúspěšných pokusů o puč mířené proti předešlé Gonçalvesově vládě. V historických pramenech žádná zmínka o účasti lidových demokratů na Spínolových spiknutích nebyla. Autor článku toto sdělení nijak blíže nespecifikoval. Je tedy možné, že myslel účast strany PPD na agresivních demonstracích proti komunistické straně během doby horkého léta. V této době došlo několikrát k násilným potyčkám mezi demonstranty, při kterých tragicky došlo k úmrtí několika účastníků.¹⁵⁴ Pospíšil se dále k portugalské situaci vyhlášení nové vlády

¹⁵⁰ ČTK. Nová portugalská vláda. *Rudé právo: Ústřední orgán Komunistické strany Československa*. 20.9. 1975, roč. 55, č. 222, s. 7

¹⁵¹ REZOLA, M. I. (2012). The Portuguese transition to democracy. In *The Portuguese Republic at One Hundred* (pp. 83-99). University of California., s. 94-95

¹⁵² KERNÝ, D., ČTK. Šestá prozatímní vláda v Portugalsku. Jen kompromisní řešení. *Rudé právo: Ústřední orgán Komunistické strany Československa*. 22.9. 1975, roč. 56, č. 223, s. 5

¹⁵³ ČTK. Chránit revoluční vymoženosti. *Rudé právo: Ústřední orgán Komunistické strany Československa*. 23.9. 1975, roč. 56, č. 224, s. 7

¹⁵⁴ PALACIOS CEREZALES, Diego. Civil Resistance and Democracy in the Portuguese Revolution. In: *Journal of Contemporary History*, [online]. 2017, roč.52, č. 3, 688–709. Dostupné z:

vyjadřuje jako k pouhému dočasnému kompromisu, který musel nastat k uklidnění stavu politické krize.¹⁵⁵

„*Pokrokové hromadné sdělovací prostředky nepřestávají být terčem vytrvalého úsilí socialistické strany a strany PPD o jejich ovládnutí.*“¹⁵⁶ Tímto sdělením začínal text „Čtyři dny šesti vlády“ od zpravodaje Dušana Kerného. Článek se zabývá případem ovládnutí redakce socialistického periodika *República* a rádiové stanice katolické církve *Renascença* extrémní levicí během května 1975, na počátku tzv. horkého léta. Během politických nepokojů převzali vedení těchto stranických médií zastánci extrémní levice, údajně napojení na komunistickou stranu, na podporu Gonçalvesovi politiky.¹⁵⁷ Socialisté po usazení do vlády žádali navrácení zmíněných médií zpět původním majitelům. Levicové směry si jejich žádost interpretovaly jako útok na svobodu slova a umlčování hlasu revoluce, tedy komunisty a levice. „*Pro socialisty a pravicovou kontrarevoluční stranu PPD je boj o hromadné sdělovací prostředky součástí nástupu k sociálně demokratickým přeměnám portugalského vývoje. Úsilí těchto stran by podle jejich vlastních předpokladů mělo vyvrcholit v lednu nebo únoru příštího roku v parlamentních volbách, a tak definitivně upevnit pozice PS.*“¹⁵⁸

Článek „Komunisté budou rozhodně bránit revoluční vymoženosti“ otiskl rozhovor generálního tajemníka PCP Álvara Cunhala, který poskytl finskému listu *Tiedonantaje*. Cunhal uvedl, že PCP je ve vládním aparátu hlavně z důvodu ochrany revoluce a „*revolučních vymožeností, jako je zestátnění, pozemková reforma a sociální východy pracujících*“¹⁵⁹ před jakýmkoliv pokusy napadení reakčních stran. Druhá část článku referovala o prvním zasedání nové vlády a její projednávání ohledně platností dekretů minulé, páté, prozatímní vlády.

Následující čtyři články vydané v rozmezí 26.-30.9. se zabývaly stejnou událostí. PCP připravovala hromadnou demonstraci na obranu pozemkové reformy. Den demonstrace padl na roční výročí Spínolova pokusu o revoluční převrat, tedy 28. září.

<https://doi.org/10.1177/0022009416641496>, s. 702

¹⁵⁵ POSPÍŠIL, O. Lisabonský kompromis. *Rudé právo: Ústřední orgán Komunistické strany Československa*. 23.9. 1975, roč. 56, č. 224, s. 7

¹⁵⁶ KERNÝ, D. Pokrokový tisk neustálým terčem útoků pravice. Čtyři dny šesti vlády. *Rudé právo: Ústřední orgán Komunistické strany Československa*. 24.9. 1975, roč. 56, č. 225, s. 7

¹⁵⁷ PINTO, António C. Political Purges and State Crisis in Portugal's Transition to Democracy 1975—76. In: *Journal of Contemporary History* [online]. 2008, roč. 43, č. 2, 171–367. Dostupné z: <https://journals.sagepub.com/doi/epdf/10.1177/0022009408089034>, s. 322

¹⁵⁸ KERNÝ, D. Pokrokový tisk neustálým terčem útoků pravice. Čtyři dny šesti vlády. *Rudé právo: Ústřední orgán Komunistické strany Československa*. 24.9. 1975, roč. 56, č. 225, s. 7

¹⁵⁹ ČTK. Interview Alvara Cunhala finskému listu. Komunisté budou rozhodně bránit revoluční vymoženosti. *Rudé právo: Ústřední orgán Komunistické strany Československa*. 25.9. 1975, roč. 56, č. 226, s. 7

Prozatímní vláda byla pro postupné odstoupení od ekonomické typu znárodnění a podporovala ideu soukromého vlastnictví a otevřeného trhu. PCP, která podpořila proces zestátnování bank, pojišťoven a většiny průmyslu po březnovém pokusu o převrat pravicových sil, se silně postavila proti tomuto „protirevolučnímu“ rozhodnutí. *„Imperialismus, který je proti portugalské revoluci, chce Portugalcům „pomoci“.* *Tato „pomoc“, úvěry a investicemi, je určena k tomu, aby se zabránilo přeměnit revoluční proces v cestu k socialismu, má pomoci těm sociálním a politickým silám, které jsou proti revoluci. Má vytvořit podmínky pro obnovení ekonomické moci monopolů spojených s imperialismem.“*¹⁶⁰

V opojení příprav výročí vítězství revolučních sil nad bývalým prezidentem Spínolou se Lisabon vydal do ulic. Masové demonstrace byly namířeny proti nástupu „reakce“ do vládních pozic. Článek „Postavit hráz reakci“ dokládá, že demonstrace se zúčastnilo kolem 100 tisíců lidí. Druhá polovina textu je věnována převyprávění rozhovoru Álvara Cunhala se zpravodajskou agenturou Reuter. Jedno z probíraných témat byl proces formování vlády. *„Stranické složení nynějšího vládního kabinetu zhruba odpovídá výsledkům dubnových voleb do portugalského ústavodárného shromáždění, z nichž vyšla s největším počtem hlasů socialistická strana a PKS skončila na třetím místě. Generální tajemník PKS k tomu řekl: „Je přímo směšné interpretovat výsledky těchto voleb jako výraz svobodné vůle, protože v době voleb ještě nebyly v rozsáhlých částech Portugalska zajištěny základní občanské svobody.“*¹⁶¹

Sdělení, že v době konání voleb nebyly po Portugalsku zajištěny základní občanské svobody nemohu doložit, jelikož tato informace v historických pramenech nebyla uvedena. K dispozici je pouze procentuální účast dubnových parlamentních voleb, a to celkových 91 %. PCP se v těchto volbách umístila až na třetím místě s 12,53 % získaných hlasů, což byl výsledek, se kterým Álvaro Cunhal zcela nepočítal. Proto od výsledku sečtení hlasů PCP, spolu se spojeneckou částí radikální MFA, podkopávali platnost voleb a zpochybňovali samotné voliče z různých částí země. Tvrdili, že hlas od „negramotných a církví kontrolovaných rolníků,“ především ze severské části země, kde lidé volili PPD a CDS, by neměl mít stejnou váhu jako hlasu od „třídně uvědomělých dělníků.“¹⁶²

¹⁶⁰ KERNÝ, D. Revoluce brání své pozice. *Rudé právo: Ústřední orgán Komunistické strany Československa*. 26.9. 1975, roč. 56, č. 227, s. 7

¹⁶¹ KERNÝ, D. Postavit hráz reakci. *Rudé právo: Ústřední orgán Komunistické strany Československa*. 27.9. 1975, roč. 56, č. 228, s. 7

¹⁶² PALACIOS CEREZALES, Diego. Civil Resistance and Democracy in the Portuguese Revolution. In: *Journal of Contemporary History*, [online]. 2017, roč.52, č. 3, 688–709. Dostupné z:

Můžeme také doložit, že Cunhal ze začátku transformace země prosazoval uskutečnění svobodných voleb a až po ucelení vlivu PCP v prozatímní vládě, kdy už hlasy svých voličů strana nepotřebovala, začal zpochybňovat koncept svobodných voleb a samotnou kompetenci portugalských občanů volit. Tato skutečnost však již byla zmíněna a doložena v předešlé části analýzy zabývající se o březnový pokus o politický převrat.

Hlavním bodem demonstrace za obranu pozemkových reforem bylo vládní projednávání zestátnění masivního konglomerátu CUF (*Companhia União Fabril*) operujícího v chemickém průmyslu. Dekret o jeho zestátnění byl sestaven za doby Gonçalvesovi páté prozatímní vlády a nestihl vejít v platnost, než byla vyhlášena nová vláda. Proto PCP a další levicové síly demonstrují právě na jeho přijetí.¹⁶³

Na velkých oslavách výročí porážky Spínolova převratu demonstranti oslavovali vítězství revoluce a důležitost zastoupení PCP v prozatímní vládě kvůli dodržování a chránění revolučních vymožeností.¹⁶⁴

Vzápětí víkendových oslav bylo vládou nařízeno armádní obsazení rozhlasových stanic k možnosti zabránění rozšiřování zpráv, které by mohly vyvolávat nepokoje. *„Portugalská KS v nóte uvedla, že vojenský zásah do sdělovacích prostředků lze ospravedlnit jen tehdy, je-li jeho cílem obrana revoluce a demokratického pořádku, nikoliv podpora pravicových tendencí. ... Ministr (informací Almeida Santos – poznámka autorky) uvedl, že obsazení stanic má trvat jen 48 hodin, během nichž se má vysílání normalizovat.“*¹⁶⁵

Články „Potyčky v Lisabonu“ a „Výzva k největší bdělosti“ vypovídají o připravovaném pravicovém připravovaném zrad plukovníků, kteří jsou spjati s organizací Sjednocení vojáci zvítězí (SUV – *Soldados Unidos Vencerão*). *„Plukovníci chtějí „očistit“ ozbrojené síly od levicových sil, izolovat námořnictvo, jež je známo svým pokrokovým smýšlením, a ve sdělovacích prostředcích rozpoutat kampaň vedoucí k dezinformaci obyvatelstva.“*¹⁶⁶ K protivládní reakci však nedošlo. PCP nadále apelovala na občany k připravenosti bránit demokratický pořádek. Mimo to PCP nařkla vládní strany

<https://doi.org/10.1177/0022009416641496>, s. 695–697

¹⁶³ ČTK. Bdělost PKS neochabuje. Reakce se snaží sabotovat pozemkovou reformu. *Rudé právo: Ústřední orgán Komunistické strany Československa*. 29.9. 1975, roč. 56, č. 229, s. 7

¹⁶⁴ ČTK. PKS pro pokračování demokratických přeměn. *Rudé právo: Ústřední orgán Komunistické strany Československa*. 30.9. 1975, roč. 56, č. 230, s. 7

¹⁶⁵ ČTK. Vojáci obsadili další rozhlasové stanice. *Rudé právo: Ústřední orgán Komunistické strany Československa*. 1.10. 1975, roč. 56, č. 231, s. 7

¹⁶⁶ ČTK. Potyčky v Lisabonu. *Rudé právo: Ústřední orgán Komunistické strany Československa*. 2.10. 1975, roč. 56, č. 232, s. 1,7

PS a PPD k podněcování nepokojů. „PKS se střeďečnīm komuniké upozorňuje, že vždy, když jisté síly hovoří o levicovém puči, vzniká podezření, že se připravuje útok zprava. Alarmující kampaň PSP a PPD naznačuje, že se připravuje velká operace proti demokratickým a revolučním silám, uvádí komuniké a vyzývá PSP a PPD, aby veřejně vysvětlily svůj postoj, protože jejich výzvy se podobají spíše přípravě podvratného spiknutí než obraně revoluce.“¹⁶⁷

V poslední článku vymezeného období analýzy se téma portugalské situace změnilo. Doba nepokojů a demonstrujících politických sil proti sobě byla proložena zprávou o přijetí portugalského prezidenta Costa Gomeše v moskevském Kremlu na oficiální návštěvě Sovětského svazu. Jednalo se o utužení mezinárodních vztahů mezi oběma státy. „Oba představitelé vyjádřili rozhodnutí SSSR a Portugalska i nadále rozvíjet přátelství a mnostrannou konstruktivní spolupráci.“ Obě strany mimo jiné „zdůraznily, že budou důsledně respektovat zásady vztahů mezi státy zakotvené v Závěrečném aktu celoevropské konference. Jsou odhodlány všemožně napomáhat dalšímu uvolňování mezinárodního napětí.“¹⁶⁸

Srovnání

Rudé právo bylo periodikum, které sloužilo Československé komunistické straně jako její oficiální stranický tisk. Mluví a propagátor stranických myšlenek a idejí. Pokrývalo témata pouze v souladu se svojí politikou a nedávalo prostor opozici.

Portugalskou situaci zpočátku nemuseli nijak ideologicky přepisovat, aby zapadala do jejich programu a vyličila PCP v lepším světle. Historický vývoj portugalské politické situace v první polovině transformační cesty komunistickým hodnotám nahrával do karet. Každý pokus o politický převrat a jeho neúspěch pokaždé napomohl k většímu a silnějšímu ucelování radikální levice ve vládních postech. Politika znárodnění bank a pojišťoven jim přinesla kontrolu i nad sdělovacími prostředky, jelikož banky vlastnily mediální společnosti. Portugalští občané nadšeně vítali tyto praktiky. Věřili levicově smýšlející MFA a PCP, jelikož to byli oni, kdo je dovedl ze spárů autoritativní diktatury, kde žili v chudobě a bez jakékoli možnosti demokraticky zasahovat do politického dění. Přes toto slepé důvěřování osvobozujících sil neviděli, že se jistě, ale pomalu hnali do dalšího

¹⁶⁷ zr. Výzva k nejvyšší bdělosti. *Rudé právo: Ústřední orgán Komunistické strany Československa*. 3.10. 1975, roč. 56, č. 233, s. 7

¹⁶⁸ ČTK. L. Brežněv přijal portugalského prezidenta. *Rudé právo: Ústřední orgán Komunistické strany Československa*. 4.10. 1975, roč. 56, č. 234, s. 7

autoritativního režimu, jen na opačné straně politického spektra. Až neustálé odsouvání data svobodných voleb a odstoupení od původního revolučního programu si občané začali uvědomovat, že revoluce nespěje tím vytouženým směrem. Odchod PS a PPD z prozatímní vlády teprve tuto skutečnost zcela potvrdil a lidé začali vládnoucí MFA a PCP zpochybňovat.

Rudé právo tedy záměrně nelhalo ve výkladu vybraných období portugalské demokratizace, aby jejich sdělení bylo v souladu s jejich ideologií. Novináři však podsouvali neověřené hypotézy v podobě malých komentářů či použití jistých pojmenování, ale nešlo však o nic markantního. Tuto praktiku můžeme vidět např. u případu údajné americké podpory uskutečnění záříjového politického převratu¹⁶⁹, či u emigrace generála Spínoli po březnovém převratu, kdy měl Spínola odcestovat do diktátorské Chile, kde byly zavedeny „fašistické praktiky, které vyznával i on.“¹⁷⁰ Jediný příklad, který můžeme uvést jako zamlžování proběhlých událostí, bylo nepokrytí demonstrace PS proti nově zavedené politice zestátnování 21. března, o které psal exilový časopis *Svědectví*¹⁷¹ či nařčení PPD k účasti na protivládních pučích.¹⁷² Však u této informace nebyly k dispozici přesnější detaily, tedy nemůžeme s přesností určit, že se jednalo o Spínolovi převraty nebo jiné protivládní protesty.

3.4. Komparace výsledků analýzy

Z analýzy mediálního obrazu karafiátové revoluce ve vybraném československém tisku bylo zjištěno, že i přes zastávání odlišných politických názorů, exilové časopisy *Svědectví* a *Listy*, dokonce ani stranický deník KSCČ *Rudé právo*, nešířily zcela lživé výroky ohledně průběhu portugalské demokratizace. Je však nutné zmínit, že se v jistých případech objevovalo záměrné zveličení či vynechání jistých detailů, aby sdělení článku pasovalo do příslušných ideových narativů. Toto zjištění se dá aplikovat, jak na časopis *Svědectví*, tak i na deník *Rudé právo*.

Časopis *Svědectví* pojal portugalské téma velice střídme a vyjadřoval se k němu pouze ve své rubrice *poznámky k událostem*, které se vyskytovaly na prvních stranách

¹⁶⁹ ČTK. Arzenály portugalské pravice. *Rudé právo: Ústřední orgán Komunistické strany Československa*. 4.10. 1974, roč. 55, č. 235, s. 1

¹⁷⁰ zr. Nepřátelé nového Portugalska jsou kapitalisté. *Rudé právo: Ústřední orgán Komunistické strany Československa*. 15.3. 1975, roč. 55, č. 63, s. 1

¹⁷¹ tgd. poznámky k událostem – Dictatura, no!. *Svědectví: Čtvrtletník pro politiku a kulturu*. 25.4.1975, roč. XIII, č. 49, s. 15

¹⁷² KERNÝ, D., ČTK. Šestá prozatímní vláda v Portugalsku. Jen kompromisní řešení. *Rudé právo: Ústřední orgán Komunistické strany Československa*. 22.9. 1975, roč. 56, č. 223, s. 5

jednotlivých výtisků. Vždy se jednalo o krátký soupis nejhlavnějších informací, které čtenář potřeboval k porozumění událostí. Pouze první článek s názvem „Vojáci a moc“ byl obsáhlejšího rozsahu, jelikož pokrýval i doplňující informace ohledně důvodů vzniku karafiátové revoluce. Zajímavým zjištěním z analýzy časopisu *Svědectví* bylo pokrytí tématu březnového pokusu o politický puč ze strany portugalské pravice v roce 1975. Tento článek by se mohl uvést jako příklad s mírným poupravením skutečnosti. *Svědectví* pokrylo informace ohledně hromadné demonstrace portugalských socialistů, kteří nesouhlasili se zavedením politiky nacionalizace portugalských bank, pojišťoven a hospodářské půdy. Podle znění článku má čtenář dojem, že PCP byla ta strana, která tuto politiku zestátnění zavedla. Zaprvé se musí zmínit, že PCP takovou pravomoc neměla. Ano, byla zastoupena v prozatímní vládě, ale v této době stále neexistoval občany zvolený zákonodárny parlament, tudíž o všem rozhodoval Výbor národní spásy a její členové MFA. Značná část MFA sdílela jisté sympatie s ideologií PCP, takže byla ovlivněná silně levicovým směrem socialismu. Zadruhé, politika zestátnění se schválila po neúspěšném pravicovém pokusu o politický převrat, tedy v době, kdy levicový vliv ve vládních složkách značně stoupl. Tuto skutečnost *Svědectví* zcela opomíjí. Mohlo by se tedy říct, že se *Svědectví* záměrně snaží vyličít pozici PCP v negativní světle a zmanipulovat čtenářův pohled na danou událost. V ostatních analyzovaných obdobích je však *Svědectví* objektivní.

Jak již bylo zmíněno v předešlé kapitole, stranický deník *Rudé právo* se nemusel nijak výrazně odchylovat od faktického znění historických pramenů. Pokaždé, kdy nastal nějaký zvrat v procesu demokratizace země, výsledkem bylo ucelení komunistického vlivu na tamní vládnoucí síly. Jsem přesvědčena, že je to silně ovlivněno vybranými časovými úseky analýzy. Kdyby bylo podrobeno analýze období parlamentních voleb 1975, období politických nepokojů a úpadku popularity PCP během tzv. horkého léta či období levicového pokusu o puč 25. listopadu 1975, výsledek analýzy by zněl jinak. Každopádně zpět k úsekům naší analýzy. Často docházelo k opakování znění článků. Stávalo se, že přes rozmezí několika dní se *Rudé právo* vyjadřovalo ke stejné události, např. přípravy výročních oslav porážky Antónia Spínoli v září 1975. Neustále používalo specifická slovní spojení jako spiklenecké kontrarevoluční ohnisko, kontrarevoluční strana, reakční síly, kapitalisticko-fašistická diktatura, kapitálová chobotnice, imperialistické monopoly pro označení aktérů, kteří vystupovali proti levicovému směřování revolučního procesu. Někteří z těchto označení si vysloužila i PS, poté co odstoupila z prozatímní vlády během

července roku 1975. Oproti tomu, politická strana PCP a MFA spolu s jejich zastánci byli vždy označovány jako pokrokově a demokraticky smýšlející síly. Politika zestátnění hospodářství a bank získalo označení revolučních vymožeností a levicová stranická periodika byla označována jako pokrokové hromadné sdělovací prostředky. Znění novinových článků často dávalo také důraz na vyzdvižení ostražitosti portugalských občanů a jejich ochotu bránit proces transformace před „kontrarevolučními silami.“ K uvedení příkladu zamlžování jistých informací můžeme jmenovat nepokrytí demonstrace portugalských socialistů 21. března 1975, o které psalo *Svědectví*. Příkladem přibarvení skutečnosti a podstrčení vymyšlené domněnky můžeme vyzorovat ve článku zabývající se Spínolovým útekem ze země po neúspěšném březnovém puči. Spínola údajně zažádal o politický azyl v Pinochetově Chile. V popisu analýzy se však můžeme dočíst, proč je to jen podstrčená propagandistická poznámka, která má ve čtenáři zasít imaginární spojitost mezi Spínolou a Pinochetem. Výsledek analýzy *Rudého práva* je těžké interpretovat. Použil snad lživé informace k podpoření růstu komunistické ideologie? Ne, ve vybraných časových úsecích se nenašlo žádné odchýlení od faktů uvedených v historických pramenech. Ovšem používání specifického jazyka a stále opakování frází, nenápadné přidávání nedoložených domněnek a zamlžování detailů mi nedovoluje prohlásit, že by *Rudé právo* bylo objektivním periodikem. Zadáním této bakalářské práce je však zjistit, zda se *Rudé právo* odchýlilo od faktického znění historických pramenů, a to se neodchýlil.

V neposlední řadě je nutné zmínit výsledky analýzy exilového časopisu *Listy*. Bylo zjištěno, že *Listy* se na rozdíl od *Svědectví* vyjadřovalo k portugalským událostem minimálně. Samozřejmě to ovlivňoval fakt, že se *Listy* zaměřovaly na politické dění uvnitř země východního bloku, o kterém oficiální tisk nepsal. Přesto zahrnoval i články s tématy vzniku a vývoje socialistických a komunistických stran v zemích západní Evropy. Díky analýze si můžeme všimnout, že *Listy* věnovaly pozornost např. představení Španělské komunistické strany. K portugalským událostem karafiátové revoluce a procesu demokratizace se časopis řádně věnoval v celkovém počtu dvou článků. Jak analýza odhalila, ostatní zmínky o Portugalsku byly zcela v jiných souvislostí.

Závěr

Cílem této bakalářské práce bylo zanalyzování a komparace mediálního obrazu portugalské karafiátové revoluce uskutečněné 25. dubna 1974 v oficiálním tisku Komunistické strany Československa, *Rudém právu*, a v exilových časopisech *Svědectví* a *Listy*. Karafiátová revoluce je klíčovou historickou událostí v dějinách Portugalska, která odstartovala proces demokratizace země po dlouhodobém diktátorském režimu Estado Novo. Práce měla za úkol zjistit, jakým způsobem Rudé právo informovalo své čtenáře o portugalském dění, a zda se svým výkladem odchyloval od faktického znění historických pramenů. Práce se také zaměřuje na porovnání výkladu portugalských událostí v časopisu *Svědectví* a *Listy*. Zvolenou metodou pro tento výzkum byla kvalitativní obsahová analýza s historicko-srovnávací metodou.

Analýza prokázala, že časopis *Listy* se k portugalským událostem vyjadřovala zcela minimálně. Náplň jejích článků se zabýval spíše politickým děním v zemích východního bloku. Oproti němu, exilový časopis *Svědectví* se o témata Portugalska a jeho transformace zajímal více. Z analýzy je možné vidět, že *Svědectví* ve třech analyzovaných člancích ze čtyř proces demokratizace popsal stručně a objektivně. V jednom článku zabývajícím se březnovými událostmi 1975 byl výklad situace poměrně pozměněn, aby záměrně zmanipuloval čtenářův pohled na danou událost. Rudé právo využívalo podobné taktiky také. Díky analýze bylo zjištěno, že některé informace záměrně zamlčoval či schválně podstrkával nedoložené domněnky. Analýza však také potvrdila, že se Rudé právo ve vymezených časových období výzkumu neodchylovalo od znění historických pramenů.

Téma mediálního obrazu karafiátové revoluce a jednotlivých zásadních momentů dvouletého procesu demokratizace by se mohl dále a hlouběji zpracovávat. Dobrým námětem hlubší analýzy by především bylo období politické krize během tzv. horkého léta, které probíhalo mezi červnem a srpnem roku 1975 nebo událost levicového pokusu o převrat 25. listopadu 1975. Tato práce pokryla pouze část výkladu dramatické přeměny Portugalska a jeho cesty za demokracií.

Summary

The aim of this bachelor thesis was to analyse and to compare the interpretation of the Carnation Revolution that took place on April 15, 1974 in the official party journal of the Communist Party of Czechoslovakia *Rudé Právo* and in the exile press *Svědectví* and *Listy*. The Carnation Revolution was a key historical event in the Portuguese contemporary history that started the process of democratization after a long-term dictatorial Estado Novo regime. The task undertaken in the thesis was to analyse how *Rudé právo* informed its readers about the Portuguese events and whether its interpretation deviated from the factual wording of historical sources. Moreover, the thesis focuses on the comparison of differences between the interpretations in *Svědectví* and *Listy*. Qualitative content analysis with historical-comparative method was applied during the analysis.

The analysis showed that *Listy's* coverage of Portuguese events was very minimal. Its main focus was on political development in countries of the Eastern Block. In contrast, *Svědectví* was more interested in the topics of Portuguese transformation. Based on the analysis results it can be seen that *Svědectví* covered the topic of democratization truthfully and objectively in three out of four articles. The coverage of the topic of demonstrations in March 1975 by the remaining article was purposefully deviated in order to manipulate reader's view of the situation. *Rudé právo* used the same tactics. Building upon the results of the analysis, it was discovered that *Rudé právo* deliberately withheld some information or presented unprovable presumptions. Nevertheless, the analysis also confirmed that *Rudé právo* did not deviate from the historical facts of the defined time periods used in the research.

There remains potential for further analysis of the topic of the media image of the Carnation Revolution and individual key moments of the two-year long democratization process. A great topic for more detailed research could be a time period of political crisis called „Hot Summer“ which took place between the months of June and August 1975 or the attempted leftist coup that took place on November 25, 1975. The thesis covers only a fragment of the two-year dramatic path to democracy that Portugal undertook.

Použitá literatura

Knižní zdroje:

BEDNAŘÍK, Petr, Jan JIRÁK a Barbara KÖPPOVÁ. *Dějiny českých médií: od počátku do současnosti*. Praha: Grada, 2011. Žurnalistika a komunikace. ISBN 978-80-247-3028-8.

CHILCOTE, Ronald H. *The Portuguese Revolution State and Class in the Transition to Democracy*. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, 2010. ISBN 978-0-7425-6794-8

KLÍMA, Jan. *Dějiny Portugalska*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1996. Dějiny států. ISBN 80-7106-164-6.

KLÍMA, Jan. *Salazar tichý diktátor*. Praha: Aleš Skřivan ml., 2005. ISBN 80-86493-15-6.

KONČELÍK, Jakub, Pavel VEČEŘA a Petr ORSÁG. *Dějiny českých médií 20. století*. Praha: Portál, 2010, ISBN 978-80-7367-698-8.

LOUŽECKÝ, Martin. *Portugalsko na počátku 60. let a dopady koloniální války*. Praha, 2017. 45 s. Bakalářská práce (Bc.) Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Institut mezinárodních studií. Katedra západoevropských studií. Vedoucí bakalářské práce PhDr. Barbora Menclová

PETRŮ, Jan. *Vývoj Rudého práva v období 1972–1991*. Praha, 2015. 69 s. Diplomová práce (Mgr.) Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Institut komunikačních studií a žurnalistiky. Katedra mediálních studií. Vedoucí diplomové práce PhDr. Jan Cebe, Ph.D

SEDLÁKOVÁ, Renata. *Výzkum médií: nejužívanější metody a techniky*. Praha: Grada Publishing, 2014, ISBN 978-80-247-3568-9.

Elektronické zdroje:

Amnesty International Česká republika. O Amnesty [online] In: *Amnesty International*. Dostupné z: <https://www.amnesty.cz/hnuti>

BRITANNICA, T. Editors of Encyclopaedia. António de Oliveira Salazar. In: *Britannica.com* [online]. Dostupné z: <https://www.britannica.com/biography/Antonio-de-Oliveira-Salazar>

BROOKER, Lynn. Portugal's Role in the Spanish Civil War. In: *Algarve History Association*. [online]. Dostupné z: <https://www.algarvehistoryassociation.com/en/features/iberian-history/154-portugal-s-role-in-the-spanish-civil-war>

CAMPOS, Ângela. *An Oral History of the Portuguese Colonial War: Conscripted Generation*. Cham: Springer International Publishing, 2017, 1 online resource (XVII, 341 pages); illustrations. ISBN 3-319-46194-X. Dostupné z: <https://ebookcentral.proquest.com/lib/cuni/reader.action?docID=4812825&ppg=13>

CoJeCo. Světová odborová federace. In: *CoJeCo.cz - Vaše všeobecná encyklopedie*. [online]. Dostupné z: <https://www.cojeco.cz/svetova-odborova-federace>

CYSAŘOVÁ, Jarmila. exilový časopis Listy. 40 let Listů (1971-2001). In: *Totalita.cz* [online]. Dostupné z: https://www.totalita.cz/vysvetlivky/listy_01.php

ČTK. Haló noviny nahradil komunistický týdeník Naše pravda. In: *MediaGuru.cz* [online]. 1.5.2022. Dostupné z: <https://www.mediaguru.cz/clanky/2022/04/halo-noviny-nahradil-komunisticky-tydenik-nase-pravda/>

DYK, Ludwig H. Viriathus. In: *World History Encyclopedia* [online]. 7.4.2017. Dostupné z: <https://www.worldhistory.org/Viriathus/>

iDnes.cz, ČTK. Exilovým časopisem Svědectví spojoval Pavel Tigrid exil s domovem. In: *iDnes.cz* [online]. 25.10.2021. Dostupné z: https://www.idnes.cz/zpravy/mediahub/casopis-svedectvi-pavel-tigrid.A211025_092038_mediahub_jpl

JINDŘIŠKOVÁ, J. 1.8. – Podepsání Závěrečného aktu KBSE. In: *Skandinávský dům* [online]. Dostupné z: <https://www.skandinavskydum.cz/1-8-podepsani-zaverecneho-aktu-kbse/>

LEVI, Werner. Portuguese Timor and the War. In: *Far Eastern Survey* [online]. 17.7.1946, roč. 15, č. 14, 221-223. Dostupné z: <https://www.jstor.org/stable/3023062?seq=1>

liveLuso. How the Carnation Became the Symbol of Portugal's Revolution. In: *liveLuso.com* [online]. Dostupné z: <https://www.liveluso.com/post/how-the-carnation-became-the-symbol-of-portugals-revolution>

MADUREIRA, Nuno L. Cartelization and Corporatism: Bureaucratic Rule in Authoritarian Portugal, 1926-45. In: *Journal of Contemporary History*, [online]. 2007, roč.42, č. 1, 79-96. Dostupné z: <https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/0022009407071624>

MENDES, Sushila S. Goa Remained a Portuguese Colony When India Became Independent. In: *TheWire.in* [online]. 17.8.2022. Dostupné z: <https://thewire.in/history/goa-remained-a-portuguese-colony-when-india-became-independent>

NĚMEC, Václav. Dekolonizace. In: *dějepis.com* [online]. Dostupné z: <https://www.dejepis.com/ucebnice/dekolonizace/>

PALACIOS CEREALES, Diego. Civil Resistance and Democracy in the Portuguese Revolution. In: *Journal of Contemporary History*, [online]. 2017, roč.52, č. 3, 688–709. Dostupné z: <https://doi.org/10.1177/0022009416641496>

PINTO, António C. *Contemporary Portugal: Politics, Society and Culture* [online]. 2nd Edition. Colombia University Press. 2011. ISBN 978-0-88033-947-6, Dostupné z: https://www.researchgate.net/publication/259340183_Contemporary_Portugal_Politics_Society_and_Culture

PINTO, António C. Political Purges and State Crisis in Portugal's Transition to Democracy 1975—76. In: *Journal of Contemporary History* [online]. 2008, roč. 43, č. 2, 171–367. Dostupné z: <https://journals.sagepub.com/doi/epdf/10.1177/0022009408089034>

PINTO, António C. The Legacy of the Authoritarian Past in Portugal's Democratisation, 1974-6. In: *Totalitarian movements and political religions* [online]. London: Routledge, 2008, roč. 9, č. 2-3, 265-291 Dostupné z: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/14690760802094891>

PINTO, António C. The Portuguese 'New State' and the Diffusion of Authoritarian Models in Interwar Latin America. In: *Journal of Contemporary History* [online]. 2022, roč. 57, č. 3, 534-552. Dostupné z: <https://journals.sagepub.com/doi/epdf/10.1177/0022009408089034>

PIRES, Ana P. The Iberian Peninsula and the First World War: Between neutrality and non-belligerency (1914-1916). In: *War in History* [online]. 2021, roč. 28, č. 3, 544-651. Dostupné z: <https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/0968344519882066>

REZOLA, Maria. I. The Portuguese transition to democracy. In: HERR, R., A. C. PINTO, eds. *The Portuguese Republic at One Hundred* [online]. University of California: Berkeley, 2012, 83-99. Dostupné z: <https://escholarship.org/uc/item/1vp517x1>

RODRIGUES, Luís N. António de Spínola in exile: the stay in Brazil. In: *História (São Paulo)* [online]. 2014, roč. 33, č. 1, 66–96. Dostupné z: <https://www.scielo.br/j/his/a/MPdJKgjQ7gZWGjGsCRpDSzS/?lang=en>

Scriptum.cz. Listy (Řím): Časopis československé socialistické opozice, určený převážně čtenářům v Československu (od 1971). Nezávislý dvouměsíčník (1990-91). Dvouměsíčník pro politickou kulturu a občanský dialog (1992) In: *Scriptum.cz* [online]. Dostupné z: <http://scriptum.cz/cs/periodika/listy-rim>

Scriptum.cz. Svědectví: Čtvrtletník pro politiku a kulturu (1956-90). Svědectví pro ty, kdo chtějí vědět víc (1990-92). In: *Scriptum.cz* [online]. Dostupné z: <http://scriptum.cz/cs/periodika/svedectvi>

SVOBODA, Richard. Svědectví. In: *Slovník české literatury po roce 1945* [online]. 28.2.2007. Dostupné z: <http://www.slovnikeskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=221>

SZOBI, Pavel. The Portuguese in 'Communist Geneva': Prague as a Centre of the Opposition to Salazar, 1948-74. In: *Soudobé dějiny* [online]. 2014, roč. 21, č. 4, 609-634. ISSN 1210-7050. Dostupné z: https://sd.usd.cas.cz/artkey/sod-201404-0005_the-portuguese-in-communist-geneva-prague-as-a-centre-of-the-opposition-to-salazar-1948-74.php

Teze bakalářské práce

SCHVÁLENO 16.9.22

Institut komunikačních studií a žurnalistiky FSV UK Teze BAKALÁŘSKÉ diplomové práce													
TUTO ČÁST VYPLŇUJE STUDENT/KA:													
Příjmení a jméno diplomantky/diplomanta: Lukášová Kateřina	Razítko podatelny:												
Imatrikulační ročník diplomantky/diplomanta: 2019	<table border="1"><tr><td colspan="3">Univerzita Karlova Fakulta sociálních věd</td></tr><tr><td>Došlo dne:</td><td>13 -09- 2022</td><td>-1-</td></tr><tr><td>Čj:</td><td>237</td><td>Příloh:</td></tr><tr><td>Přiděleno:</td><td></td><td></td></tr></table>	Univerzita Karlova Fakulta sociálních věd			Došlo dne:	13 -09- 2022	-1-	Čj:	237	Příloh:	Přiděleno:		
Univerzita Karlova Fakulta sociálních věd													
Došlo dne:		13 -09- 2022	-1-										
Čj:	237	Příloh:											
Přiděleno:													
E-mail diplomantky/diplomanta: 62672976@fsv.cuni.cz													
Studijní obor/forma studia: Mediální studia/prezenční studium													
Název práce v češtině: Mediální obraz portugalské karafiátové revoluce v československém dobovém tisku													
Název práce v angličtině: The media image of Portuguese Carnation revolution in the Czechoslovakia period press													
Předpokládaný termín dokončení (semestr, akademický rok – vzor: ZS 2012/2013): (diplomovou práci je možné odevzdat nejdříve po dvou semestrech od schválení tezí) LS 2022/2023													
Základní charakteristika tématu a předpokládaný cíl práce (max. 1000 znaků): Bakalářská práce nesoucí název <i>Mediální obraz portugalské karafiátové revoluce v československém dobovém tisku</i> se bude zabývat historickou událostí portugalské karafiátové revoluce, jež se odehrávala 25. dubna roku 1974. Díky této události přešlo Portugalsko z autoritativního režimu <i>Estado Novo</i> na demokratický způsob vlády. Jelikož mezi hlavní spojence revolučních aktérů Hnutí ozbrojených sil (<i>Movimento das Forças Armadas</i> ; MFA) patřila Portugalská komunistická strana (<i>Partido Comunista Português</i> ; PCP), tato bakalářská práce si klade za cíl popsat, jakým způsobem byla revoluce vyličeena československými periodiky té doby.													
Předpokládaná struktura práce (rozdělení do jednotlivých kapitol a podkapitol se stručnou charakteristikou jejich obsahu): Úvod 1. Historický kontext a politický vývoj vedoucí k propuknutí revoluce 1.1. Portugalsko začátkem 20. století 1.2. Salazarův diktátorský režim Estado Novo 1.3. Úpadek moci Estado Novo a začátek vojenského převratu V první kapitole práce bych se krátce věnovala samotné historii dané země kvůli seznámení se s daným územím. 2. Karafiátová revoluce Ve druhé kapitole by se práce zabývala popsáním průběhu samotné revoluce a počátek prozatímní demokratické vlády. 3. Analýza mediálního obrazu revoluce ve vybraných periodikách Kapitola nastíní, jakým způsobem bude dané téma zpracováno a následně představí výsledky analýzy z jednotlivých českých periodik. Závěr													

Vymezení zpracovávaného materiálu (např. konkrétní titul periodika a období jeho analýzy):
Hlavními zpracovávanými materiály jsou vybrané články a komentáře z denního tisku Rudé právo v časovém úseku 4/1974 až 4/1976, příspěvky exilového čtvrtletníku Svědectví a dvouměsíčníku Listy ze stejného období.

Postup (technika) při zpracování materiálu:

V práci bude použita kvalitativní obsahová analýza dobových článků z vybraných československých periodik, zároveň v kombinaci s historickou analýzou dobových a současných pramenů.

Základní literatura (nejméně 5 nejdůležitějších titulů k tématu a způsobu jeho zpracování; u všech titulů je nutné uvést stručnou anotaci na 2-5 řádků):

- 1) **BEDNAŘÍK, Petr. BARBARA KÖPPLOVÁ. Dějiny českých médií Od počátku do současnosti. Grada, 2011, 448 stran. ISBN 978-80-247-7449-7.**
– Kniha představuje náhled do chronologického vývoje českých médií skrze historický kontext světových a českých historických událostí. Mimo jiné popisuje také sociální vývoje a technologické změny, které se podílely na tomto vývoji, ale také osobnosti, které jsou s médii a jejich působením spjaty.
- 2) **FRYER, Peter, Patricia MCGOWAN PINHEIROVÁ, Zdeněk HAMPL a Sylva HAMPLOVÁ. Salazarovo Portugalsko. Praha: Nakladatelství politické literatury, 1965, 276 s. : obr. příl.**
– V této studii autoři analyzují ekonomickou situaci Portugalska, nástup ministerského předsedy Antónia Salazara k moci, správu kolonií v Africe a Asii, funkce tajné policie a různé tamní osobnosti.
- 3) **CHILCOTE, Ronald H., The Portuguese revolution : state and class in the transition to democracy. Lanham: Rowman & Littlefield, 2010, 328 s. ISBN 978-0-7425-6794-8.**
- Autor této knihy poskytuje čtenáři analýzu portugalské revoluce z let 1974-1975. Jeho studie nahlíží na klíčové momenty události, aby mohla následně vysvětlit samotnou revoluci a její následky. Chilcote zkoumá propojení témat sociální třídy, státu a hegemonie a vytváří tak rámec pro pochopení portugalského případu.
- 4) **JIRÁK, Jan a Barbara KÖPPLOVÁ. Masová média. Praha: Portál, 2009, 413 stran: ilustrace, tabulky; 24 cm. ISBN 978-80-7367-466-3.**
– Kniha poskytuje značnou teoretickou i praktickou zkušeností v oblasti fungování médií v České republice.
- 5) **KLÍMA, Jan. Dějiny Portugalska. Druhé rozšířené a doplněné vydání. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2007, 672 stran černobílé fotografie, ilustrace ; 22 cm. ISBN 978-80-7106-903-4.**
- Kniha poskytuje přehled politického a kulturního rozvoje Portugalska v průběhu jeho existence. Část knihy je také věnována česko-portugalským vztahům od středověku po 21. století.
- 6) **KLÍMA, Jan. Salazar tichý diktátor. Praha: Skřivan ml, 2005, 271 s. ISBN 80-86493-15-6.**
– Kniha se zaměřuje na život portugalského monarchy Antónia de Oliveiry, který působil v čele absolutistické vlády Portugalska a poslední koloniální říše.
- 7) **LÓPEZ VARELA, Raquel, Peter ROBINSON a Sean PURDY. A people's history of the Portuguese revolution. London: Pluto Press, 2019, 1 online resource (353 pages). ISBN 1-78680-358-5.**
– Kniha detailně popisuje začátek karafiátové revoluce a následující léta formování demokratického portugalského státu. Seznamuje čtenáře s jednotlivými překážkami a krizemi prozatímní vlády, se kterými se Portugalci potýkali během prvních let svobodného státu.

8) MCCOMBS, Maxwell E., Tomáš KACER a Vladimír NEČAS. *Agenda setting: nastolování agendy - masová média a veřejné mínění*. Praha: Portál, 2009, 251 s. ; 21 cm. ISBN 978-80-7367-591-2.

- Kniha popisuje jeden ze základních konceptů současných mediálních studií. Představuje neomezenou moc médií a její následné účinky na publiku ohledně utváření veřejného mínění podle toho jaká témata ve své agendě média vybírají jako ta podstatná.

9) MCQUAIL, Denis a Hana ANTONÍNOVÁ. *Úvod do teorie masové komunikace*. Vydání čtvrté, rozšířené a přepracované. Praha: Portál, 2009, 639 stran : ilustrace ; 23 cm. ISBN 978-80-7367-574-5.

- Základní publikace pro studenty oboru mediálních studií, která probírá všechny hlavní oblasti teorie a fungování masových médií.

10) PINTO, António Costa. *The Legacy of the Authoritarian Past in Portugal's Democratisation, 1974-6. Totalitarian movements and political religions* [online]. London: Routledge, 2008, 9(2-3), 265-291 [cit. 2022-09-12]. ISSN 1469-0764. Dostupné z: doi:10.1080/14690760802094891

- Tento akademický článek popisuje a analyzuje, jak portugalská politická elita a společnost bojovala během transformace země na demokratický stát s pozůstatky autoritářských hodnot a norem z předešlého režimu.

11) Rezola, Maria Inácia - "The Portuguese transition to democracy" in Herr, Richard; Pinto, António Costa (eds.) - *The Portuguese Republic at One Hundred*. Berkley: University of California, Institute of European Studies, 2012. ISBN 9780981933627. pp. 83-99.

- Autorka článku se snaží objasnit a přiblížit události karafiátové revoluce a bouřlivého transformačního procesu z diktatury na pluralitní demokracii Západního typu prostřednictvím zkoumání, jakou roli hrají v tom to procesu ozbrojené síly, strany a politická hnutí, sociální hnutí, jakožto hlavní aktéři hnutí.

12) SEDLÁKOVÁ, Renáta. *Výzkum médií: nejužívanější metody a techniky*. Praha: Grada Publishing, 2014, 539 stran : ilustrace ; 24 cm. ISBN 978-80-247-3568-9.

- Publikace uvádí čtenáře do metodologie a empirického výzkumu sociálních věd, provádí jej jeho jednotlivými etapami a poskytuje vodítka pro případnou samostatnou vědeckou práci v oblasti výzkumu médií. Hlavní snahou autorky je představit nejčastěji užívané postupy ve výzkumech médií a kultury realizovaných na našem území.

Diplomové práce k tématu (seznam bakalářských, magisterských a doktorských prací, které byly k tématu obhájeny na UK, případně dalších oborově blízkých fakultách či vysokých školách za posledních pět let)

Toto téma ještě nebylo zpracováno, proto zde uvedu bakalářské práce s podobnou tematikou.

KASLOVÁ, Michaela. *Mediální obraz Sametové revoluce v českém tisku*. 2019. Bakalářská práce. Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Katedra mediálních studií. Vedoucí práce Bednařík, Petr.

KOTASOVÁ, Martina. *Transformace médií v Portugalsku po Karafiátové revoluci*. 2016. Diplomová práce. Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Katedra mediálních studií. Vedoucí práce Hanzal, Jaromír.

VAVŘINOVÁ, Veronika. *Mediální obraz Chile v letech 1970-1973 v československých denících*. Praha, 2013. Bakalářská práce. Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Katedra mediálních studií. Vedoucí práce Bednařík, Petr.

VLASÁKOVÁ, Kristýna. <i>Mediální obraz sametové revoluce v Pardubicích</i> . Praha, 2018. 44 s. Bakalářská práce (Bc). Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Institut komunikačních studií a žurnalistiky. Katedra žurnalistiky. Vedoucí diplomové práce PhDr. Petr Bednařík, Ph.D.
Datum / Podpis studenta/ky
12.9.2022

TUTO ČÁST VYPLŇUJE PEDAGOG/PEDAGOŽKA:	
Doporučení k tématu, struktuře a technice zpracování materiálu:	
Případné doporučení dalších titulů literatury předepsané ke zpracování tématu:	
Potvrzuji, že výše uvedené teze jsem s jejich autorem/kou konzultoval(a) a že téma odpovídá mému oborovému zaměření a oblasti odborné práce, kterou na FSV UK vykonávám.	
Souhlasím s tím, že budu vedoucí(m) této práce.	
PhDr. Jakub Končelík, Ph.D.	
Příjmení a jméno pedagožky/pedagoga	Datum / Podpis pedagožky/pedagoga

TEZE JE NUTNO ODEVZDAT VYTIŠTĚNÉ, PODEPSANÉ A VE DVOU VYHOTOVENÍCH DO TERMÍNU UVEDENÉHO V HARMONOGRAMU PŘÍSLUŠNÉHO AKADEMICKÉHO ROKU, A TO PROSTŘEDNICTVÍM PODATELNÝ FSV UK. PŘIJATÉ TEZE JE NUTNÉ SI VYZVEDNOUT V SEKRETARIÁTU PŘÍSLUŠNÉ KATEDRY A NECHAT VEVÁZAT DO OBOU VÝTISKU DIPLOMOVÉ PRÁCE.
TEZE SCHVALUJE GARANT PŘÍSLUŠNÉHO STUDIJNÍHO OBORU.

Seznam příloh

Příloha č. 1: Seznam použitých zkratk

Příloha č. 2: Seznam článků ze Svědectví

Příloha č. 3: Seznam článků z Listů

Příloha č. 4: Seznam článků z Rudého práva

Příloha č. 1 – seznam použitých zkratek

AOC	Svaz dělníků a zemědělských dělníků (<i>Aliança Operário-Camponesa</i>)
CDS	Demokratický sociální střed (<i>Centro Democrático e Social</i>)
COPCON	Kontinentální operační velení (<i>Comando Operacional do Continente</i>)
CR	Revoluční rada (<i>Conselho de Revolução</i>)
ELP	Portugalská osvobozenecá armáda (<i>Exército de Libertação de Portugal</i>)
FNLA	Národní fronta pro osvobození Angoly (<i>Frente Nacional de Libertação de Angola</i>)
JSN	Výbor národní spásy (<i>Junta de Salvação Nacional</i>)
MDP	Portugalské demokratické hnutí (<i>Movimento Democrático Português</i>)
MFA	Hnutí ozbrojených sil (<i>Movimento das Forças Armadas</i>)
MPLA	Angolské lidové hnutí za osvobození Angoly (<i>Movimento Popular de Libertação de Angola</i>)
MRPP	Hnutí za reorganizaci proletářské strany (<i>Movimento Reorganizativo do Partido do Proletariado</i>)
MUD	Hnutí demokratické jednoty (<i>Movimento de Unidade Democrática</i>)
NATO	Severoatlantické aliance
OSN	Organizace spojených národů
PCD	Křesťanskodemokratické strany (<i>Partido Cristão Democrático</i>)
PCP/PKS	Portugalská komunistická strana (<i>Partido Comunista Português</i>)
PCSD	Křesťansko-sociální demokratická strana (<i>Partido Cristão Social Democrático</i>)
PNP	Portugalská nacionalistická strana (<i>Partido Nacionalista Português</i>)
PPD	Lidová demokratická strana (<i>Partido Popular Democrático</i>)
PS	Portugalská socialistická strana (<i>Partido Socialista Português</i>)
PVDE	Policie dohledu a ochrany státu (<i>Polícia de Vigilância e Defesa do Estado</i>)
SOF	Světová odborová federace
SUV	Sjednocení vojáci vítězů (<i>Soldados Unidos Vencerão</i>)

Svědectví: Čtvrtletník pro politiku a kulturu

- 1) JEZDINSKÝ, Karel. poznámky k událostem – Vojáci a moc. *Svědectví: Čtvrtletník pro politiku a kulturu*. 25.11.1974, roč. XII, č. 48, s. 586

nukleárně vyzbrojeným odpůrcem. Neboť — za jistých, dle složitých okolností — možnost úspěšné vnitřní revoluce, vzpoury nebo puče: proti vládě, vybrané všemi moderními prostředky vojenské a policejní represe. Příkladem různých takových situací mohou být Ísrael, Kypř, Řecko, Portugalsko, ale také Rumunsko nebo Jugoslávie či Finsko... a další země, které pravděpodobně vstoupí do této konfliktní i hazardní liny v jubilejním poválečném roce. Několik úvah v tomto čísle *Svědectví* se pokouší vyhodnotit tyto nové trendy a jejich vliv na zápas, který vedou dissidentní a rezistenční skupiny v SSSR a v ostatních evropských bloků proti na první pohled všemocnému mocenskému establishmentu.

Vojáci a moc

Na jaře a v létě 1974 padly dva totální režimy: v Portugalsku a v Řecku. Doba je hrozdící: jak dlouho? bude zajištěna přechod k parlamentární demokracii? nebo naopak přijdou nové zvraty a puče? Jisté je jenom jedno: události (i zkušenosti) diktují vážné obavy o další osud obou zemí i o osud nově nabytých svobod, ohrožovaných zpravením zleva. Mezíme proto svá zkoumání na události. Ostře jsme proto svá zkoumání na událost, jež je nesporná: lo pádu diktatur došlo bez krvavých bojů; byly to režimy tvrdé, centralizované, totálně zaštitěné policejno-vojenským aparátem a nápravnou represí. V případě Portugalska šlo o nejstarší (s výjimkou Ruska) nepřetržitě trávající diktaturu na evropské půdě. Zřejmě tedy i v dřívějším období. Evropské je možné srovnat s bezohledným, pevně zakotveným totalitním systémem, pučama, ale bez násilí, výlučně s klamí uvnitř země, a dokonce zahájit demokratizační společenský proces — ať už tento proces dopadne jakkoli. Jaké poučení z toho vyplývá — na př. pro Bělehrad nebo pro Prahu? A je vůbec realizovatelné?

586

Trochu historie

Od konce patnáctého století bylo malé portugalské království (dříve třetinový rozlohou Československa, dnes kolem 88 milionů obyvatel) velmocí, která až do počátku 19. století ovládala větší část jižní Ameriky a pak bohatá území v Africe. V roce 1910 svrhla armáda monarchii, ale následující čtrnáct let bylo nepřímým nepřímými pokusy o vytvoření demokratického režimu. Bylo v nich zarámenováno celkem čtyřadvacet revolucí a pučů. Až v květnu 1926 provedli důstojníci vojenský převrat, při němž zlikvidovali parlament. O dva roky později, když se nevědělo raději se zastalým hospodářstvím, povolali na pomoc profesora ekonomie Antónia Sáenzara. Těmž čtyřicet let byl pak tento muž diktátorem země. Soudil, že Portugalsko nejsou znali pro demokratickou samosprávu a vrátil jim ústavu okupovanou z fašistické Itálie. Značně omezeno bylo volební právo do Národního shromáždění (důležitější byla osatně tzv. komora korporací, kde zasedali vládnou pečlivě vybraní zástupci místní správy, hospodářských a náboženských organizací). Jedinou povolenou stranou v zemi byl Národní svaz (od roku 1972 tzv. Národní lidová akce), který v manipulovaných volbách získal vždy téměř sto procent hlasů. Jen jednou — v roce 1958 — mohli kandidovat na prezidentství muži, který požadoval demokratické reformy; v ovzduší policejního teroru však prohrál a později byl zavražděn. Portugalská vládní moc se opírala především o armádu a paklo do zadržování, neblaze proslulou tajnou policií PIDE. Občanské svobody prakticky neexistovaly, ale asi deset procent obyvatelstva mohlo opustit zemi; převážně za puče, když diktátor s kvalifikací profesora ekonomie nedokázal vyřešit základní hospodářské problémy a Portugalsko trvalo zajištěval místo nejchudší a nejubožejší země v západní Evropě. Obratně však manévroval v oblasti zahraniční politiky. Přes své ráznou fašistickou ideologii se nastal

přímým Hitlerovým spojením, naopak ve druhé světové válce udržoval co nejlepší vztahy k Velké Británii. Vítězní spojenci neměli pro porážce hitlerismu žádný přímý důvod intervenovat v Portugalsku, v němž proměry se zdály být výlučně vnitřní záležitostí, a které navíc projevilo ochotu zapojit se do západního obranného systému. Turistický návštěvník Portugalska, v této zemi s ohledným, ale bodovým bytelským, nemanazil obvykle na zjevnou nespokojenost. Z politického hlediska se lidjeviliz celá apatickým.

Portugalsko bylo poslední evropskou mocností, která si udržela kolonie v Africe — Guineu, Angolu a Mozambiku. Jejich správa si vyzdovála stále početnější armádu v bojovém nasazení proti domorodým nacionalistickým hnutím. Návštěvníka Portugalska však udivovala neexistence „bílého rasismu“ a skutečnost, že černí poddaní v zámořských državách se i v praxi považovali za rovnoprávné Portugalce.

Jaro v Lisabonu

Oblíbený světový šlágr *Artilan Portugal* popisoval jako nejkrásnější měsíc Portugalska dubem. A stalo se právě 25. dubna tohoto roku, že ozbrojené síly obsadily klíčové body Lisabonu a sdělily překvapené zemi i neméně překvapenému světu, že půl století diktatury skončilo. Salazar sám se potupněto konce svého režimu nedožil, zemřel v roce 1970 v plné sílvě jako režimem uctívaný otec národa. Převrat byl namířen proti nástupci Caetanovi, který chtěl důsledně pokračovat v politice zemřelého diktátora. Revoluční zvrat proběhl téměř bez výstřelů, odpor proti povstalcům byl zanedbatelný. V několika hodinách zachvátila Portugalsko vlna obrovského nadšení, civilní obyvatelstvo objímalo a líbalo vojáky. Sotva křidou važovalo o

paradoxu, že převrat provedla síla, která dosud byla hlavní oporou režimu. V čele junty vlasteneckých důstojníků, kteří slíbili obnovit demokratický systém v zemi a jejichž konspirace byla tak úspěšná, stál muž, který byl se starým režimem dokonale spojen. António de Spínola, nový portugalský prezident, kdávový důstojník a fašistickým státem oslavovaný a významaný hrdina koloniálních válek, aristokrat původem i duchem. Spínola se zúčastnil na Francově straně občanské války ve Španělsku; později byl vojenským pozorovatelem v nacistickém Německu a „pozoroval“ i bitvu u Stalingradu. V šedesátých letech byl veditelem gardy v Lisabonu, naposled pak vnitřním velitelem v ohrožené kolonii Guineu, kde — jak je nyní známo — tajně vyjednával s rebely. Letos v únoru vydal knihu — *Portugalsko a budoucnost*, v níž kritizoval koloniální politiku vlády.

Revolučním převratem se stal Spínola znovu hrdinou. A stejně rydila paddul, po neúspěšném pokusu o jakýsi polhuc ve jménu tzv. „mhdemilivé většiny“. Tím se sídlo moci v Portugalsku významně posunulo doleva, část důstojníků dámuke l eddu — o tázku to všem je p n jak d l o u h d o . Vojáci budou asi mít p q s e d n í s l o w o . Za Salazara pozorovali se stále větší nelibostí zaostalost a izolaci Portugalska. Významnou roli hrála jistě i únava z nekonečné koloniální války. Kromě toho tu byli i určitý počet i raženosti. Spínola a Caetanův režim se sice o armádu opíral, nadmoloval jí však přímou účast na moci a diktátorský intelektuál Salazar dokonce dával vojákům najevo svůj despekt. Považoval je za nemyslivé, poslušné zoldnéře. Důstojníci si však stále jasněji uvědomovali, že jestliže diktatura stojí jen na zbraních armády, pak také automaticky skončí, jestliže tyto zbraně obrátí proti ní.

Nový režim téměř okamžitě povolil základní občanské svobody, včetně svobody tisku a volného formování politických stran. Byli propuštěni političtí vězni a do země se vrátili p o l i t i c t í e x u l a n t i .

Generál Spínola objal i vůdce portugalských komunistů Cunhaa, který přibyl do Lisabonu z Prahy. Za míře — do internace — se dostali především příslušníci tajné policie, jejichž brutalita se stala hlavním námětem článků v tisku a z nichž někteří neušli davové pomstě. Téměř nedotčeny zůstaly však některé složky starého establishmentu, včetně správního a hospodářského aparátu, když většina jeho funkcionářů ihned vyhlásila loyaltitu novému režimu. Spínolovým heslem bylo národní usmíření...

Revoluční režim přislíbil zajistit podmínky, aby se na jaře 1975 mohly konat svobodné volby. V Portugalsku vládne vedení revolučního hnutí ozbrojených sil (nejednotné) a vojensko-civilní vláda, která si už prodělala první krizi a v jejímž čele je plukovník Vasco Goncalves, jehož lze považovat za autoritativní portugalské revoluce. Stranicko-politické zastoupení ve vládě je formováno stranami levice a levého středu. Střední představa je Demokratická lidová strana, která však sama tvrdí, že je pro ni vzorem program západoněmeckých sociálních demokratů. Pak jsou v evlaďeš socialisté, jejichž výraznou osobností je ministr zahraničí Soares a také — i když nikoli v klíčových pozicích — komunisté. Zejména tato poslední skutečnost se stala předmětem mnoha spekulací. Portugalsko se tak totiž stalo jedinou zemí Atlantického společenství, v níž jsou komunisté zastoupeni ve vládě.

Portugalské komunisty se přes noc vynořili — po půl století illegality a exilové práce — jako nejorganizovanější síla v zemi a není pochyb, že mají značné di domové zázemí. Někteří pozorovatelé soudí, že by mohli ve volbách obdržet až 25 % hlasů. Vedení této strany patřilo mezi západními komunisty k těm nečetným výjimkám, které nadšeně uvítalo okupaci Československa. Portugalské komunisty si v prvních měsících počínali šikovně a opatrně.

Nevystupovali s radikálním programem; snažili se dokázat, že jsou loyálními

spojenci vojenských jednotek a odpovědnými členy vlády, vyzývají tím k ekkliddu a pořádku. Jejich linií je široká leviceová fronta, kterou by chtěli dát příklad pro podobné formace v Itálii a ve Francii. Snaží se ovšem především ovládnout odbohy, které zafinancují občovskou roztrpštěností (a s 100 000 s yndiktů!) a organizují takzvané Demokratické lidové hnutí, což je vlastně zase jen jejího stranná ještě jedním jménem. Nejvíce se obávají, aby se z Portugalska nestal al drh ČChle. Tyto obavy jsou opdstatněné. Proto se vedení portugalských komunistů — měkdy k údivu a nepochopení prostého občanstva — přiklání k těm z různých pokusů zakládat komuny a sověty, obsazovat zřevoly a násilně vyvlastňovat půdu, zjevů, které by aktivizují konzervativní síly. Takovouto dobrodružnou politiku sleduje jiná komunistická strana, v podstatě maistická, která siffikál Reorganizaci hnutí proletářské strany. Taktické Cunhaovým komunistům nemůže přijít na jméno a vyhlásuje o nich, že epadesátlet zrazovali a znovu zazují portugalský lid — tentokrát spoluprací s buržoazií.

Socialismus, jehož i demokratické formy byly v salazarovském Portugalsku brutálně potlačovány, se po revoluci stal ovšem módním heslem, k němuž se kdekdo hlásí a jemuž odporovat znamená téměř ihned dostat fašistickou nálepku. To je nutno pochopit a ostatně nikde není řečeno, že většina Portugalců je pro socialismus komunistického, tím méně pak sovětského typu. Právě naopak — socialisté ve vojenském velení i ve vládě chtějí připravit jakýsi program podle skandinávského vzoru, v jejich tisku se tu a tam připomíná i pražský socialismus s lidskou tváří, v každém případě se zdůrazňuje parlamentní a demokratická podstata nového Portugalska. A jsou to spíš komunisté, kteří se musí této koncepci přizpůsobit a vlastně ji podporovat. Problémem je, že Soaresova socialistická strana se sice těší velké prestiži, ale na rozdíl od komunistů je zatím organizačně slabá. Totéž platí o další vládní straně,

demokratické lidové, která má přitom všechny šance soustředit ve svých řadách liberální část veřejnosti.

Krátce po revoluci vzniklo asi 60 stran či spíše straníček, z nichž žádná nemá kredit ani zájemů. Starýnošvar, podopatelný při extázi po pádu otalitiy, který však zbytečně rozdrobuje nutnou protiváhu prorušinné komunistické organizaci. Vznikla také křesťansko-sociální strana, již se však příliš nadívuje — zřejmě to důsledek důležitě k odhalboace církvevní hierarchie se Salazarom, který ostaině svou diktaturu doprovázel záplavou křesťanské frazeologie. Konzervativní charakter má také Strana práce, pak ještě Lidové portugalské hnutí, dvě vysloveně monarchistické strany a dokonce ještě jedna strana, která si říká sociálně-demokratická.

Hospodářská situace země je špatná. To je přímé dědictví Salazarova režimu a nikdo nemůže chtít po revoluci, aby jí za pár měsíců zásadně změnila. Kupodivu, lid si to však většinou tak představuje. Zatímco v diktatuře trpně mluví k nejhrubšímu vykořisťování, plně nypá využívá práva na státníku, požaduje nereálné zvýšení mezd a životní úroveň, která by tento chudý národ s velkým procentem analfabetů, vyrovnala za několik týdnů s vyspělými státy západní Evropy. Jiným problémem jsou kolonie. Vláda se zatím poměrně daří, tento problém řešit, i když sotva co zbude z koncepcí o velkém portugalském společenství. Nejobtížnější pak bude zřejmě případ Angoly, kde je mnoho bílých usadlíků, kteří nechtějí o nezávislém černošském státě ani slyšet a kde — na rozdíl od Mozambiku — nemá lisabonská vláda mezi rivalizujícími organizacemi černých nacionalistů reprezentativního partnera. Vnitropoliticky je to důležité proto, že komplikace by mohly být impulsem pro sloupence svržené diktatury k pokusu o zvrátit. Jejich konspirační sílu, opřenou i o jisté finanční zdroje a zájmy, nelze podceňovat. Mezitím už došlo k událostem, které porzují

prvotní obavy o „lisabonské“ járo. Je třeba vyčkat, jak se věci vyvinou a kdo nakonec nabude wrehu v zápase, který ovšem není ničím jiným, než zápasem o moc v této těžce zkoušené zemi.

Řecký kaleidoskop

Na rozdíl od Portugalsku jsou moderní řecké dějiny mnohem složitější a pbbě zvrátů. Po první světové válce byl zvolen král a vyhlášena republika, ohlítili parlamentami, ohlítili diktátorská. Pak byl zmas povolán král zpět. Za druhé války napadli Řecko Italové a pak Němci. Řecký lid se statečně bránil. Část partyzánů byla prokomunistická, druhá stála za královskou vládou v exilu a když svonně vyhráli, dali se do sebe. Roku 1946 vypukla krutá občanská válka, která byla v podstatě první velkou součástí globální studené války mezi velmocemi, dobrodružným Stalinovým pokusem rozšířit sféru vlivu. Skončila po obrovských ztrátách pro celý národ až když, sovětská roztržka s Jugoslávii zavřela komunistickým postolatům přístup materiálu. Mnoho Řeků nu území ovládaných komunisty přešlo tvrdou zkušeností. Ale také mnozí řečtí komunisté hořce nasli, co považovali za moskevskou zradu; nejeden se stal obětí zuřivých Btlinistických čistek a jejich vojenský vůdce, generál Markos Vafinides, byl na příkaz Kremli zavražděn.

Řecko se vracelo k normálnímu politickému životu, z něhož by byli komunisté ovšem vyloučeni. U vlády se stádalhy koalice pravicových a liberálních stran, snad až trochu příliš často. V roce 1955 se situace stabilizovala, když se do čela vlády dostal Konstantin Karamanlis a když se jím založená strana — Národní radikální unie — stala nejsilnější v zemi. Mezitím se však znovuformovala levice (i s komunisty) ve straně EDA; zemi zmítala tradiční korupce a anarchie. Karatmanlis se pohádal s králem, a odešel do zahraničí v přesvědčení, že Řekům

bené kyperskou kníží. Za jejího původce sice označuje juntu, o bližší je v šakl Tunocko, žes ituaee z naužilb kobsazení Části ostrovu, a Spojené státy za to, že tomu nezabránilly. Jedním z prvích opatření nové vlády bylo také vystoupení Řecka z vojenské a alianční a hahrického společenství, krok jisté nejvyšší problematiký. Vláda si tím o všem utužila sympatie ve veřejnosti, která je nakladěna protiamerický.

Nové parlamentní volby se mají konat v relativně krátké době a také v Řecku se znovu formují politické strany. Překvapivě malý zájem je o obnovení Národního radikálního svazu, který kdysi založil Karamanlis a který byl hlavní baštou demokratické pravice. Jeho poslední předpřevratový vůdce Kanelopoulos dnes o něm radče slyšet a předlašuje, že důsledkem pravcové diktatury byla prostě radikalizace politických sil směrem doleva. Rychle se zato znovu tvoří levnatá strana středu, vedená kdysi starym Papandreoum, jako významná formace liberálních sil. Jejím hlavním představiteltem je dynamický ministr zahraničí Georgios Mavros. Papandreou synji však už opustil a oznámil založení nové strany, smířchce jít do volb — Panhelénského socialistického hnutí. Programem má být skandinávský typ demokratického socialismu se zarádněním klíčových oblastí hospodářství, podstatou sociální reformou, v zahraniční politice pak neúčast v blokách. Vystoupením z NATa vzal Karamanlis, kdysi známý svými proamerickými sympatiemi, Papandreovi poněkud vítr z plachet. Andreas má však fanatické stoupence zejména mezi mládeží a částí levicových intelektuálů.

Pokud jde o komunisty, jsou rozděleni do tří skupin. Obnovuje se EDA — sjednocená demokratická levice, která před pučem sloužila jako legální útočiště pro komunisty, teď však už představuje jen jejich jakési liberální křídlo, které nechce splynout s nově organizovanou komunistickou stranou. Tato „vlastní“ komunistická strana byla 27. let v ilegalitě a

592

úředně byla povolena teprve v rámci demokratizace. Strana je však v důsledku už zmíněného vývoje rozdělena na dvě křídla, tak zvané vnější a vnitřní. Vnější tvoří především emigranti, jejichž vedení je spíše promoskevské; vnitřní se skládá z komunistů, kteří přežili diktaturu doma v ilegalitě, nemají žádný pocit závislosti na Moskvě a nechtějí si nechat přilít nadit od emigrantů. Jejich program se blíží programu italských komunistů a v jejich řadách byly sympatie pro proletářskou československou reformu. Konečně, o slovo se hlásí skupinka marxistů.

Zbývá dodat, že silný muž nového režimu Konstantin Karamanlis hodlá zřejmě co nejvíce vytěžit z nové pozice zachránce a otce národa. Míni zůstat nad stranami a asi počítá s presidentskou funkcí, která by měla být rozhodně více, než jen reprezentativní. To ovšem předpokládá, že se potvrdí zrušení moratoria, k čemuž bude asi zapotřebí nového referenda. Klávil Konstantin zůstává zatím posledním prominentním exulantem a je až neuvěřitelně jímavé, že po něm skoskovnik dolatu ani nevzdechne. A to přesto, že je to na pohled sympatický mladý muž, že Řecku vyhrál zlatou olympijskou medaili a že jeho choť Anna Mária se vyznačuje nesporným půvalem. Ale královský dvůr se pletl zcela moderně do řecké politiky tak dlouho a tak špatně, že to zřejmě prohrál na všech stranách. A tak republikáncům a jiným možná to k téžerá přežije z trapné doby vojenské janty...

Výhledy a obavy

Sdědová ljejsmetu — být v nutném zjednodušení — páil dvou diktatur. Ani v jednom ani v druhém případě to nebyl důsledek přímé lidové revoluce. V obou případech šlo o rozklad totality v jejím mocenském centru, když stav věcí byl vlastně už neudržitelný. V obou případech působily zahraniční faktory (koloniální válka, kyperský konflikt) jako katalyzátory. V moderním státě, v němž i

totalita využívá všech prostředků techniky, s níž menšina daleko snadněji ovládá většinu, nelze patrně diktaturu prazdit jinak. Ale přesto pro revoluční konspirátory z mocenského establishmentu je pro úspěch jejich akce rozhodující okamžitá podpora široké veřejnosti, pokud možno i jasně formulovaný program. Tím bylo v obou případech bezpodmínečné obnovení demokracie. Ukázalo se, že je to program, k němuž se i pro dlouhých let ochotnějším propagandistickým zmaččováním obrovská většina lidí nadšeně hlásila a že diktaturu nemůže zadržet ani sebe velkohubější nacionalistická frázologie tvrdící, že totalitu vyzádují nejvyšší zájmy národa. Ho zvráteli v Portugalsku a v Řecku zbývá v nekomunistické Evropě už jen jediná autoritativní režim: ve Španělsku. Lze předpokládat, že je otázkou jen relativně krátkého času i jeho postupná liberallizace. Tento vývoj sám o sobě má nesmírnou důležitost. Komunistické diktatury zůstávají zřetelně izobovány s otáčkami a ofarou vlády, o níž se i u nás a pádně o komunistické medělají zádné iluze. Existují přirozené velkšobavý předzvěstí velké obavy, zda vývoj v nových demokraciích se nezvrátí do jimého extrému, či dokonce snad zase směrem zpět. To onabzpečí je větší v Portugalsku, kde salazanovský fašismus má hluboké kořeny a i vlivné stoupance, kde zkoušenost s demokracií téměř neexistuje a kde jejich hospodářská zostalost tragická. V Řecku byla vojenská diktatura spíše epizódou a je tam přece jasně etá tradice rozmanitého stranického politického života. V každém případě potřebují oba nové režimy účinnou morální a hospodářskou podporu demokracického věta, především v Evropě. To je také důležité pro obnovení proti komunistickým tendencím. Pokud jde o komunisty, medomnívám se, že v současné situaci představují vážnou hrozbu. Především se už vůbec nesplnila obava, že převraty v těchto praviceových diktaturách povedou přímo k režimu komunistického typu. Komunisty nelze ovšem z demokratiza-

ního procesu vylučovat, protože také oni patří k obětem diktatury, což jim získalo určitou popularitu. Ale příznak pražského útora už nemusí mít všeobecnou platnost. Stalinistická koncepce předělala těžký ořes, komunistické hnutí je všelijak rozděleno, jeho zápační část stále více uvažuje v reálných koncepcích a sovětský bolsševismus už není ani vhodným námětem propagandy. Také sovětská okupace Československa tu sehrála svou, v tomto ohledu pozitivní úlohu.

Socialismus sje o všelkavým heslem jak v Portugalsku, tak v Řecku, a to je třeba pochopit bez obav. Je to jednak přímý a logický důsledek praviceové reakční diktatury a jejího primitivního antisocialismu. Je to však i součást přirozeného vývoje v celém globálu zápační spolaknosti, kde určité posílení socialistických prvků se jeví jako potřebné pro posílení politické demokracie. Nelze se divit, že o jistá socialistická řešení usilují především ty země, v nichž je značná hospodářská zostalost a v nichž existují křiklavé sociální rozdíly, místy dokonce i přežitky feudálních struktur. Je však potěšitelné, že jak v Portugalsku, tak v Řecku hlavním socialistickým směrem, který vyvolává největší odpor, je jednotně demokracický socialismus, že vzorem jsou tu už nápadně shodně skandinávské státy, že důraz se klade na udržení systému tak těžce vydobytých občanských svobod, na svobodné volby a politické strany jako výraz účinné kontoly demokracie. Pokud jde ještě o komunisty, je naděje, že ni to uvědomují a že se budou muset přizpůsobit, nebudou-li chtít opět riskovat vyřazení z vlivu na politický život. Demokracickým socialismem připadá ovšem obrovská odpovědnost, aby organizací, přitažlivým programem a zejména jednotou byli schopni účinně čelit případným komunistickým totalitním tendencím. To je zvláště důležité při existující slabosti demokratické pravice a nebo i libereálního středu, které nemohou působit jako účinná protiváha.

Ještě něco stojí v této souvislosti za

zmínku. Za určitou popularitu komunistů — větší v Portugalsku než v Řecku, — nese svobodný svět značnou odpovědnost. Komunisté mohli udržovat rozsáhlé ilegální organizace i s potřebnými tiskovinami díky podpoře svých soudruhů z celého světa a působili tak dojem účinné opozice. Demokratická opozice byla většinou izolována, když její ideoví spojenci ve svobodných zemích se příliš řídili zásadou — v tomto případě velmi problematickou — nevmešování, a příliš brali diktátory jako jedinou — i když smutnou — realitu. Záhraniční rozhlás — v diktaturách vždy nadšeně poslouchány — byl často komunistické proveniencce. Moskva zavedla už dávno rozsáhlé vysílání jak v řečtině, tak v portugalské, podobně řadě jiných komunistických států a ilegální komunistické strany v obou zemích byly v zahraničí dány k dispozici dokonce vlastní vysílačky. Nebyl to sice právě zdroj pravdivých informací, ale u posluchačů to vyvolalo dojem, že zájem na pádu diktatury mají nejvíce komunisté. Socialistický vůdce Soares neměl z pařížského textu žádnou možnost mluvit k vlastnímu národu, Hlas Ameriky nikdy nenapadlo zavést vysílání v portugalské a řecké se omezilo na denní půlhodinku. Demokratický rozhlás téměř chyběl. O to záslušnější výjimkou bylo dočasově velmi omezené vysílání BBC a Deutsche Welle. Dnes tento politováníhodný nedostatek ještě trvá v případě Španělska. Jednou z dalších obav z důsledků změn v Portugalsku a v Řecku je, z daný vývoj nenaruší stále ještě nutnou koncepci amerického evropského obranného systému a strategicky významných místech, k jejichž strategické obě země plně příslušely i jako diktatury. (K tomuto dilematu se v demokraciích přistupovalo velmi pragmaticky a v podstatě se to považovalo za nutné zlo) Přinejmenším vývoj v Řecku tuto obavu potvrzuje. Vystoupení z vojenské aliance NATO tu však bylo podmíněno hysterií malokyperským debaklem a nemusí být trvalé. V Portugalsku, přes účast komunistů na vládě, se vážně

tendence v tomto směru zatím ani neprojevily. Také řecký a americký imperialismus nemá v Portugalsku období. Portugalsci si nakonec rozumně uvědomují, že Amerika nese žádnou odpovědnost za existenci diktatury, která vznikla před půl stoletím v době hlubokého amerického izolacionismu a tak našelší nikdo nenapadne činit za Salazara odpovědnou CIA.

V obou nových demokraciích je však svorné a sympatické proklamované sílí stát se co nejrychleji plnoprávnou součástí moderní demokratické Evropy. To ostatně zdůrazňují téměř při každé příležitosti odpovědní politikové obou zemí. Je tu obrovský zájem o zapojení do EHS, do řady dalších organizací, o účast na celkovém sjednocování procesů evropských demokracií. Lisabon i Athény prohlašují, že jsou a chtějí zůstat integritními součásti evropského Západu, politicky, kulturně i hospodářsky.

Také v Československu jsme to zaznamenali. Totiž, jak se diktatura může zhroutit ze dne na den. Byla to jiná diktatura, ale i tak se vyznačovala vládou menšinny, mocenským aparátem, opírajícím se o tajnou policii, upíráním základních občanských práv a svobod. Také k jejímu konci dal podnět rozkladu přímo v jejím mocenském centru a lidopokládání její likvidaci. Také v Československu se lidé občímali radostí, žítíli protestanti zločinců, obnovovali čizakládali politické strany. Jako v Lisabonu, jako v Athénách. Nevíme, co se nakonec stane v těchto městech. Do Prahy se diktatura vrátila. Na sovětských tancích, nabotí ji jak nebylo pro její návrat žádné šance.

Portugalci i Řekové měli a mají jasnou velké štěstí. Nikdo *ve světě* nebyl a není ochoten jejich svržené diktatury zadraňovat, přispěchat diktátorům babským pomoc, zavallizemi cizími panoví. Ani ten tolik proklínaný americký imperialismus. Byla to skutečně životní záležitost a jako taková je respektována. A oba národy mají své záležitosti skutečně ve svých rukách, jejich úspěchy či prohry jsou jen jejich odpovědností.

Tragedií východní Evropy je sovětský imperialismus, bez něhož by Evropa už dávno mohla být s počtem svobodných národů. Ve východním Německu, Polsku, Maďarsku, Československu — všude už dříve lidé, v potlačených revolucích, ve velkých reformních hnutích najevno, jak si představují důstojný život... Vždy znovu byly velké naděje brutálně potlačeny. Ale ani v této části Evropy nelze zastavit čas.

Karel Jezdinský (Mnichov)

Vstali staří bojovníci

Vzniklo to tak : letos na jaře nezdárný syn Dimitrije Savjana, vedvyslaneckého nady na sovětské ambasádě v Berlíně, si tajně vypůjčil tatíčkově auto a vůdčího listu nemaje v západě se naboural. V ocelové zarážce diplomatického vozidla našla jugoslávská policie, kromě jedné slečny, také tiskoviny a letáky neobyčejně provokativního, ale zároveň poučného rázu.

V září oznámil maršál Tito, že byla odhalena a zatčena skupina stalinistických komunistů, která „díky naší neobstatečné bdělosti“ dokonce uspořádala v hlavní „sjezd strany“, zvolila si vedení a plánovala stalinistický převrat v Jugoslávii. Maršál žádal přísné a příkladné potrestání vinníků.

Bylo jich třicet dva a bylo u nich nalezeno velké množství tiskovin, mezi nimiž těch, jež byly objeveny v havarovaném autě sovětské ambasády.

„Sjezd“ se konal v černohorském přístavním městě Bar za účasti několika desítek lidí kteří — podle Tita —, odmítají již všechno, co jsme udělali a čeho jsme v Jugoslávii dosáhli... od Bátého sjezdu od roztržky s Moskvou]... Sledovali kominformní linii... a chtěli založit novou stranu, samozřejmě stalinistickou.“ Dvaácté září byly vyneseny rozsudky proti „kominformistům“ : dvacet devět osob bylo odsouzeno k trestům od dvou

do čtrnácti let vězení. Jem dva hlavní obvinění byli jmenováni : Kommen Jovović, důchodce v Peči, a Bronislav Bosković profesor v Průtině. Obžalování byly obvinění a uznání winnými ze spolupráce proti lidu a státu, proti jeho samostatnosti a samostatnosti. Jugoslávská vláda ostře protestovala v Moskvě, Praze a Budapešti — tyto komunistické vlády podporovaly skupinu odsouzených jugoslávských stalinistů s cílem provést ve vhodnou dobu v Jugoslávii převrat a začlenit zemi opět plně do sovětského bloku. Odpovědí na jugoslávské protesty prý byla v Berlíně neuspokojivá jím z Prahy.

Krátce po vynesení rozsudku přišla zpráva, že vedoucí diplomatických misí SSSR, Československa a Maďarska v nejbližší době opustí Berlín. Oficiální jugoslávská média popírají souvislost odjezdu těchto diplomatů se soudním procesem proti „kominformistům“, jak je odsouzená skupina stalinistů v Jugoslávii nazývána. Vysoký jugoslávský komunistický funkcionář však přiznal, že odsouzená ilegální skupina abyla se vědomím oficiálních sovětských a československých míst ve spojení se stalinistickými jugoslávskými emigranty v Praze a Kijevě. Z Maďarska dostávala propagační materiál a financí prostředky. Oficiální Berlínská místa se snaží utlumit aféru, aby nezavdala příčinu ke konfliktu s Moskvou. Je zdůrazňováno, že nebude mít vliv na jugoslávskou zahraniční politiku, že tato aféra je vnitřní jugoslávskou záležitostí.

V Praze, kde jinde....

Ale jugoslávští soudruzi si dovolili ještě „diplomatické indiskrece“, z nichž je patrné : iniciativu a přípravné práce ke „sjezdu“ antititovské strany začaly v Praze; „koordinální středisko“ bylo v Kijevě v čele s M. M. P. Petrovičem, partyzánským plukovníkem, který od roku 1948 žije v Sovětském svazu jako „politický emigrant“. Tato dvě střediska

595

2) tgd. poznámky k událostem – Dictatura, no! *Svědectví: Čtvrtletník pro politiku a kulturu*. 25.4.1975, roč. XIII, č. 49, s. 15

1965 na devět měsíců pro pomlouvání Sovětského svazu (to jest za nepoctiví články o kulturně politické situaci v této zemi — „Moskevské líto“, český text viz ve *Svědectví*, 27, 1965, str. 291). Podruhé v roce 1967, kdy dostal tři a půl roku za to, že chtěl vydávat opoziční, ale socialistický časopis. A po třetí tedy v roce 1973: sedm let těžkého žaláře za čtyři články, uveřejněné na západě. Mihajlov napsal, že v Jugoslávii neexistují demokratické svobody a že je tu u moci totalitní systém: hrubě pomlouvání socialistické země v kapitalistické zemi.

Nový rok začal v Jugoslávii špatně pro všechny, kdo doufali v liberálnější kurs titovské politiky. Společnými sociologickými revuie *Praxis*, vycházející od roku 1965 v Záhřebě a překládající najevo-ličtější překážky politické i finanční, byla suchou cestou zlikvidována. Skupina osmi profesorů spolupracující s tímto časopisem zblavna svých univerzitních míst. Na únorovém zasedání ústředního výboru Ligy jugoslávských komunistů maršál Tito vyhlásil ostrá opatření proti „nepřítelům Jugoslávie“.

Ve světle tohoto vývoje se vtírá dojem, že Mihajlov (a s ním umlčený a za svého druhu statečně vystoupivší jiný jugoslávský disident Milovan Djilas) podcenil ve svých člancích represii v Jugoslávii: režim, který v roce 1948 revoltoval proti stalinismu se mu dnes nebezpečně přibližuje.

Dictatura, no!

“Socialismo, ni! Dictadura, no!, skandovalo na patnáct tisíc portugalských socialistů v lisabonském sportovním stadionu 21. března. A generální tajemník socialistické strany Soares to upřesnil ve své programové řeči: “Neosvobodili jsme se z jednoho imperialismu proto, abychom upadli do očí jiného. Odmítáme socialismus po způsobu ruském, českém nebo čínském! Chceme portugalský socialismus!”

Výhledy jsou spíše temné. Události v

Portugalsku nápadně připomínají poválečný vývoj v Československu a jeho vyvrcholení v únoru 1948. Sjednocení portugalských odborů bylo nadkretováno; podobně zmařeno bank a pojišťoven; zemědělská reforma se připravuje, aniž se kdo teptal rolníků, co o tom soudí; a komunistická strana bezostyšně usazuje, který z politických partnerů či odpůrců je “hodem” účastí na vládě národní fronty. Je-li zkušenost vodítkem, Portugalsko je na cestě, dělat či kráčet, ke kasárnatému socialismu sovětského a československého typu. Anebo není ještě příliš pozdě? (Viz podrobnou analýzu portugalského vývoje ve *Svědectví*, č. 48, str. 386.)

Rok 1975 ještě ani pořádně nevstoupil do svého jarního údobí a už bylo jasné, že to bude rok neklidný a pro vše míru a svobody nebezpečný. Zhroutení portugalských diktátů o Vietnamu, zhroutení Kissingerovy politiky “malých kroků” na Sibiřním východě, nástup komunistů k moci v Kambodži, nejistá budoucnost Kypru, intriky komunistů v Portugalsku, neklid ve Španělsku, moscovský zápis o nástupnictví Tinova v Jugoslávii, agresivita arabských nacionalistů — je třeba dalších příkladů nebo, že diplomacie ustupuje před tlakem síly, kdo dřívěji přednost “Tolmieu” radikálům, sílou a přecílou, diktátorem, hrozbami, likvidací slabších? Takovýto bezohledný postup, který dočasně může zaznamenat jisté úspěchy, je ovšem velmi nebezpečný. Jednak proto, že každá akce vyvolává reakci; tak rakouský kancléř Kreisky se obává, že odpovědí na zkomunistování Portugalska může být prudký pohyb veličů do prava v některých zemích západní Evropy, například v Německu. A jednak proto, že jako každý luk, i luk slábnutí lze naplnit jen do určité míry. Zdá se, že hra je dosti vysoká. Ve Spojených státech v nedávném průzkumu veřejného mínění, jen 39 % dotázaných občanů se vyslovilo pro vojenskou pomoc Evropě v případě jejího napadení.

15

- 3) -chl-, poznámky k událostem – Poločas v Portugalsku. *Svědectví: Čtvrtletník pro politiku a kulturu*. 10.11.1975, roč. XIII, č. 50, s. 200

dne na den, to se může protáhnout, že? Brežněv toto stanovisko veřejně schválil. Ale fixuje se už nejen v aplikaci zásad „třetího košíku“, ale i „prvního koše“ o bezpečnosti v Evropě. Článek druhý ukládá zúčastněným vládám hlásit předem vojenská cvičení, „zahrmující více než 25.000 vojáků“. Vláda Německé spolkové republiky hlásila v září dvoje manévry NATO, které se konaly na jejím státním území, hlásila je včas a se všemi vyžadovanými podrobnostmi. Země Varšavské smlouvy neoznámily ani jeden vojenský manévr, ačkoli konec léta je tradičně údobím vojenských cvičení a ačkoli podstatné vojenské pohyby v oblasti střední Evropy neušly bedlivému oku satelitů. Ano, holoubci, zněla nakonec odpověď „příslušných míst“, manévry byly. Ale malé. Nikdy víc než 24.999 mužů. A opravdu: podle údajů bonnské vlády se (například) konaly manévry v jisté oblasti Německé demokratické republiky za účasti 20.000 tisíc vojáků. Název cvičení: „Lavina 75“. O několik dní později v téže oblasti manévry pod názvem: „Vodopád“. Účast: 20.000 mužů. A tak dále, celý měsíc, celková účast daleko přes sto tisíc maniaftu. Tak jaképak hlášení podle článku 2[1] závěrečného aktu z Helsinek?

Důsledně a bez obav

Mohli bychom pokračovat v tomto výčtu vytáček, ale bude toho ještě víc a bude to neméně nestydaté. Důležitější je postarat se společnými silami o to, aby bič, který Moskva tak energicky chtěla uplést na jiné, se obrátil především proti ní. Několik ruských disidentů už to pochopilo a politickou policií šikanovaní lidé v ČSSR postupují ve stejném duchu. Prostě žádají, aby i na ně — a především na ně — se vztahovaly a byly uplatněny jednotlivé články helsinské dohody, slavnostně podepsané nejvyššími představiteli zemí, které jim v tichu suchou cestou chtějí upřít právě to, k čemu se v Helsinkách zavázaly.

200

Tahle akrobacie na laně respektability, o níž SSSR a jeho spojencům pfece jen jde a již do světa celodenně hlásá, by se mohla moskevským i pražským artistům účinně ztížit. Návod je jednoduchý: důsledně a bez obav v každém jednotlivém případě který je očividným porušením *kteřéhokoliv* článku helsinské dohody, trvat na nápravě a neúnavně se jí dožadovat. Důsledně proto, poněvadž dlouhá zkušenost s autoritativními režimy (které se dnes neobejdou bez pomoci, například hospodářské, ostatního světa) učí, že je třeba křičet, a vždy znovu a hlasitěji, když tyto režimy dělají opak toho, k čemu se mezinárodně zavázaly. Nepodá-li postižený občan stížnost, kdo ji má podat? A bez obav proto, že „vykřičený případ“ nejen nelze umlčet, ale ani natrvalo sprovodit ze světa administrativním způsobem: svět totiž (i ten komunistický a levicový ať už v Pekinu, v Římě nebo v Paříži) pečlivě naslouchá a po stalinských eskapádách opatrně rozlišuje mezi slovy a činy, mezi propagandou a skutečností. A nic se nedá utajit. Proto jsou dnes v penzi nebo v lesní správě, a nikoli v kriminále, Sacharov, Medveděv, Amalrik, Dubček, Kohout, Djilas nebo Havemann. Proto dnes platí víc než kdy jindy, že nebát se je už poloviční výhra, aspoň v krajních situacích.

Po Evropě chystají sověti Helsinky pro Asii. Bude velkou službou třetímu světu ukázat v Evropě buď, že jde o sovětský podvod, který nevyšel, nebo naopak že bezpečnost a spolupráce byla na tomto kontinentě tak posilena, že to do základů zahýbalo ztuchlými strukturami sovětské a spřízněné despotie.

Poločas v Portugalsku

Alexandr Petrželka, zvláštní dopisovatel československé televize hlásil 17. září z Lisabonu: „Generální tajemník Komunistické strany Portugalska Alvaro Cunhal

včera prohlásil, že Portugalští komunisté trvají a budou trvat na své úlosti ve vládě. Nikoli však jako koaliční partner reakční portugalské lidové a demokratické strany, nebo i socialistické strany, ale jako jediný skutečný reprezentant pracujících tříd“.

Nuže, o pouhé tři dny později Portugalští komunisté ve vládě zasedli jako koaliční partner obou „reakčních“ stran, a to jako partner minoritní a velice skromný. Musel se spokojit s politicky bezvýznamným ministerstvem veřejných prací.

Vytvořením šesté prozatímní vlády od revoluce z dubna 1974 skončila desetidenní politická krize, která přivedla zem na pokraj občanské války a hrozila vyústit buď v pravicovou nebo „lidovědemokratickou“ tyranii. Zásluhu o smírné překonání konfliktu má především portugalský lid, který nenaletěl demagogii stalinského dogmatika (Cunhal žil dlouho a dobře v Praze v exilu a byl jedním z prvních, kdo uvítali bratrskou pomoc Pěti v srpnu 1968), ani neustoupil teroristickým metodám, které tento Brežněvův chránělec v Portugalsku rozpoutal v bezohledném boji o moc, podobajícím se jak vejce vejci čs. krizi z února 1948. Prosadilo se tak, co už mělo být dávno a samozřejmě skutkem, že totiž složení vlády odpovídá výsledkům svobodných, fídě provedených voleb z letošního dubna.

Vítězství demokratických sil není ovšem ani jisté, ani definitivní.

Komunisté a s nimi Moskva sice prohráli, ale svůj ilegální zápas o výlučnou moc v zemi nevzdali. Jako obvykle v takových situacích prohry se prostě stáhli na předem určenou ústupovou linii, z níž vyrazí při první příležitosti. Nevyklidili také strategicky důležité pozice, které v porevolučním zmatku urvali, především odbory, nelegálně „sjednocené“ pod vedením KSP.

Bděllost portugalských socialistů a jejich partnerů ve vládě a spojenců v portugalských branných silách je tedy hlavním

příkazem chvíle. Také nápadní demokracie by měly být i nadále ve střehu. V krizi, která skončila, osvědčily evropské sociálně demokratické strany, zejména pak strana Willy Brandta, v těchto dobách pozoruhodnou a účinnou solidaritu se zle tísněnými portugalskými soudruhy a poskytly jim morální, politickou i finanční pomoc, jež nezůstala bez vlivu a prokázala, že komunisté všude a v Moskvě především rychle porozumí jasně a pevně řeči demokracií, těch, které jsou vždy připraveny k dialogu, ale nikdy ke kapitulaci.

Proti útlaku

Z iniciativy dr. Radomíra Luži, profesora dějin na Tulane University, přes ředesát univerzitních profesorů českého a slovenského původu působících ve Spojených státech, vydalo prohlášení k třicátému výročí osvobození Československa. Práví se v něm, že v tomto údobí tři desetiletí bylo Čechům a Slovákům dvakrát znemožněno jít svou vlastní národní cestou. Od roku 1969 jde zemí vlna nevídané represe, především kulturní, a základní lidská práva jsou v mnoha případech porušována. Podepsaní profesori žádají — v zájmu skutečného uvolnění v Evropě a ve světě — aby: 1. sovětská okupační vojska odešla z Československa, 2. byla zaručena volná cirkulace myšlenek a lidí, 3. hospodářská směna mezi USA na straně jedné a SSSR a jeho východoevropských sousedů na straně druhé se řídila zásadou reciprocity. V Československu samotném pak nechtě jsou propuštěni všichni političtí vězni, je učiněna přítrť policejní zvlášť, jsou zrušeny „černé listiny“ novinářů, spisovatelů, umělců, vědců, a lidská práva nechtě jsou v plné míře obnovena.

Prohlášení bylo posláno členům amerického senátu a řadě vládních činitelů, z nichž mnozí písemně vyjádřili

201

- 4) P.T., poznámky k událostem – K moci v papučích. *Svědectví: Čtvrtletník pro politiku a kulturu*. 10.4.1976, roč. XIII, č. 51, s. 417

K moci v papučích?

Nejllepší způsob, jak se dostat na vrchol (moci) je stoupat k němu nikoli přímo, ale serpentinou, tu vlevo, tu vpravo, bez podezřelého spěchu. Myšlenka je Leninova a připomíná se až dotěrně v prvních měsících roku 1976, období to sjezdů hned několika komunistických stran (mimořádně taky KSČ, sešlosti vzácně nezajímavé, poněvadž na ni nebylo řečeno nic český, co bychom už neslyželi v únoru z Moskvy — rusky). Krůtce, máme za sebou období veřejně proklamovaných komunistických předsevzetí a plánů.

Sjezd sovětských komunistů nanechal v tomto ohledu nikoho na pochybách: sovětská supervelmoc bude světu nadále servírovat svůj průrazný cocktail détente a agrese, zaplní mocenské vakuum, kdekoliv se vytvoří jako důsledek slabosti nebo krátkozrakosti Západu prostředky vojenskými, politickými, hospodářskými, či kombinací všech těchto složek. Tak vyhlásil nedvojnásobně Leonid Brežněv, přední bojovník za mírové soužití a uskutečňování helsinských zásad. Sovětský svaz bude podporovat vládu a všemožně národně osvobozenecká hnutí, jejich revolty a jejich války, krůtce všechny ty „progresivní síly“, které stojí v jedné frontě se Sovětským svazem a za jeho konečným cílem, sovětizací celých kontinentů. Zároveň bude týž Brežněv obviňovat ty druhé z poražování vznešených zásad mírové spolupráce. Tak to bylo řečeno ze sjezdové tribuny, tak to stojí černě na bílém v *Pravdě*, stačí si to přečíst a západním demokratickým doporučit, aby to nepodceňovaly, jako kdysi *Martin Luther King*. Proč pochybovat o skutečných sovětských úmyslech a přetřásat je v učených debatách, když tu je všechno na rovinu.

Trochu jinak se mají věci a těmi komunistickými stranami, které vyhlásily pronikavou ideologickou sebereformu. Co z ní je opravdový úmysl a co taktika ke změně voličů a k zaskočení třídního

nepřítele, co jsou sliby a co chyby? Jak daleko může jít marxisticko-leninská strana ve svých autoreformních pokusech, a co tomu řekne Moskva? — To jsou otázky, které si kladou poněkud udivení, ale o podstatě komunistů přece jen posvětili pozorovatelé, když čtou různá prohlášení třeba komunistické strany Francie, včetně ještě tvrdě neostalinské. Že by snad, jak poznamenal jeden západoněmecký politik, se velké západoevropské komunistické strany chtěly „dořoukat k moci v plstěných bačkoních“?

Zopakujme přehledně, co se stalo:

- Po pádu diktatury v Portugalsku a v Řecku se ukázalo, že reálná síla a přitažlivost komunistami byly v těchto zemích daleko menší, než levicová propaganda ve světě tvrdila. Při zachování aspoň minimálních pravidel demokratické hry komunisté ve volbách prohráli, v Portugalsku jejich pokusy o pučistický zvrat ztroskotaly, i když nejednou výsledek visel na vlásku (viz *Svědectví* č. 48 a č. 50, str. 200 a 586). V Praze školeny soudušně Cunhal musel odstoupit a (až na další) srovnat krok ve vládní koalici se socialistickou a demokratickou většinou. Diktátorská moc vojenské junty byla postupně odbourána a dubnové volby ukázaly pravý poměr sil v zemi. Z řecké a portugalské zkušenosti vyplynula pro mezinárodní komunistické hnutí jistá poučení pro budoucnost.

- Dvě největší komunistické strany v západní Evropě už delší dobu energicky usilují o účast na vládní moci. Francouzská ve spolku se socialisty, italská nejspíše s křesťanskými demokraty („historický kompromis“). Obě chtějí dosáhnout účasti na vládě přesně demokratickou, parlamentní cestou, a podrobit se rozhodnutí většiny, a to i tehdy, kdyby se v budoucnosti tato většina od nich odvrátila. Tak aspoň neopomenou jejich mluvčí při každé příležitosti zdůraznit. KSP, která má zvláště co dohánět v kosmetickém vylepšení své demokratické tváře, vydala před resem „Deklaraci

417

LISTY: ČASOPIS ČESKOSLOVENSKÉ OPOZICE

- 1) DALIMIL, Rok Evropy?. *Listy: Časopis československé socialistické opozice*. srpen 1974, roč. IV., č. 3, s. 15

ROK EVROPY?

Když jsme letos v zimě vyslovili domněnku, že poslední izraelsko-arabská válka vytvořila paradoxně předpoklady k novému narovnání v této oblasti, jež bude nutně spočívat na americkém vlivu na obou stranách bojové čary, a na víc než citelném oslabení sovětské role v této oblasti, nepředpokládali jsme, že věci půjdou tak rychle. Podepsané dohody o příměří ani Kissingerova diplomacie či triumfální cesta presidenta Nixona po Blízkém Východě neznamenaají pochopitelně, že nová rovnováha v této části světa byla už vytvořena. Ale to, co především americká diplomacie za posledních několik měsíců dokázala, vyvolává úctu a jisté naděje do budoucna.

Paradoxně tu domácí slabost amerického presidenta a jeho zoufalý zápas o politické přežití ve Washingtonu tentokrát posilují americkou ofenzivně konstruktivní zahraniční politiku, její aktivitu, vynalézavost, a zároveň plně moci i prostředky, jež má její tvůrce k dispozici. Čím více osud amerického presidenta v tuto chvíli závisí — nebo alespoň zdánlivě závisí — na zahraničně politických úspěších, tím větší je naděje, že se nic nepostaví do cesty dílu přestavby amerického vidění světa i způsobu, jímž Spojené státy realizují roli, jež jim ve světovém měřítku přísluší. A lze jen doufat, že hlavní architekt této přestavby přidá k realismu, s nímž přistupoval k problému Blízkého i Dalekého Východu, i realistický pohled na současnou Evropu a její starosti.

Posledních třicet let vytvořilo v Evropě ve vztahu ke Spojeným státům paradoxní, leč logicky pochopitelnou situaci. Díky Spojeným státům se Evropa po druhé světové válce nejen poměrně rychle postavila na nohy, ale dosáhla nebývalé úrovně ekonomického rozvoje a prosperity. Souběžně s tím, jak rostla americká role v Evropě — a to jak hospodářská, tak politická a vojenská — rostlo postupně i to, čemu se v USA říká antiamerikanismus. Tento antiamerikanismus — to jest, přesněji řečeno, tento reflex proti dominující moci, ať už její role byla jakákoli — byl však zároveň prvním projevem čehosi pozitivního. Na své reakci vůči Spojeným státům — jejímž mluvčím byl především generál De Gaulle — si Evropa začala intenzivněji uvědomovat svou sounáležitost, své evropanství, jehož byl, paradoxně opět, De Gaulle odpurcem. S koncem války ve Vietnamu, s odchodem De Gaullovým, a tváří v tvář realitě sovětské politiky v Evropě, se akcenty postupně přesunovaly, až adjektivum "evropský" převážilo nad adjektivum "anti-americký". Americké zahraniční politice a jejímu tvůrci trvalo až kupodivu dlouho, než to pochopili. Nyní se však zdá, že i tady nastoupilo větší porozumění.

Porozumění prostému faktu, že Evropa se zoufale snaží — a bude se snažit stále víc —

uchovat si svou integritu. Sovětizace východní Evropy, postupná balkanizace nej-evropštější z východoevropských zemí, Československa, tvrdá likvidace polských a maďarských snah konečně se stát právoplatnou součástí Evropy, jakož i nedobrovolný návrat Pruska na Východ — to všechno jenom zduraznilo závažnost problému, jemuž se v západní Evropě říká "amerikanizace". Dlouhodobá americká ekonomická, politická a vojenská dominace, se vším, co s takovou situací souvisí, vyvolávala ať už reálné nebo pouze pronikavě pocíťované nebezpečí, že také západní Evropa ztratí svůj vlastní životní styl, svou osobitou tvář, vytvořenou staletími tradice a dějin, a že na jejích místo nastoupí převzatý kosmopolitně postindustriální povrch, jakási tvář jednadvacátého století. Pod tlakem této dvojí skutečnosti se myšlenka "Evropy" začala stávat nejen politickým instrumentem, ale pronikla postupně i do vědomí evropských národů, které, pochopitelně, společně tradice a dějiny nejenom spojují, ale i rozdělují.

Za této situace nabývá na váze vývoj v jednotlivých evropských zemích. Nedávná změna vlády v Anglii nejvíce hrozila změnou politiky, obratem směrem nazpátek. Ale již první měsíce Wilsonovy vlády ukázaly, že ani pro Anglii — navzdory předvolebnímu heslu labouristu — není už úniku před "evropským osudem". Jde nyní jen o to, jak Anglie — která se z bohatého strýčka stala chudým příbuzným kontinentální Evropy — překoná příští období těžkých sociálních otřesů, jež obtížná adaptace k Evropě a k novému postavení Británie vyvolá.

Ve francouzských volbách nebyla otázka Evropy ústředním problémem, neboť oba kandidáti byli jasně ochotni pokračovat v cestě, kterou Francie po De Gaullově smrti postupně, ač váhavě, nastoupila. Vítězství konzervativního reformátora Giscard d'Estaing jednak znovu potvrdilo, že ve Francii (a ostatně ani v Itálii) není levicové většiny, dokud se její tak významná složka, jakou je komunistická strana, nedistancuje jasně a nedvojsmyslně od Sovětského svazu, jednak uklidnilo ty, kteří se s obavami tázali, jaká by byla uvnitř Evropy role vlády, jejímiž členy by byli komunisté. Tuto roli naopak zcela nečekaně převzalo Portugalsko, jehož nový režim může přežít právě jen v rámci Evropy a s její plnou podporou.

Jeden z nejkategoričtějších "Evropanů", západoněmecký kancléř Brandt, měl v posledním období řadu vážných vnitropolitických problémů, mezi něž patřila na předním místě i "Ostpolitik", vycházející právě z jeho důsledně evropské koncepce. Brandtova nesmírná popularita ve Východní Evropě a jeho reálná koncepce Evropy, svrchovaná, svébytná, ale opřené o americkou vojenskou

i politickou moc, byla nakonec zřejmě i motivem, proč jeden z jeho blízkých spolupracovníků dostal příkaz — zřejmě z východního Berlína, ale i s vědomím některých kruhů v Kremle — prohlásit policejním úředníkem: "Jsem důstojník armády NDR", a tak vyvolat explozi, jež nevyhnutelně vedla k Brandtově demisi. Likvidace Brandta měla ohrozit právě jeho "evropskou" politiku. Zdá se, že nový francouzský prezident a nový západoněmecký kancléř to dobře pochopili a položili okamžitě po nastoupení úřadu duraz na pokračování integračního procesu, jehož úhelným kamenem je francouzsko-německá spolupráce a vzájemná důvěra. (Abychom lépe chápali Brandtovu evropskou politiku a její význam, připomeňme si, jak ožehavý je problém obrany Evropy. Ta je totiž — v případě odchodu jednotek USA — možná jedině za předpokladu obnovení mohlutné západoněmecké armády jako jádra této obrany. Brandt chápal nereálnost takové alternativy — nemluvě o jejím nebezpečí pro Německo samotné — a proto stavěl svou koncepci na přítomnosti amerických jednotek na evropském kontinentě, přinejmenším do té doby, než se znovu konkretizuje a eventuálně uskuteční myšlenka armády Evropské Unie. Myšlenka, která vyvolává kategorický odpor v Moskvě, neboť její uskutečnění znamená definitivní vstup Evropy jako velmocí na světové kolbiště. Velmocí s velkou přitažlivostí pro větší část dnešní sovětské střední a východní Evropy).

Za těchto okolností se zdá, že přes otřesy, jimiž Evropa a evropsko-americké vztahy prošly v posledním roce, zůstaly výhybky nastaveny stejným směrem a událostí potvrdily, že evropské země nemají jinou alternativu. To se projevuje i v souvislosti s nejhlubší existující a stále trvající evropskou krizí, jíž je krize italská. Itálie je jediná z velkých evropských zemí, v níž jde o skutečnou krizi společenskou, jejíž příčiny tu není teď času rozebírat. Za této situace je dvojnásob důležité, že italská komunistická strana odmítá zdánlivě radikální řešení krizové situace, neboť revoluční dobrodružství by za dané situace vedlo buď k nastolení stalinské diktatury pod sovětským protektorátem, nebo vojenské diktatury pod záštitou USA. A ještě předtím ze všeho nejspíš k občanské válce. Ale italská komunistická strana provedla také analýzu chilské tragédie a staví se negativně i k politice jakési "lidové fronty" v zemi s nedokončenou moderní industriální strukturou a drtivou převahou katolického obyvatelstva. Naproti tomu sami představitelé křesťanské demokracie nevylučují koalici zcela jiného druhu — to jest spoluvládu křesťanských demokratů s komunisty, jež se mnohým jeví jako jediný účinný nástroj řešení naléhavých problémů dnešní Itálie. Evropa — to jest mimo jiné snaha vyhnout se řešení pod deštníkem jedné ze supervelmocí — stojí zcela nepochybně v pozadí těchto úvah.

Právě Evropané sledují také s největší pozorností vývoj situace v Jugoslávii, dobře si

vědomí, že zde může vzniknout mocenská vakuum, víc než přitažlivé pro jednu ze supervelmocí. Jugoslávská situace ukazuje, jak důležité je, aby na evropském kontinentě existovala třetí organizující síla, alternativa k situaci, kdy každý nový otřes, každé nové hrozící vakuum, uvádí do pohybu vojenské síly supervelmocí a zároveň zvyšuje nebezpečí konfliktu mezi nimi. Taková situace je totiž také nejlepším argumentem pro zachování statu quo a pro taková quasi "řešení", jako je Sovětským svazem tolik prosazovaná charta evropské koexistence. Ta totiž je v pojetí SSSR duos nikoli východiskem k dynamickému pohybu národů směrem k větší svobodě, nezávislosti a prosperitě, v rámci garantovaných mírových podmínek, nýbrž pláštěm, který má zakrýt mezinárodní dolohdu o zachování statu quo nejen v rámci mezinárodním, ale, přinejmenším pokud jde o Východní Evropu, i uvnitř jednotlivých států a národů sovětské mocenské sféry. Vznik reálné "evropské alternativy" je tedy i pro Střední a Východní Evropu, obsazenou třicet let po válce sovětskými vojsky-nikoli z důvodu zajišťování míru v této části světa, nýbrž s ohledem na úkoly především policejní — nesmírně důležitým aspektem současného mezinárodního vývoje. Důležitějším než nikam nevedoucí "osvobozovací", "zadržovací" či "zatlačovací" koncepce.

Pochopí to Spojené státy, na nichž do značné míry závisí úspěch i tempo evropeizace Evropy? Zdá se, že jsme svědky prvních kroků v tomto směru a není vyloučeno, že rok 1974 přece jen nakonec skončí jako "rok Evropy", jak to původně plánovala americká vláda. Jsou však evropské státy už dnes s to překonat své vnitřní rozpory, problémy svých vzájemných vztahů, a učinit už v brzké budoucnosti další důležité kroky "evropským" směrem? Zdá se, že poslední vývoj znovu durazně ukázal jejím národům, že je to v jejich nejbýtostnějším zájmu. Což je lepší záruka, než velké deklarace a zákulisní dolohdy.

DAJMIU,

L16

Zdroj: http://scriptum.cz/soubory//scriptum/listy-rim/listy_1974_3_zm_ocr.pdf

- 2) JANOUCHE, F. Dokumenty – O lidská práva ve Východní Evropě: Projev Doc. Dr. F. Janoucha pro Amnesty International. *Listy: Časopis československé socialistické opozice*. prosinec 1974, roč. IV., č. 5-6, s. 47

DOKUMENTY

O lidská práva ve Východní Evropě

Projev Doc. Dr. F. Janoucha pro Amnesty International

Jak je čtenářům "Listů" známo z četných dokumentů, které jsme zveřejnili, patří docent František Janouch k těm, kdo od začátku okupace bojovali v Československu za respektování zákonů a Ústavy a za obranu občanských a lidských práv. Po několikaleté nezaměstnanosti, kdy z politických důvodů nemohl vykonávat u nás svou vědeckou činnost, bylo mu koncem loňského roku povoleno vycestovat dočasně z Československa a přijmout místo v ústavu jaderné fyziky v Kodani, kde pracuje jako šs. vědec a občan.

Docent Janouch byl pozván jako řečník na výroční sjezd německé sekce Amnesty International v Duisburgu, kde pronesl 1. června 1974 projev, jehož text byl uveřejněn v bulletinu Amnesty International a jehož český překlad ve zkrácené úpravě uveřejňujeme:

Velevážený pane předsedo, dámy a pánové!
Chtěl bych nejdříve poděkovat za Vaše pozvání i za čest, kterou jste mi jím prokázali. Pociťuji již dávno sympatie a úctu k činnosti Amnesty International, která se snaží pomoci lidem, vězněným, nebo soudně stíhaným za své názory, stanoviska či za svou politickou činnost. Není pochyb o tom, že Vaše činnost — Vaše pomoc uvězněným, pomoc jejich rodinám a publicita, kterou poskytujete jejich pronásledování a persekuci, je užitečná a nesporně značně účinná. Žijeme totiž ve světě, který, ač krajně cynický a nelidský, vzbuzuje rád ve svém okolí zdání šlechetnosti a lidskosti. A žijeme na jedné malé planetě, která je dnes natolik protkána sítí elektromagnetických vln, telefonních a dálkopisných kabelů a turistických cest, že je skoro nemožné udržet po delší dobu v tajnosti bezpráví či zločiny, páchané kdekoliv a kýmkoliv na naší zeměkouli.

Mé sympatie k Vaší organizaci pramení i z vlastní zkušenosti. Před více než třiceti lety, bylo mi tenkrát kolem jedenácti let, po zatčení mého otce a jeho věznění v Auschwitzu a Mauthausenu, se naše rodina setkala s finanční i jinou pomocí mnoha známých a neznámých přátel, díky které jsme mohli přežít válku. V těžké době druhé světové války, o které mluvím, neexistovala sice Vaše organizace, ale existovaly již principy, na kterých Vaše činnost spočívá: Dobrá vůle, lidská solidarita a vysoké ideály humanitní.

A v letech právě minulých, kdy jsem sám byl nejednou v nebezpečí, že budu za své názory a politickou činnost soudně pronásledován či uvězněn, mohl jsem být alespoň v jednom klidný a jistý: že se mé věci i mé rodiny ujme řada mých přátel i Amnesty International. Byla to alespoň nějaká jistota v našem vratkém a nejistém světě.

Z těchto důvodů považuji za svou morální povinnost promluvit k Vám. Jsem však

československým státním občanem, miluji svou zem a její lid a nechtěl bych udělat nic, co by mohlo svazky s mou vlastí ohrožit... Pochopte proto, prosím, krajní zdrženlivost a maximální střizlivost mé řeči.

Byl jsem požádán, abych promluvil o lidských právech ve východní Evropě.

Není pochyb o tom, že lidská práva a občanské svobody v zemích východní Evropy mají řadu společných rysů — vzhledem k společné ideologii, existující v těchto zemích by dokonce bylo podivné, kdyby tomu tak nebylo. Chtěl bych však zachovat vědeckou seriosnost mých úvah — a nemohl bych tak učinit, kdybych se pouštěl do spekulací o věcech, o kterých pořádně nevím, o kterých mi chybí solidní informace. Omezím se proto na úvahy k situaci v zemi, ze které pocházím, a kterou dostatečně dobře znám.

V uplynulých 28 letech prošla ČSSR značně složitým vývojem. V padesátých letech se v naší zemi před očima užaslého (a bohužel poněkud netečného a bezmocného) světa odehrála série politických procesů, ve kterých byly odsouzeny tisíce nevinných obětí a popraveno hodně přes sto lidí. Teatrálnost procesů, nesmyslnost a absurdita obvinění byly zřejmé — i když se mnozí z nás z ideologických či fanatických důvodů snažili přesvědčit sebe sama o jejich alespoň částečné oprávněnosti.

Koncem padesátých let jsme prozřeli a začali mluvit o rehabilitaci nevinných obětí těchto procesů. Lze říci, že odhalení nezákonnosti i zločinných metod, používaných v té době, vedlo nejen k požadavku úplné rehabilitace obětí a potrestání viníků, ale mělo i mimořádný společenský význam pro další vývoj mé země.

Politické procesy z padesátých let vyvolaly v ČSSR politické zemětřesení, které značně narušilo existující politické struktury a vyvolalo oprávněné pochybnosti o existujícím právním řádu, který byl horkou jehlou šit

či přešíván po roce 1948, po převzetí moci KSČ.

Současně s rehabilitací obětí se v šedesátých letech začalo pomalé uskutečňování reformy a změn v našem zákonodárství, převážně trestním, které měly poskytnout alespoň minimální institucionální záruky, aby se podobné zrudnosti nemohly nikdy opakovat. Všeobecné mínění, že je třeba omezit moc Státní bezpečnosti, posílit nezávislost a dohlížetelskou úlohu prokuratury, posílit nezávislost soudu a obnovit úlohu advokacie, našlo své uplatnění v nových či obnovených zákonech o SNB (1965), o advokacii (1963), o prokuratuře (1965), trestním řádu (1961) atd.

V druhé polovině šedesátých let se v ČSSR neuskutečnily téměř žádné politické procesy. Používám zde termínu politické procesy, ačkoliv tento pojem naše trestní zákonodárství bohužel nezná. Rozumím pod politickými procesy stíhání za názory, jejich rozšiřování a uplatňování a obhajování, za schůzky v bytech a diskuse na politická témata, za čtení či rozšiřování literatury, která nemá punc státem dovolené, za posílání petic, protesty či demonstrace.

Tento vysoce kladný vývoj byl překažen dopravní katastrofou, která potkala naši zemi v srpnu 1968.

První úder proti zdokonalenému právnímu řádu, první krok zpět, byl učiněn v srpnu 1969, při přijetí mimořádných opatření v trestním zákonodárství.

V téže době bylo zatčeno několik veřejně známých osob v souvislosti s peticí, kterou adresovaly vedoucím orgánům našeho státu, a ve které vyjadřovaly své stanovisko k současné politické situaci v naší zemi.

Veřejné mínění však zřejmě nebylo k novým politickým procesům zcela připraveno (řekl bych spíše: bylo zcela nepřipraveno) a nad všemi pracovníky spravedlnosti stála velká nejistota, kterou lze krátce pojmenovat "Rok 1968". Toto byly asi hlavní důvody, které vedly k propuštění všech obviněných z vyšetřovací vazby na podzim roku 1970, tedy po více než jednom roce vyšetřovací vazby, aniž by došlo k procesu.

Vlna zatýkání, zadržení, výslechu a domovních prohlídek, která se uskutečnila v listopadu 1971 až únoru 1972, znamenala další značné oslabení právní jistoty, kterou měl náš občan. Tyto události postihly řadu mých nejbližších přátel — a člověk se chtěl nechtě musel začít na podobnou eventualitu také sám připravovat.

Lze se vůbec na něco podobného připravit? Myslím, že ano. Kromě psychologické přípravy, která spočívá v uvědoměném překonání strachu či jeho uvědoměném potlačení na nejmenší možnou míru, je možná a vysoce užitečná i formální příprava, která spočívá ve studiu našeho právního řádu: člověk, který zná zákony, který zná práva a povinnosti své i své policie, je ve značné výhodě před občanem práva neznalým. Chtěl bych zduraznit, že toto je nový rys v naší situaci, za který jsme také vděční roku 1968, který hluboko do vědomí občanů i policie vryl přesvědčení,

že zákony třeba respektovat, že za každé porušení zákona bude nutno jednou zaplatit.

Z nezbytnosti, či z důvodu sebeobran, jsem tak začal studovat československé zákony — a musím se přiznat, že mne toto studium zaujalo skoro stejně, jako kdysi studium fyziky. Studium zákona při konfrontaci s realitou mi dosti jasně ukázalo zbylé i nové nedostatky našeho trestního zákonodárství.

Dospěl jsem k přesvědčení, že k respektování lidských práv a občanských svobod by bylo zapotřebí provést řadu změn v československých zákonech. Tak vznikla dosti obsáhlá studie, kterou jsem zaslal ústavní cestou našim vedoucím činitelům. Mě návrhy nebyly zatím akceptovány (nepochybují o tom, že v budoucnu většina z nich akceptována bude) — můj poněkud donkichotský krok měl pro mne některé ne zcela příjemné následky — myslím si však dodnes, že můj krok byl logický a oprávněný v situaci, kdy každý neustále mluvil o nutnosti přísného respektování zákona.

Budu ilustrovat situaci s lidskými právy v naší zemi vycházeje z tohoto dokumentu. Jeho serióznost byla, zdá se, akceptována i našimi vedoucími činiteli — nebyl jsem za tento návrh ani vězněn, ani obviněn z trestné činnosti, ani poté, co byl, bez mého vědomí, uveřejněn v zahraničí.

1. Za základní nedostatek československého trestního zákonodárství považují to, že neuznává vůbec politické trestné činy, že neuznává statut politických vězňů, že lidem, kteří jsou stíháni za činy, ve světě běžně kvalifikované jako politické, nejsou poskytovány úlevy politických vězňů; že, naopak, výměr trestů pro tyto činy je vyšší než v případě normální kriminální činnosti, a podmínky jejich vyšetřovací vazby jsou obecně horší.

2. Většina politických procesů byla motivována § 98 a 100 čs. trestního zákona — jde o trestné činy podvracení a pobuřování, případně § 112, poškozování zájmu republiky v zahraničí. Bohužel, formulace těchto paragrafů je natolik obecná, že na jejich základě lze trestně stíhat prakticky každou veřejnou či politickou činnost nebo každé veřejné vystoupení, které nebylo předem schváleno nebo podporováno úřady či vládou. Tyto paragrafy dovolují stíhat jakoukoli, tedy i názorovou opozici a v tomto smyslu jsou v rozporu s řadou práv, zaručených platnou ústavou ČSSR. Považují tyto paragrafy za krajně nebezpečné i z hlediska dalšího společenského vývoje v mé zemi, neboť neexistence opozice znamená nefungování zpětných vazeb, což vede ke společenské stagnaci a pozdějším společenským výbuchům.

3. Podle československých zákonů má policie právo zadržet občana až na 96 hodin, aniž by na něho byla uvalena vyšetřovací vazba. Toto technické zadržení se mi zdá být neúměrně dlouhé — vidím v něm nebezpečí možného zneužívání.

4. Policie má, podle existujících zákonů, právo provádět domácí prohlídky i bez předběžného souhlasu prokurátora — myslím,

že jde o porušení ústavou zaručené nedotknutelnosti obydlí. V bytě každého správného intelektuála najde policie vždy něco kacířského, čímž zpětně může prokurátorovi motivovat oprávněnost domácí prohlídky.

5. Podle čs. trestního řádu délka vyšetřovací vazby není vůbec omezena, protože generální prokurátor ji může prodlužovat jakkoli dlouho. Jsem toho názoru, že neomezená vyšetřovací vazba je nejhrubším porušením lidských práv a presumpce nevinu, na které je založena většina právních řádů. Dlouhá vyšetřovací vazba znamená de facto značný psychický i fyzický nátlak na obviněného — domnívám se, že v době téměř neomezených technických možností policie by vyšetřovací vazba měla být omezena na dobu nejvíce čtyř měsíců.

Po tom, co jsem odeslal svůj návrh, jsem se dozvěděl, že jeden můj západoněmecký kolega, universitní profesor, se nachází již více než rok ve vyšetřovací vazbě v Heidelbergu, ležícím nedaleko odtud. Neodvažují se posuzovat oprávněnost či neoprávněnost jeho zatčení a vyšetřování — neomezená vyšetřovací vazba je však, podle mého názoru, porušením základních lidských práv, ať se to děje v ČSSR nebo v NSR.

6. Podmínky vyšetřovací vazby v ČSSR jsou podle mého názoru také v rozporu s presumpcí nevinu. Byl jsem šokován skutečností, že zatčení nemohou studovat a číst knihy podle vlastního výběru, že je drasticky omezována jejich korespondence s rodinou a vůbec nedovolena korespondence s přáteli, že až po dobu sedmi až osmi měsíců není povolena ani návštěva manželky, že je drasticky omezováno množství potravin a ovoce, které smí dostávat — sám jsem při jednom z výslechů, který se konal v Ruzynské věznici, požádal, abych mohl nemocnému zatčenému příteli předat 2 kg pomerančů — má žádost však byla rozhodně zamítnuta.

7. Považuji za vážnou deformaci československého soudnictví tu okolnost, že všechny politické procesy se konaly de facto s vyloučením veřejnosti. Ačkoliv jsem včas a písemně žádal předsedu městského soudu v Praze, aby mi umožnil zúčastnit se některých procesů, nebo aby nařídil přenesení procesů do větší síně, kde by byl dostatek místa, má žádost byla zamítnuta, nemohl jsem pozorovat ani jeden proces. Zůstalo pro mne tedy zcela utajeno, jak se soudy vypořádaly se subjektivní stránkou věci. Podle citovaných paragrafů 98, 100 a 112 je k odsouzení totiž nezbytné, aby obviněný páchal svou trestnou činnost "z nepřátelství k socialistickému společenskému a státnímu zřízení republiky...". Nechci se zde pouštět do ideologických exkursů — ale kritický poměr či výhrady či nesouhlas s činností jedné vlády či některých z politických činitelů či s některými aspekty jejich praktické politické činnosti neznamená v žádném případě nepřátelství k socialistickému společenskému a státnímu zřízení republiky. Navíc byla většina odsouzených proslulá svou angažovaností pro socialistické

společenské zřízení, svým přátelstvím k tomuto zřízení. Bohužel mě upozornění na tuto okolnost a žádost o revizi procesu z tohoto hlediska, které jsem adresoval Nejvyššímu soudu a prezidentu republiky, zůstalo zcela bez odezvy.

Pro nedostatek času se nebudu zmiňovat o podmínkách v československých věznicích, o kterých se dost psalo v poslední době v západním tisku.

Z hlediska historického bych se snad měl zmínit o částečné reformě čs. trestního zákonodárství, která vstoupila v platnost v létě 1973, a která právě popsanou situaci ještě poněkud zhoršila, neboť zavedla omezení ve volbě advokáta, zvýšila horní hranici trestu za některé trestné činy, a omezila některá procesní práva obviněných.

Také nové řady výkonu vazby jsou plny nových omezení práv vězňů.

Chtěl bych se nyní zmínit o jedné věci, která je, myslím, málo známa a ve které by Amnesty International mohla sehrát značnou úlohu.

Jde o péči o propuštěného politického vězně. Domnívám se, že by Amnesty International měla pokračovat ve své péči nejméně rok po propuštění z vězení. Existují pro to velice vážné důvody. Kromě psychického a často i fyzického stresu (myslím, že mohu odpovědně tvrdit, že lékařská péče ve věznicích není dostatečná — mohl bych uvést několik konkrétních případů, které to dokazují; podmínky ve věznicích — strava, nedostatek čerstvého vzduchu, nedostatek pohybu — jsou přesným opakem toho, co doporučuje lékařská věda k udržení fyzické zdatnosti), které někdy začínají působit až po propuštění, mají političtí vězňové potíže se svým pracovním zařazením — na příklad v naší zemi je téměř vyloučeno, aby historik, filosof, sociolog, novinář atd. dostal po propuštění i skromné místo ve svém oboru. Z toho vznikají další psychické stresy.

A ještě jedna věc. Vězeň se v ČSSR vrací do normálního života se značným dluhem. Musí hradit pobyt ve vyšetřovací vazbě (neznám přesně dnešní sazby — za měsíční byt a stravu ve vyšetřovací vazbě se však účtuje odsouzenému něco kolem 1.000 Kčs — možná, že o něco málo méně). Obhujoba je značně nákladná — stojí obvykle mezi 5.000 až 8.000 Kčs. Za soudní proces se odsouzenému účtuje 1.000 Kčs — s odvolacím soudem je to 2.000 Kčs. Uvážte-li, že vyšetřovací vazba obvykle trvala kolem 6 – 9 měsíců, dospíváme k celkové částce mezi 15.000 až 20.000 Kčs, což je sedm až desetiměsíční průměrný plat v ČSSR. Domnívám se, že by Amnesty International měla pomáhat i v tomto ohledu. Bohužel mi není známo, zda podobná situace existuje i v ostatních zemích — pro Vaši organizaci by však neměl být problém tuto otázku prozkoumat.

Dovolte, abych nyní přešel k poslednímu bodu mé přednášky. Soudní persekuce, které jsem se až dosud věnoval, je pouze jednou z forem persekuce, řekl bych méně rozšířenou formou. Existuje i jiný, mnohem rozšířenější

a mnohem obtížněji definovatelný způsob pronásledování lidí za jejich názory, za jejich prosazování a uplatňování. Nazval bych tuto persekuci mimosoudní, protože se uskutečňuje bez pomoci soudu.

Jak jsem již řekl, mimosoudní persekuce je mnohem obtížněji definovatelná — proto i způsob boje s ní, i její odhalování, její odsuzování a pomoc jejím obětem jsou značně problematičtější. Mimosoudní persekuce má ohromnou rozmanitost forem: spisovatel nemůže psát či publikovat své knihy, novinář nemůže pracovat v médiích, učitel učit, vědec bádát v laboratořích či publikovat výsledky své práce, herec hrát, zpěvák zpívat, režisér dělat filmy či divadla, kněz kázat, lékař léčit své nemocné. Děti takto postižených nemohou zakončit svá středoškolská studia či studovat na universitě. Oběti této mimosoudní persekuce jsou postihováni i jinak: jejich rodinní příslušníci mají potíže v zaměstnání, jsou jim odebírány cestovní pasy, jsou izolováni od svých přátel.

Důsledky takovéto mimosoudní persekuce jsou často mnohem horší, než krátká doba, strávená ve vězení. Mimosoudní persekuce nikterak nedefinovaná a neomezená v čase, vede v naší době rychlého rozvoje a rychlých změn ve všech oblastech lidského vědění ke ztrátě kvalifikace a zkušeností. Pro intelektuála, pro odborného pracovníka, pro technika je tato persekuce ekvivalentní doživotnímu vězení nebo dokonce absolutnímu trestu.

Tento mimosoudní postih je rozšířen ve všech zemích — obzvláště účinný je však v zemích, kde vláda má absolutní monopol ve všech oblastech vědeckého, kulturního, ekonomického, technického života — to jest v podmínkách, které například existují v socialistických zemích.

Můj optimismus nesahá tak daleko, abych věřil, že brzo nastane doba, kdy na naší zeměkouli přestanou existovat političtí vězni — bohužel Amnesty International bude mít ještě mnoho let dost práce i na tomto poli. Přesto si myslím, že by Amnesty International měla začít věnovat větší pozornost i této subtilnější mimosoudní persekuci, začala studovat tento problém, začala hledat způsoby boje s touto persekucí, začala hledat cesty, jak pomáhat postiženým. Mimosoudní persekuce nesporně patří do činnosti Amnesty International, "movement to fight persecution and protect human rights". V této oblasti činnosti by Amnesty International mohla nalézt mnoho nových spojenců a podporců, v mezinárodních spisovatelských, kulturních, uměleckých, vědeckých, odborných a jiných organizacích.

* * *

Je navíc mnoho otázek, na které neznám odpovědi, a mnoho, které ani neumím formulovat — jenom je vnitřně cítím a vyvolávají ve mně stísněný pocit a obavy.

Jak se budou vyvíjet lidská práva a občanské svobody v našem přetechnisovaném světě, plném dokonalých odposlouchávacích zařízení, skrytých kamer, magnetofonu, com-

puterových systémů osobní evidence, otupujícího vlivu televize, radia, novin, reklamy, předvolebních kampaní, teroristických akcí? A v jakém vztahu jsou lidská práva a občanské svobody a sociální spravedlnost? Je možné vytvořit sociálně spravedlivější společnost s větším respektováním lidských práv a občanských svobod? Je možné respektování lidských práv v podmínkách značné sociální nerovnosti?

Nedovedu odpovědět na tyto otázky, ba obávám se, že nikdo na ně zatím není schopen dát alespoň úplnou odpověď.

Nemělo by nás to však deprimovat a odvádět naši pozornost od ožehavých problémů dilních porušování lidských práv v jednotlivých zemích či jednotlivých případech.

K permanentnímu požadavku Amnesty International všeobecné amnestie pro všechny politické vězně ve všech zemích světa se připojují svými výzvami i další mezinárodní organizace a činitelé.

V posledních měsících jsme byli svědky mnoha radostných událostí: amnestie pro politické vězně v Řecku; vyprázdnění politických věznic v Portugalsku a více než slibné kroky k vyřešení problému portugalských kolonií (chápu kolonialismus jako koncentrát porušování lidských práv a občanských svobod, protože kolonialismus porušuje nejenom práva lidských jedinců, ale i práva celých národů). Byli jsme svědky propuštění více než deseti politických vězňů před vánocemi v mé zemi, a v posledních týdnech byli propuštěni na svobodu další dva z mých přátel.

Přesto však zůstává na světě mnoho politických vězňů, a mnoho z nich se nachází v nebezpečí života. Nemohu zůstat klidný, pomyslí-li na osud našich chilských bratří, kteří jsou vězněni, kterým hrozí procesy, dlouholeté tresty a případně i popravy. Osud Chile mne, jako Čechoslováka, zvláště vzrušuje a znepokojuje.

S bolestí v srdci myslím na pracovní tábory na Sibiři a na osudy lidí v nich.

A znepokojuje mne přirozeně osud mých přátel v ČSSR, kteří by měli ztrávit ještě řadu dlouhých let ve vězení, odtržení od svých rodin a od své práce. Nemohu zůstat netečný, pomyslí-li na Milana Hübla, Jaroslava Šabatu, Jana Tesáře, Jiřího Müllera, H. Steina a další. A dovoluji si použít tuto vysokou tribunu k žádosti nebo k prosbě, kterou bych chtěl adresovat naší vládě a dr. Husákově: Ponechme neúprosnému soudeci — historii rozhodování o vině či nevině jednotlivých odsouzených. Většina z nich si odpykala již kolem poloviny svých vysokých trestů. Pane dr. Husáku, z vlastní tragické zkušenosti víte, jak dlouhý je každý den, týden, měsíc a rok v nesvobodě. Propustte všechny politické vězně v naší zemi. Nikdo nebude tento krok považovat za příznak slabosti — naopak velkorysosti, síly, lidskosti. Tento krok uvítá každý člověk dobré vůle, ať patří k Vaším stoupencům či odpůrcům. A historie Vám toto gesto připočte k dobru.

Dámy a pánové, přeji Vaší organizaci hodně úspěchu ve Vaší činnosti.

3) PFAFF, I., Historické kořeny reformního myšlení v české společnosti. *Listy: Časopis československé socialistické opozice*. květen 1975, roč. V., č. 4, s. 37

poznámek Milovana Djilase k postavení společenských věd v totalitních systémech. Ač je možno mít proti mnohým závěrům "Nové třídy" výhrady, je nutno plně souhlasit s autorem, že v takových systémech jsou společenské vědy ze všech věd na tom nejhůř. Příklad československé historiografie, kde historici dělají nádeníky a vlastní produkce okupační moci tolerovaných historiků je nulová, je toho jasným důkazem. Navzdory propagandě o obnově a oživení historiografie v Československu nevycházejí žádné nové práce, které by to potvrzovaly. Časopisecká produkce, která je dnes vlastně jedinou produkcí schválených historiků (ostatním byla zakázána bez soudního rozhodnutí možnost publikovat) se vrací k dogmatické schematicnosti začátku padesátých let, k dávno překonaným etapám vývoje československé historiografie.

Je to asi spor s Husákem a slovenskými historiky, který zabránil V. Královi — možná i z ohledu na federalizaci — zahrnout do jeho policejního hlášení také slovenské historiky. Tam si svoje účty s "revizionisty", jako byli talentovaní historikové L. Lipták, M. Dzvoník, E. Friš, M. Palfan a jiní, vyřídili ideově spřízněnci V. Krále jako M. Gosiorovský J. Hrozičák, L. Holotík, V. Plevza a jiní potentáti okupačního režimu ve slovenské historiografii. Na rozdíl od českých zemí je tu situace příznivější, jako je vůbec příznivější postavení Slovenska v očích okupační moci. Kádrově slabší slovenská historiografie by asi nepřežila úder, jaký jí uštědřila okupační moc v českých zemích. Přes poměrně bohatou produkci nemůže změnit negativní situaci historiografie v ČSSR.

Smysl úsilí V. Krále a jeho pomocníků je jasný: obnovit "vedoucí úlohu strany v oblasti vědy". Král ve svých závěrech a

směrnicích nejen degraduje historiografii a služku existující totalitní politické moci, která jí bude bohatě platit za prostituci, ale zároveň žádá od historiků, aby se vzdali úsilí pravdivě poznávat společnost. Tomu podřizuje i "výběr tematiky a zaměřování pozornosti výzkumu" a soudobou publicistiku často povyšuje nade vše.

A tak musíme konstatovat, že od Dobnerových dob, kdy se historiografie začala odpoutávat od postulátu šlechticko-feudální dvorní "vědy" a kdy byly kriticky hodnoceny její plody, nedošlo k tak surovému útoku na české dějepisectví, jako v době "marxistyleninisty" V. Krále, který se opět rozhodl sloužit carským či jiným dvorům. České historiografii se na konci dvacátého století předpisují úkoly, morálka, poslání, z jakých se těžko po mnoha bojích dostávala od dob feudalismu. Ale nelze se tomu divit: současnost totalitního "socialistického" režimu v Československu budoucí historikové možná označí za "třetí znevolnění".

Československá historiografie prochází nejtěžší krizí. Dějepis však nebyl pro národy Čechů a Slováků pouze jednou z věd nebo kratochvílí: vztah k dějinám a jejich pravdivé poznávání měly obrovský význam pro zachování národního života. České přemýšlení o dějinách existuje a bude existovat — bez Ivánoviče, Václavu Královi a jiných. A proti nim.

Praha, 1975

Jiří Novák

(Autor článku je mladý český historik, který po všech čístečkách ještě nemusel jít k lopatě. I když zatím příliš nepublikoval — a v současné době ani zvlášť publikovat ve vlastní zemi nechce — patří k nové nadějně generaci těch, které současný režim nezlomil).

Historické kořeny reformního myšlení v české společnosti

Ivan Pfaff

Po mezinárodním vědeckém semináři o čs. reformním hnutí šedesátých let v Readingu v červenci 1971 (srv. *LISTY* 1971, č. 6, str. 44-45) vydalo čs. exilové nakladatelství INDEX sborník pod titulem "Systémové změny" (srv. *LISTY* 1973, č. 3, str. 28-31), obsahující hlavní příspěvky readingského semináře, ale bez předpokládané historické studie o kontinuitě politické reformy ve vývoji české společnosti. Tato studie vyjde později v INDEXU jako samostatná publikace. Otiskujeme úvodní část a závěr rukopisu.

Politická empirie posledních desetiletí ozřejmuje, že úsilí o likvidaci totalitních režimů vnitřními silami (bez zahraniční intervence vojenské nebo mocenské) se dá uplatňovat zhruba dvěma protikladnými metodami: buď dlouhodobou postupnou dekompozicí a destrukcí systému za využití jeho vlastních vnitřních krizí a konfliktů nebo náhlým násilným zvrátem, ať připravovaným či improvizovaným.

Omezíme-li náš pohled na Evropu (bezvýhodné řešení sociálně-politické labilitě jihoafrické a africké struktury vojenskými puči důstojnických junt je typické pro nevyvinuté země), zjistíme častější volbu metody druhé než první: rychlý zásah, zejména za válečné konstelace, vyžaduje obava z narušení suverenity nebo integrity státu (svržení Mussoliniho 1943, atentát na Hitlera 1944)

nebo výhoda okamžitého i naprostého rozkladu dosavadní mocenské struktury a všech jejích institucionalizovaných orgánů i okamžitého vyřazení všech vyšších i nižších reprezentantů a služebníku systému. Takový typ vykazuje buď formu "oficiálního" komplotu koalice monarchie a generality, slibující relativní úspěch a trvalost, ovšem jen tam, kde diktatura ponechala dvoukolejnou strukturu, jež dovoluje uplatnění mocenských pozic účastníku a organizační základny, jakou disponují (Itálie 1943). Nebo vykazuje takový typ formu ilegálního spiknutí početně omezené skupiny bez mocenských pozic, které jednokolejný styl diktatury strhl na sebe (Německo 1944), což pronikavě snižuje vyhlídky na úspěch aspoň italského typu: protivník systému nedisponuje širším společenským zázemím, operuje nesmírně sevřeným časovým úsekem a ještě postupuje váhavě a nedůsledně. K tomuto typu v podstatě vojenských pučů a spiknutí lze volně a s výhradami přiřadit i převraty ve vedení vládnoucích politických stran (Polsko, Maďarsko 1956), vyprovokované určitou krizovou situací, která vyhrotila nezformované, delším vývojem nevyzrálé opoziční síly uvnitř či na okraji mocenské centrály, nebo nahromaděným odporem vůči určité osobě, která přeexponovala dimenze systému osobní moci a policejního teroru. Tuto variantu charakterizují předběžné nebo dodatečně, neúspěšné demonstrace nebo vzpoury (Poznaň, Budapešť, omezeně Berlín 1953).

Ať už užívá takové násilné svržení totalitního systému kterékoli z uvedených metod, velmi zřídka dosahuje dlouhého trvání — s výjimkou situace, kdy část státu je okupována armádou cizí mocnosti, která převrat podporuje (Itálie 1943) nebo kdy úspěch zaručuje celospolečenský šok ze selhání zahraniční politické režimu (Portugalsko, Řecko 1974). Pak se převrat buď okamžitě zhroutí (Německo 1944) nebo teritoriálně redukuje (Itálie 1943) či přejde záhy do starých kolejí jen s modifikovanou praxí a jinými osobami (Polsko, Maďarsko po roce 1956). Z jednoduchého důvodu: změna mnohaletého systému přišla příliš náhle a překvapivě, její nositelé nevstoupili předtím do obecného povědomí a nemůže se proto stabilizovat aktivní podporou širších mas, jejichž mentalita vzdor jejich zásadní vnitřní opozici proti systému nebyla soustavně připravena předchozím vývojem. Ostatně proto také od lidu izolované spiklenecké plány úzkých skupin nenalézají důvěru zahraničních partnerů, pokud se o ni ucházejí, jak výrazně potvrzuje negativní přijetí německých opozičních důstojníků britskými politickými kruhy v létě 1938 a 1939 i rezervovaná pozice spojeneckých diplomatů v tajných kontraktech s německými spiklenci na neutrální puď 1942-43.

Zdá se tedy, že daleko příznivější alternativy a perspektivy otvírá podceňovaná metoda postupně, dlouhodobě dekompozice systému, jejímž klasickým, dosud ve věku totalitních diktatur nejvýraznějším příkladem je čs. vývoj nejpozději od r. 1962-63. Že

formálně šlo v úvodním aktu Pražského jara rovněž o stranický převrat, namířený vůči určité osobě, jejímu okruhu a kurzu, nemůže vést k identifikaci s polským a maďarským případem z r. 1956 — na rozdíl od něj předcházel u nás dlouhodobý (s přerывy represivních zásahů bezmála dvanáctiletý) vývoj, resp. transformace a radikalizace širokých vrstev a záměrná příprava opozičního programu. Přes násilné zlomení tohoto vývoje vojenskou agresí projevila se platnost této metody i po srpnu jednak v silných reziduálních odporech, v nichž se dají vytušit zárodky a východiska příští regenerace, jednak v konstatním zakořenění a rozvíjení opozičních představ v důsledku předcházejícího vývoje i relativně dlouhého přetrvání redukované demokracie a její obrany až do pozdního jara 1969.

Je samozřejmá *conditio sine qua non*, že v každém totalitním systému, ovládaném a určovaném hegemonií jedné strany jako nositelky mocenské monopolizace a manipulace, je postup opozičních sil realizovatelný jen za předpokladu zásadní změny v kurzu vládnoucí strany (revize nebo rozklad). Že demokratičtější až demokratické hnutí, ať jakkoli různorodé, se mohlo udržet v Československu legálně 15 měsíců, což je v sovětské zájmové sféře posledních 25 let zjev zcela ojedinělý, vysvětluje do značné míry nekrvavá, neozbrojená varianta celého pokusu: pro ozbrojenou revoluci chybí ve státě, začleněném do vojenského bloku hegemoniální totalitní velmoci, nejen sebeslabší vyhlídky i jen na dočasný úspěch (Maďarsko 1956!), ale především základní podmínky psychologické, komunikační, materiální a organizační. Na druhé straně i vnitrostranícký zvrát, realizovaný opoziční frakcí v důsledku podnětu do jisté míry náhodných (ve smyslu marxovské "úlohy náhody v dějinách"), frakcí, jejíž původní záměr je mnohem užší než cíle opozice celospolečenské, by byl nepředstavitelný bez vyhocení konfliktu a krizi ekonomických, národnostních, ideologických, politických, sociálních, neřešitelných dosavadními tupými metodami; determinací tohoto zvrátu musí historik hledat v koincidenci mezi společenskou kritikou intelektuální opozice a mezi konfliktem mocenské centrály s opozičními silami, poplatnými svým vznikem právě jí; že zájmy obou dekompozičních kategorií byly od počátku rozporné, je zcela irrelevantní. Protože obě tyto síly protisystémové konfigurace podmiňují vývoj, je vývojové plně determinována i změna ve vedení a později v praktickém postupu KSČ. V tom se příkrě liší od polského i maďarského roku 1956, naopak se přibližuje polskému prosinci 1970, spíše však řeckému červenci 1974; druhému víc proto, že ani polský prosinec 1970 nekoření v tak soustavném, dlouhodobém, především ale kontinuálním, stupňovitě návazném vývoji jako pražský leden 1968. V bezprostřední motivaci poslední polské exploze uplatnila se konkrétní sociální situace lidu sice mnohonásobně silněji než o necelé 3 roky dříve v ČSSR, kde výrazně převažovaly aspekty

politické a ideové, kdežto momenty krizově ekonomické ve smyslu systémovém, nikoli diskriminačním a pauperizačním jako v Polsku. Z tohoto hlediska by se dala sledovat ne-li identifikace, tedy aspoň základní příbuznost stimulace Pražského jara s prouděním v sousedních státech nejspíš v polském březnu 1968 (otázky cenzury, svobody projevu, studentských nepokojů).

Úvodní zamyšlení naší úvahy — zvláště z objektivní empirie vyvozený důkaz o neúspěšnosti nebo aspoň omezenosti revoluční metody jako řešení likvidace totalitních režimů, ale i důsledky, vyplývající z objektivního historického obrazu pro konkrétní transformace soudobých stalinistických diktatur v sovětské mocenské sféře — neupadají snad do samoúčelných rozměrů teoretizující spekulace, odtržené od oné životní reality, která nás nedávno ještě utvářela a kterou jsme se sami pokoušeli přetvořit, tím méně od reality, kterou dnes sledujeme a do níž bychom jednou chtěli zasáhnout (rozumí se: my všichni, ne my "emigranti"). Takové zamyšlení je nezbytným předpokladem k zodpovězení ústřední, klíčové otázky: *do jaké míry bylo reformní řešení naší aktivní opozice proti stalinistické diktatuře a pak přímého, frontálního náporu demokratických sil proti základům totality jen jakousi náhodnou, nepromyšlenou improvizací, podmíněnou domněle neočekávaným příchodem latentní krize systému, či naopak vědomou volbou.* Jinak řečeno: *do jaké míry byl nikoli revoluční (ve smyslu násilí), ale reformní styl hnutí 1968 metodou tak či onak stimulovanou jen momentální politickou a myšlenkovou konstelací.* Rozumějme si dobře v přesném vymezení pojmových kategorií: pojem revoluce vykazuje dvojitý významový rozměr. Jako revoluční se nedá v žádném případě označovat výhradně násilná, ozbrojená revoluce; mluvíme přece často právem o revoluci umělecké, filosofické, průmyslové (technické) a intelektuální vůbec, která nemá s násilnou, krvavou revolucí politickou či sociální nic společného. Byl-li v tom smyslu revoluční třeba Galilei, Newton, Voltaire, Rousseau, byla-li revoluční třeba renesance nebo impresionismus, pak můžeme s toutž oprávněností mluvit o čs. vývoji v šedesátých letech vůbec a o Pražském jaru zvláště jako o intelektuální revoluci, aniž bychom upadali do rozporu s politickou klasifikací demokratického hnutí jako reformy. Ostatně už Masaryk a před ním Havlíček mluvili o "revoluci nekrvavé" či o "revoluci hlav a srdcí".

Druhá část naší klíčové otázky zní, *do jaké míry a zda vůbec determinovalo nerevoluční, reformní orientaci čs. roku 1968 a jeho přípravy v letech předcházejících historické vědomí české společnosti, historická kontinuita českého myšlení, poměry mezi revolučním a reformním řešením krizových a konfliktních situací politických v našem vývoji.* Tuto otázku by mohl znehodnocovat jen ten, kdo by chápal národní vývoj v jeho aspektech ideových, politických, sociálních i kulturních nekontinuitně, ale diskontinuitně (což by bylo přijetí výkladu extrémně stalinistického, resp.

"vulgarizace" marxismu), kdo by nerespektoval přítomnost národního společenství jako objektivní projekci ideálu i akci vývojově zakotvených, jako projekci třídy generací dávno vymřelých, kdo by vydával podíl dlouhodobého myšlenkově-společenského vývoje se všemi jeho výkyvy, zvraty, přervy na soudobých vzestupech i poklesech společnosti za irrelevantní. To přirozeně nijak neznamená, že vyznavač protikladné interpretace by chtěl měřit soudobá politická a sociální hnutí v jejich ideových souvislostech nějakým historismem, historickým tradicionalismem nebo dokonce historií legendizovanou a mytologizovanou — to jsou kategorie, jež se u nás víc než třetinu století projevují krajně negativně, protože vysvětlovat každou prohru státu a společnosti ryze historicky je postup neúnosně iracionální a mystifikující. Na druhé straně by bylo stejně nepřijatelné, kdyby vyznavači stejné extrémního, absolutizovaného ahistorismu či antihistorismu vylučovali pozitivní i negativní působení historických vztahů z racionálního utváření moderního člověka vůbec.

Je-li víc než polovina politologického průzkumu, prováděného v r. 1972 Ústavem pro sovětská a východoevropská studia glasgowské university, zaměřena právě k problému historické determinace antitotalitního reformního úsilí nejen u nás, ale v sovětském bloku vůbec, ověřuje to jen oprávněnost *také* historického přístupu: tu oprávněnost potvrzují ostatně i poukazy našich největších tvůrčích osobností od sklonku 19. století na konfrontaci soudobé sociální reality a řešení jejich konfliktů s historickou zkušeností. Můžeme si těžko představit ostřejšího odporce historismu, historického empirismu než byl Masaryk, který i v problémech, pohybujících se na pomezí historické analýzy, dával přednost spíš spekulativní filozofické konstrukci, odporující nejednou historicky doložitelným jevům. A přece to byl právě on, kdo už od r. 1886 v Atheneu, od r. 1893 v Naší době durazně poukazoval na pozitivní dosah historické zkušenosti pro řešení aktuálních problémů politických a sociálních:

*"V historismu není pro nás spásy ... To neznamená nepoznávat naši minulosti, nevěšvat se do naší minulosti, ale znamená to minulost tu pochopovat podle plnosti přítomné, znamená to ještě více, postihnout v té přítomnosti a minulosti empiricky dané smysl našeho života a našeho povolání ... Historie je učitelkou života právě tím, že poučuje o tom, co dělat, čeho dosahovat, čeho se vystríhat. Historik, který nás nesprávně poučuje o minulosti, vede nás k utopismu budoucnosti, protože na základě špatného obrazu minulosti kreslíme si pak špatný obraz budoucnosti"*¹.

Už tato myšlenka naznačuje poplatnost úspěšného nebo tragického vyznění buď reform-

¹ T. G. Masaryk, *Naše nynější krise*, Praha 1948, 242; *týž*, Úvod k "České politice", sv. 1, Praha 1906 (in: Masarykova práce, Praha 1930, 148).

niho nebo revolučního postupu proti totalitnímu režimu přesnému poznání a pochopení historických precedentů. Ještě výrazněji se vyjádřil TGM už po vzniku samostatné CSR dosažením přece v neposlední míře jeho vlastním postupem nereformním:

"Nejsem proti historii, ale proti historicismu; mnilm tím, že minulost není rozhodujícím argumentem, protože v minulosti je dobré i zlé. Budu se tedy minulosti dovolávat jen v dobrém. Tyran i pohláčený se může dovolávat práva historického. To, co bylo a že to bylo, je pohodlný argument pro reakcionáře; mně zajímá, jak vzniklo dobré i zlé, co bylo včera a co je dnes... Vždycky mě slo o poučení, které z historie, té naší i světové, plyne pro naši politiku... Na historii jsem se učil politice - theoreticky i prakticky..."²

Takové formulace Masarykovy by se daly jistě relativizovat nebo i znehodnocovat odkazem na jeho "českou filozofii", v níž se filosof a sociolog pustil do historické oblasti, kde jeho formule "reformace jako smysl českých dějin", jeho linie "humanita husitská (bratrská) — humanita obrozenská" narazily svými simplifikacemi na pochybnosti a odpor. Ale námitka patrně hned padne, připomeneme-li, že Pekař, nejvášnivější kritik Masarykuv v tomto bodě, formuloval otázku sice poněkud jinak, ale přece jen v jisté shodě s TGM mluvil o "účincích tradice v generacích pozdějších, lze říci, živé tradice", o "takřka automatickém vlivu dějin", o "záměrné výchově dějinami, užití dějin k určitému cíli kulturně-politickému"³, i když v tom jistě už bylo příliš onoho historismu, proti jakému se stavěl T.G.M. Na prahu roku 1938 zdurazňoval obdobně ve svém rozboru pojmu "vývoj" Karel Čapek:

"Nejsem proti tomu, abychom o současném stavu Evropy a světa nepřemýšleli pod zorným úhlem dějinného vývoje; ale doporučuji všude každému, kdo se chce vyjádřit, kam směřuje vývoj, aby vzal předem v potaz aspoň nejzákladnější vědomosti o historii našeho světa... Jen tu jistotu nemusí nikdo z nás ztrácet: že vývoj světa bude nadděle směřovat tam, kam ukazují jeho tisícileté dějiny"⁴.

Co bylo řečeno v předvečer první katastrofy čs. státu, na to upozorňuje ještě jednoznačněji Václav Černý v předvečer poválečné likvidace čs. demokracie diktaturou jedné strany:

"Duchovní povaha našeho národa není dilem posledních dvaceti, padesáti let, nežijeme, nikdy jsme nežili z ideových výpůjček, vyměnitelných v každé generaci. Nýbrž deset století duchovní existence a tvůrčí práce nás zatěžují svou požehnanou vahou, ... a jestliže neurčují naši budoucnost jako slepý osud, přece jen nám nemohou nevytyčovat směry, jimiž se naše tvůrčí úsilí má brát, metody, jichž máme dbát, a tradice duchovního zdraví a mravní rovnováhy, jež musíme zachovat"⁵.

Kdo postihuje takovou příbuznost mezi Pekařem, který kritizoval Masaryka, a mezi V. Černým, který kritizoval Čapka, kdo najde podněty toho druhu i u hlasatelů krize historického vědomí a kritiků evolučního optimismu mezi nejvýzrálejšími soudobými historiky

nemůže nenaznat, že tyto otázky signalizují v politickém myšlení nejvyspělejších českých osobností — přes bytostné divergence jejich duchového naturelu — přímo identifikaci (nechápeme-li tento pojem výhradně formulačně) právě v onom bodě, o němž nám jde — v pojetí niterné závaznosti historické zkušenosti pro koncepci strukturálních společenských transformací, bez ohledu na to, zda transpozice historického "prožitku" do politické přítomnosti zaznamená významní dočasné či trvalé, vítězné či katastrofální.

* * *

Nuže, viděno historickým zorným úhlem, nevřazeným pokriveným směrem pod tlakem ideologizující apriorní samoúčelnosti nebo neoslepeným svudnou barvitostí spektra vývojové mnohoznačnosti, — reforma či revoluce? Předpokladem naší úvahy budou precizované pojmy reformy a revoluce i jejich obsahu, jak je chápaly ony dějinné postavy (v jejich době!), jež nám přes všechny výhrady mají co říci právě v naší otázce. A to je Palacký, Havlíček a Masaryk; bylo by zcela bezesmyslné a také neprůkazné, kdybychom se spokojili obecným zjištěním, že všichni byli pro reformu a proti revoluci, aniž bychom si připomenuli jejich zdůvodnění konkrétněji. 1864 prohlásil Palacký:

"Kdykoli jsme vítězili, dlo se to pokaždé více převahou ducha nežli mocí fyzickou, a kdykoli jsme podléhali, vinen tím býval vždy nedostatek duchovní činnosti, mravní statečnosti a odvahy. Jsou velice na omylu ti, kdo se domnívají, že ony válečné zázraky, které způsobily předkové naši v nepokojích husitských, záležely v jakémsi zběsilém zuření rozsápaných divochů, a ne raději v jaré nadšenosti ducha pro idey, ve mravní zachovalosti a vyšší osvědě národu našeho. Naopak když o 200 let později v podobném zápasu klesli jsme lémeč až do hrobu, zavinili jsme to tím, že nepředčívše vzdělanost ducha, ale rovnajice se nepřítelům svým mravní hnilobou, apelovali jsme byli sami k meči a násill... Jen tehdyž budoucnost svou ubezpečíme, když duchem vítězili a vévodili budeme v odvčhém zápasu..."⁶.

Kritický čtenář řekne hned, že rok 1968 Palackého idealistickou koncepcí nepotvrdil, ale vyvrátil; pak by ovšem nechápal smysl a cíl této stati. Podstatná je v Palackého projevu otázka, již se ještě dotkneme: jednak nepatrný časový podíl násilné revoluce v celém rozsahu české reformace, jednak rozdíl mezi oběma revolucemi, zvednutými ve jménu

² K. Čapek, *Hovory s TGM*, Praha 1936, 134, 285, 293.

³ J. Pekař, *Smysl českých dějin*, Praha 1929, 18-19.

⁴ K. Čapek, *Kam směřuje vývoj*, *Přítomnost* 5.1. 1938.

⁵ V. Černý, *Boje a směry socialistické kultury*, Praha 1947, 29.

⁶ F. Palacký, *Spisy drobné I*, Praha 1898, 205-206.

téže víry – husitskou a předbělohorskou; neboť hledat historické kořeny reformy můžeme jen ve spojitosti s revolucí, abychom zjistili, která z obou hodnot této kontradikce, této antitéze převažovala a proč a která z nich se projevila jako přínosnější; a zároveň budeme srovnávat různé typy revolucí, jejich reformní přípravy i jejich retardačních důsledků ve vývoji našem i evropském. Po 30 letech komentoval Masaryk uvedený projev Palackého souhlasem víc než jednoznačným, když napsal, že "z celé duše slovy jeho určuje podstatu naší národní taktiky"⁷, aby o několik měsíců později (rovněž 1894) podal takovýto výklad:

*"Obrozením podle románského slova renaissance rozumíme zahájení nové doby v témž smysle, v jakém dotčeného slova dávno se užívá o nové době, když ve vědě a umění se postavila proti středověkému názoru světovému. V oboru náboženském a církevním užívá se slova reforma, reformace. Všem těmto pojímům rozumíme tak, že zanechání středověkého názoru na svět a odpovídající mu správy životní a společenské, zanechání více méně důsledné a radikální, pokládáme za pokrok, vývoj a rozvoj ve smyslu zdokonalení, napravení, opravení... Humanitní ideál český má svůj historický i věcný základ v naší reformaci... Právě obrodné úsilí etické je významným charakterem naší reformace... Reformace každého jednotlivce nebyla by bývala možná bez svobody společenské"*⁸.

Máme-li v úmyslu rekonstruovat a analyzovat dále reformaci a revoluci v českém vývoji už od 14.-13. století, ve vývoji evropském od poloviny 17. století, jsme si vědomi, že zde předbíláme a vystavujeme se nebezpečí, že čtenář už teď bude redukovat náš výklad na necelé století před rokem 1968. Zdá se nám však — a domníváme se, že právem — že Masarykovy výrazy (námi proložené) — obrození, renaissance, reforma, důsledné a radikální zanechání, napravení, opravení, obrodné úsilí — jsou našim prožitkem, zkušenostem, suahám jak v posledních 30 letech, tak zvláště v letech 1962-69 tak blízké obsahem i záměrem, že bylo na místě uvést je už teď zcela úmyslně. Vždyť to jsou pojmy, jichž jsme za přípravy Pražského jara i během něho doslovně, říkám doslovně užívali i my, jimž jsme dodávali týž smysl, záměr, cíl jako TGM třičtvrté století před čs. experimentem z r. 1968! Není už to samo jedinečným svědectvím třeba jen povědomé, ale přece jen zřetelné historické projekce Masarykova pojetí reformy, obrody atd. do pojetí týchž pojmu a rozměrů o celé tři generace později?

* * *

Bilance historie českého reformního myšlení a hnutí je rozporná a nevyvážená. Ne snad proto, že v obou svých kulminačních fázích — ve 14.-15. a v 19.20. století — vždy probíhalo v souvztáhnosti i v konfliktu s revolucí, kterou připravovalo i překonávalo, s níž se střetávalo i vyrovnávalo, která je narušovala i zatlačovala; naopak, ta kontradikční pola-

rita mezi revolucí a reformou, která je jedním z nejvýraznějších rozpětí dvou protisíl v českém vývoji, reformní hnutí spíše obohacovala a vyzrávala zkušenostmi, jež mu ten antagonismus přinášel. Také ne proto, že by se reformní myšlení a hnutí nemohlo vykápat osobnostmi, které určovaly a utvářely vývojový rytmus: Štítný, Hus, Chelčický, Palacký, Havlíček, Rieger, Neruda, Masaryk, Šalda, Čapek, Beneš — to je celá plejáda individualit reformního hnutí, která daleko převažuje nad Žižky, Želivskými a Fričy i kvalitativně. Daleko spíš asi proto, že vývojová křivka reformního hnutí nebyla vždy ujasněná a dusledná, byla lomená, nebyla bez výkyvů a zlomů, nedovedla se dost úspěšně prosadit v politické akci, nedovedla se včas a přesně orientovat v nepřehledných křížovatkách složitých krizových situací, nedovedla zabránit katastrofám, jež nebyly jen porážkami reformního hnutí, ale celého národa (1849, 1871, 1938, 1948, 1968-69), nedovedla proti tlakům, jimž byla vystavována, vyhrodit nejširší vrstvy společnosti a strhnout je za sebou, nedovedla přinést trvalá řešení zvláště tehdy, kdy se otázka reformy systému přesunuje z politické sféry do oblastí sociálně-ekonomické, nedokázala se vždy vyhnout iluzím a dokonce ani rozpoznat je.

Takový kritický pohled zachycuje ale jen jednu stránku mince a nesmí svádět k znehodnocování reformního hnutí nebo k pochybnostem o jeho únosnosti; spíš jen z historické perspektivy naznačit, čeho by se reformní hnutí současné a budoucí mělo vystříhat, co by mělo vyloučit a co přijmout. Malý národ musí stále znovu hledat a nalézat smysl svého trvání a bytí obnovovanou autoreflexí, sebepronáváním, jež teprve dovoluje řazení do širších relací a proporcí. Takové hledání smyslu existence národa se dá až na několik výjimek postihnout právě a jen v reformním hnutí, jež vymezilo už dávno elementární principy politického přístupu k objektivní společenské realitě daných systémů, principy, v nichž se setkávaly všechny realistické proudy českého myšlení. Jediné reformnímu hnutí se nedá upřít soustavné úsilí o vyvracení schémat, dogmat, legend, stereotypu a dalších iracionálních kategorií i výsada nepropadat jim.

Nepatří jistě k úkolu historikovu, aby se pokoušel dovést svůj pohled až do posledního stadia v historii českého reformního hnutí, které je sice dnes také už minulostí, ale ještě příliš živou a neztvárnitelnou. Činí-li tak přece aspoň náznakově, pak proto, aby podepřel specifikum reformního hnutí v jeho historické kontinuitě: zjištění, že třikrát za jedno století byla dlouhodobě nosnou silou reformy kultura (v druhé půli 19. stol. tří, v první půli 20. stol. dvě desetiletí). To je fenomén, který odkazuje na dva zásadní aspekty, typické pro naše prostředí: že

⁷ T. G. Masaryk, Časové směry a tužby, Naše doba II, č. 1, 10.10. 1894, str. 31.

⁸ Týž, K šestému červenci, tamtéž, str. 961, 965-967.

novodobá česká politika vyrostla z kultury a s ní se konstantně prolínala, jak naposled přesně poukázal A. J. Liehm, a že už proto se hlásí česká politika svými reprezentativními osobnostmi k reformnímu hnutí – Palacký, Havlíček, Masaryk třeba byli nejdřív postavami kulturními, pak politickými a nikdy nepřestali být obojími. Pak je jen logické, přímo historicky logické, že poslední vzepjetí českého reformního hnutí vychází z kultury (a z jejího promyšlení problému mimokulturních ovšem).

Důraz, jež klade marxistický historik víc než 4 roky před Lednem na etickou a společenskou odpovědnost vědy jako ukazatele, a jeho poukaz na zákonitost porevolučních "deformací" citacemi z Rollandova Robespiera⁹ není jediným doznáním historicky, společensky, morálně nutného přechodu od revoluce k reformě. Rok před Pražským jarem odvolává se Kosík na reformátora Husa a jeho "jednotu rozumu a svědomí" a vyjadřuje humanistickou podmíněnost reformy slovy, že "ztratit rozum a svědomí znamená ztratit základ svého lidství". A z téže tribuny spisovatelského sjezdu prohlašuje Pavel Kohout, že "revoluci začínají zbraně, ale o jejím bytí a nebytí, o její morální oprávněnosti a životaschopnosti se rozhoduje výhradně na bitevním poli srdcí a mozků". Týž den vyjadřuje Milan Kundera předpoklad každého pozitivně ustrojeného reformního hnutí přesným výměrem, že "velká politika je ta, která nadřazuje epochální zájmy nad momentální zájmy", a projevuje mimořádné vyzrálé pochopení pro historickou stimulaci konfrontace revoluce a reformy i pro zdůvodnění reformního postupu a odklonu od revoluce, ale i pro historickou determinaci krizových zlomů reformního hnutí:

*"Čechové stírali v dějinách údobí bdění s údobím spánku, některé podstatné vývojové fáze evropského ducha promeškali... (Nacistická okupace a stalinismus), to byla tragédie, která hrozila odsunout český národ znovu a definitivně na kulturní periferii Evropy... Budoucnost sjednocujícího se světa bude nemiloopráně a zcela oprávněně požadovat účty z ospravedlnění existence, kterou jsme si před 150 lety zvolili, a bude se ptát, proč jsme si ji zvolili... Existuje železná kontinuita evropského myšlení trvajících přes veškeré myšlenkové revoluce... Vandal, to je pyšná omezenost, která se domnívá, že k jejím nezadatelným právům patří přetvářet svět ke svému obrazu a protože svět je především to nesmírně mnohé, co ji přesahuje, upravuje si tedy svět ke svému obrazu tím, že ho ničí"*¹⁰.

A ještě půldruhého roku po okupaci upozorňuje jiný marxistický historik, že "nejpodstatnější je vnitřní vědomí soudržnosti národní, duch a myšlenka spojující lid, masy s duchovní elitou národa", že "tato vnitřní jednota lidu a inteligence, jejímž inspiračním zdrojem je všechny stranické přehrady pronikající ideál harmonie individuálního morálního svědomí a občanské aktivity politické, je hnací motor energie společenské"¹¹.

Několik ryze ukázkových projevů z let 1964-1970 dokládá dost zřejmý podíl historické

interpretace na reformním hnutí po roce 1960 a naznačuje až příliš jasně odpověď na naši úvodní otázku: zda a do jaké míry onu volbu reformní alternativy v náporu proti totalitnímu systému aspoň spoluurčovalo historické vědomí a do jaké míry ona volba odpovídá předchozímu historickému vývoji. Historik, který ve výkladu politického vývoje neabsolutizuje kritéria své disciplíny a nezavírá oči před jinými silami, jež do historické kontinuity nezapadají, není přirozeně tak naivní, aby nepřipouštěl ve vymezení vzniku a růstu reformního přístupu k dekompozici systému i silné momenty ahistorické nebo antihistorické; rekonstrukce pronikavé převahy reformní linie v tradici českého politického myšlení i jednání nenechává ale, tuším, na pochybách o přímé vazbě čs. reformního experimentu na silnou kontinuitu českého reformního hnutí a o historickém kořenu a východisku demokratizačního procesu jako jeho genetické i nosné síly nikoli jediné, ale jedné z ústředních. Zda tato vazba, kterou postihuje např. politologická studie Kusínova¹² byla vědomá a záměrná, jak by dosvědčoval třeba hluboký záběr otázek a výzev Kunderových, nebo povědomá, je zcela irelevantní. Podíl historické determinace nebude ochoten uznat jen ten, komu unikl přesun protisystémového hnutí a myšlení z oblasti sociální, v níž bylo jeho těžiště od r. 1918, do sféry eminentně politické po roce 1956-60; dá se tedy znázornit historický obsah českého protisystémového reformního hnutí schematem A - B - A, v němž se orientace reformního myšlení vrací po 40 letech náporu na sociální systém ke svému původnímu cíli proti systému politickému.

Proč ale vykazuje český vývoj už přes 120 let takový důraz na reformu systému, proč v české společnosti převládá reformní řešení nad revoluční variantou? A je reformní myšlení zakotveno už v samé struktuře české společnosti, v jejím typu, stylu, v podmínkách jejího vývoje? Co jsme k tomu řekli už v první části naší úvahy, zdaleka nestačí. K obecně platnému vysvětlení přispívá snad Pekařova odpověď na

"otázku, proč to byly právě duchovní vlny idealistického posvěcení, jež tak mocně, nepochybně mocněji než všechna jiná období a mnohem hlouběji a pronikavěji než u jiných národů... zasáhly do našeho osudu... Soudím, že naše společnost národně chopila se tak horoucně nových podnětů a možností, jež přinášely proudy,

⁹ M. Hübl, Společenská odpovědnost, vědecká metoda a etika, Čs. čas. historický 1964, č. 2, 200-202.

¹⁰ Kosík, Kohoutův a Kunderův projev in: IV. sjezd Svazu čs. spisovatelů - Protokol, Praha 1968, 109, 43, 24-27.

¹¹ Z. Šolle, O smyslu novodobého českého politického programu, Čs. čas. list. 1970, č. 1, 13.

¹² V. V. Kusín, The Intellectual Origins of the Prague Spring, Cambridge Univ. Press 1971, 69-82.

o nichž mluvíme, především proto, že jejich výzvy, jejich víry, jejich ducha potřebovala ve své duchovní dispoziční, potřebovala ke svému životu, vzrůstu, obraně i útoku”¹³.

Vývojově daná, specifická duchovní dispoziční české společnosti — v tom bude zřejmě nejspíš asi dobově pozměňovaný, ale stabilní příklon našeho odporu proti systémům k reformnímu řešení. A to nám dovoluje ještě dnes a právě dnes věřit se Šaldou v aktuální platnost a účinnost reformního hnutí, jak ji demonstroval před 60 lety Šalda na postavě Rousseauově:

“Třeba mnohé otázky formuluješ si jinak než Rousseau a řešíš je jinak než on, cíl tvůj jest stejný jako byl cíl jeho. Touha Rousseauova jako touha naše jde za celým člověkem, za obrodou... V těchto místech zdvihá ještě hrud naši mohutnou vlnou, v těchto chvílích jeho velikosti bije ještě naše srdce v souzvuku se srdcem jeho, jakoby neležela mezi nimi propast věků”¹⁴.

Jistě jedno z nejsilnějších vyznání v etickou a duchovní, ale i politickou nosnost reformního myšlení a hnutí, konfese, která nám ukládá imperativ neopouštět přínosnou půdu reformy — přínosnou i po všech prohrách.

U Masaryka se čte jako variace na goethovskou “exakte Phantasie” nádherná partie,

kteřá výrazně poukazuje k reformnímu uzpůsobení naší politiky: “Co je politika, pravá politika jiného než vědomé formování lidí, než utváření a komponování skutečného života? Politika má v sobě tolik poesie, kolik je v ní tvoření. Metoda musí být naprosto věcná, rozumová, realistická, ale cíl, celek, koncepce, to je ta věčná báseň”¹⁵. Uzavírá-li se pokus o historický výklad reformního myšlení a hnutí právě touto myšlenkou, je v tom zaměr či aspoň symbol; racionální vědecký pohled na určitý typ politického myšlení by si asi neměl troufat odhadovat poesii v politice, nemá-li být vystaven výtce, že mytizuje. Mohl-li to ale učinit filosof, sociolog a realistický reformní politik, budiž i autorovi dovoleno přiznat se, že ono reformní hnutí, které sám prožil — Pražské jaro — přes všechny iluze a omyly bylo pro něj nejuchvatnější poesii jeho života.

¹³ J. Pekař, O periodisaci českých dějin (1932), in: Z duchovních dějin českých, Praha 1941, 365.

¹⁴ F. X. Šalda, J. J. Rousseau, básník a myslitel (1912), in: Duše a dílo, Praha 1950, 14, 27.

¹⁵ K. Čapek, Hovory s TGM, Praha 1936, 139.

BEZ KOMENTÁŘE

Oběžník Rektorátu Karlovy University

Směrnice pro vypracování oponentských posudků na kandidátské a doktorské práce v oboru uměnovědy, literární vědy a estetiky:

Na základě usnesení uměnovědného kolegia ČSAV a příslušného kolegia ministerstva školství (podepsán prof. dr. Kudrna) sdělujeme Vám jako členu komise pro obhajoby kandidátských prací v jednom ze shora uvedených oborů, že všechny posudky na kandidátské práce v těchto disciplínách musí bezpodmínečně obsahovat vyjádření k následujícím bodům:

1) zda práce je napsána z marxisticko-leninského hlediska anebo z hlediska jiné, marxismu cizí metodologie (např. neopozitivismu, scientismu, neokantiánství, fenomenologie, strukturalismu, formalismu, freudismu apod.). Oponenti jsou povinni kritizovat v posudcích na kandidátské práce zejména všechny projevy revizionismu, dubčekismu, trockismu, sociáldemokraticismu a abstraktního netřídního přístupu, jakož i projevy filosofického idealismu a náboženských ideologií.

2) zda práce vyhovuje z hlediska výchovy nového socialistického člověka, do jaké míry navazuje na socialistické tradice naší uměnovědy a estetiky a slouží-li potřebám utváření socialistické osobnosti. Oponenti jsou povinni ve svém posudku uvést, o jaké vědecké autority se disertant opírá, čerpá-li ze sovětské a socialistické obrodné literatury nebo se opírá spíše o anglo-americké, západoněmecké, případně jiné buržoazní autority. Není nadále myslitelné připouštět k obhajobě diplomové a kandidátské práce, v nichž jsou číněny zastřené nebo i otevřené pokusy o propašování metodologicky cizích buržoazních autorit do naší vědecké a pedagogické práce, zejména těch, o něž se opírali nositelé ideologické diverze v druhé polovině 60. let (Aron, Garaudy, Lukács, Ernst Fischer, Jakobson, formalisté, strukturalisté a existencialisté a jejich čeští propagátoři). Oponent musí výslovně poukázat na všechny takové případy v kandidát-

- 4) HEJZAR, Z., Španělští komunisté. *Listy: Časopis československé socialistické opozice*. květen 1975, roč. V., č. 4, s. 45

Španělští komunisté

Zdeněk Hejzlar

Rozklad Francova režimu je obecně konstatován, a nebude dlouho trvat, kdy se i španělská aréna tak či onak otevře pro politické síly, které se Franco po 35 let pokoušel ohněm a mečem vyhladit. Málokdo pochybuje, že snad nejsilnější z nich bude nejvíce pronásledovaná komunistická strana. Protikomunističtí specialisté "Brigada social" v Madridu odhadují, že by i ve volbách, které by byly uskutečněny bezprostředně a bez přípravy, získali komunisté pravděpodobně kolem 30 procent hlasů. Přes neustále opakovanou zatykáni udržuje si komunistická strana v zemi ilegální síť, která se odhaduje na 40.000 aktivistů. Její tiskové orgány "Mundo obrero" a "Nuestra bandera" jsou sice tištěny v zahraničí, avšak široce rozšířeny ve Španělsku, a její "Radio España Independiente" má tam zajištěn masový poslech. Komunisté mají hlavní slovo v ilegálním odborovém hnutí "Comisiones obreras", které stojí za dlouhou řadou stávek a mzdových bojů, v nichž je angažováno stále víc a více dělníků a zaměstnanců. Generální tajemník Santiago Carrillo nedávno prohlásil, že by jeho strana mohla ze dne na den vytvořit své fungující místní výbory prakticky ve všech obcích a závodech Španělska. Za této situace není divu, že španělská pravice mobilizuje své chabnoucí síly k záchráně frankismu především strašákem "komunistického převratu".

Avšak dnešní španělští komunisté rozvíjejí zcela jinou strategii a taktiku než orientaci na "komunistický převrat". Jakkoliv je Italská komunistická strana pro svou početnost a sílu nejdůležitějším představitelem nedogmatického "západoevropského komunismu", je španělská strana jeho představitelem nejvýraznějším.

Zaslouhuje si pozornosti už pro svou minulost. Byla v roce 1935 první komunistickou stranou, která vstoupila do vlády levicové koalice a pokusila se tak — bohužel marně — zachránit španělskou demokracii před fašismem. V dalších desetiletích podařilo se španělským komunistům něco, co je bezesporu unikátní v nejnovějších politických dějinách. I po 35 letech vyhnanství a prakticky už ve druhé generaci zachovali své exilové organizace a především své exilové vedení životaschopné, pracující v kontaktu a souladu s domácími ilegálními organizacemi a — pokud jde o vedení — formulující politiku strany nikoliv z minulosti, nýbrž na základě vyvíjející a měnící se vnitřní situace ve vlasti. Mezi desítkami španělskými emigranty z let 1939 a 1940 byly i politické reprezentace jiných stran, ba po určité dobu fungovala i republikánská vláda v exilu. Až na malé výjimky

shořelo vše ve zlém ohni emigračního odcizení. I komunistům hrozil stejný osud. V nacisty okupované Francii byli ničeni nejen Gestapem, ale i vnitřními spory, a později po válce v SSSR a lidově demokratických zemích sterilitou přísluhovačství moskevským zájmům. I jejich akce namířené do Španělska trpěly až do poloviny padesátých let dogmatismem, sektářstvím a šablonovitostí, takže frankistická policie neměla mnoho potíží s jejich paralyzováním. Pak však přišel v dějinách politických emigrací naší doby ojedinělý obrat. Těžisko aktivity bylo znovu přeneseno za hranice Španělska, do Francie. Už v roce 1959 odřekla se strana fronty, kterou vytvořila občanská válka, a vyhlásila nevyhnutelnost nového "národního smíření" v boji proti diktatuře. Na sjezdu strany v roce 1960 uvolnila generální tajemnice Dolores Ibarruri přijetím čestné funkce předsedy místo mladší generaci, jejímiž nejvýraznějšími představiteli se v průběhu šedesátých let stali Santiago Carrillo a Manuel Azcarate. Francova policie a justice "příspěla" k nové prestýžní inscenaci procesu a popravou člena ústředního výboru strany J. Grimaua v roce 1963. Španělští komunisté získali ve své zahraniční reprezentaci postupně sílu, která byla s to nejen nově formulovat program a politiku strany, ale i vychovávat garnituru, která může kdykoliv přesídlit do Madridu a bude hovořit se svými domácími stoupenci stejným politickým jazykem. Desetitisícová shromáždění na jaře a v létě 1974 v Ženevě a Kasselu ukázala, že si tato reprezentace dovedla získat vliv i mezi statisíci španělských "gastarbeitru" hledajících obživu v zemích západní Evropy.

Komunistické straně Španělska se na sklonku šedesátých let podařilo dosáhnout pozoruhodné emancipace z okovů stalinského dogmatismu a sovětského hegemonismu, a to dokonce za situace, v níž předsedkyně strany Ibarruri sídlila a sídlí v SSSR. V duchu Carrillových slov o tom, že "filosofický a politický pluralismus je v západoevropských zemích jediná možná forma ideologického a politického systému", a že si "španělští komunisté bez rozpaků dovedou představit svou i menšinovou účast ve vládě s nekomunistickou většinou" ("Après Franco... quoi?", Paris 1966), odmítli sovětský etatistický model socialismu. V jiné souvislosti vyjádřil se Carrillo o tomto modelu takto: "Lidovou demokracii východoevropského typu? Nikoliv, něco takového ve Španělsku nechceme. Chceme demokracii, jejímž výrazným rysem bude pluralita... Může-li kapitalismus trpět demokratické svobody, musí je socialismus respektovat ještě ve větší míře". V návrhu nové-

ho programu strany z roku 1973 vyslovili španělští komunisté dokonce tak "kacířskou" myšlenku, že totiž "svébytné uskutečnění socialismu v západoevropských zemích může pomoci i dosavadním socialistickým zemím Východu k podstatně vyšší úrovni jejich systému".

Svým rozhodným odporem proti sovětské vojenské intervenci v Československu 1968 a navázáním oficiálních styků s Komunistickou stranou Číny v letech 1970 a 1971 přivedli Brežněva k zuřivosti, která vyústila v pokus rozbít španělskou stranu objednaným "opozičním" vystoupením některých v SSSR žijících emigrantů v čele s generálem E. Listerem. Nějakou dobu vycházel za sovětské peníze dokonce prosovětský "dvojník" časopisu "Mundo obrero" a nová "strana" pokusila se etablovat i různými veřejnými vystoupeními, například na zasedání Světové rady míru v roce 1971 v Budapešti. Byla však prakticky všemi domácími i exilovými organizacemi odmítnuta, i když dosud zcela bez stopy z jeviště nezmizela. Španělští komunisté byli mnohokrát pobouřeni sovětskou a východoevropskou spoluprací s Francovou vládou, zejména dodávkami polského uhlí v době stávek španělských horníků, a pozdějším horlivým navazováním ekonomických a diplomatických styků.

Když v roce 1973 Manuel Azcarate vícekrát vystoupil s odmítnutím snah znovu podřídít západoevropské komunistické strany moskevskému komandu, když kritizoval Brežněvovo pojetí "koexistence" jako velmocenská rozdělávání sfér vlivu, a když se vyslovil za "socialistickou Evropu zcela nezávislou na stávajícím seskupení socialistických států", obvinila jej Moskva z "nacionalistické odchylky" a napadla v časopise "Partijnaja žizn" v únoru 1974 celou politickou koncepcí španělských komunistů jako "revizionistickou". Avšak hrozny se ukázaly být příliš vysoké. Útok byl odmitnut nejen Španěly, ale i ostatními významnějšími západoevropskými komunistickými stranami. Když pak Moskva potřebovala dostat pod střechem celoevropskou komunistickou konferenci, byla v říjnu 1974 nucena pozvat k "přátelským a soudružským rozhovorům" všechny ty španělské představitele včetně M. Azcarate, které před mála měsíci téměř exkomunikovala. O výsledku jednání mohl Carrillo ve svém interview pro Frankfurter Allgemeine Zeitung 17. prosince 1974 konstatovat, že "Moskva přistoupila na pozoruhodné ústupky a poprvé vubec v oficiálním dokumentu přiznala plnou nezávislost jedné z komunistických stran". Musela — přinejmenším pro tuto chvíli — naništo požadované subordinace akceptovat "kritickou solidaritu", jejíž jsou i španělští komunisté zastánci.

Komunistický projekt po frankistického uspořádání vychází z téže o nezbytnosti "národního smíření" a "spojenectví proti diktatuře také s těmi, kteří kdysi proti nám bojovali" (Ibarruri, l'Unità 9.12.1970). Předčasnou dezintegrací a polarizací protifrankistických sil onkládají španělští komunisté za hlavní ne-

bezpečí pro vybudování fungujícího demokratického systému na troskách frankismu. Je pravděpodobné, že tento jejich postoj je do určité míry motivován i historickou zkušeností španělské republiky z let 1936 až 1939, v níž každá politická strana byla "státem ve státě", a jež byla rozdrápana nesmírným proviněním partikularismem. Disfunkční polarizace vedly tenkrát i k bratrovražedným bojům na levici, na příklad při tragickém trockistickém a anarchistickém puči v Barceloně 1937. Také nejnovější poučení z Chile hraji nesporně svou roli. Postoj španělských komunistů je však především motivován poznáním, že výstavba fungujícího a proti novému pokusum o diktaturu obranyschopného systému je po 35 letech diktatury mimořádně nesnadnou a nejistou záležitostí, jejímuž řešení musí být proto podřízeny všechny jiné zájmy. I zahraničně politicky je předpokladem úspěchu veliká zdrženlivost. Vnitřní změny je třeba provést v "rámeči daného internacionálního systému", protože jen tak lze zabránit retardačnímu vměšování supervelmocí. Španělští komunisté tuší, že pro rozřešení těchto nesnadných úkolů nemůže stačit ani oněch "51 procent" eventuální levicové lidové fronty, že fronta musí tentokrát sahat dále, až k liberálnímu monarchistům a eventuálním opozičním falangistům. To vedlo k vytvoření "demokratické junty" v červnu 1974, jejímž jménem promluvil v Paříži jak komunista Carrillo tak monarchista Rafaelo Calvo Serer. Výzva se setkala s pozitivním ohlaselem v zemi, a byli to kupodivu — avšak z tradice — jen španělští socialisté, kteří toto široké "netřídní" spojenectví nejprve zcela odmítli, pak na svém sjezdu v říjnu 1974 zaujali poněkud pozitivnější postoj, avšak později znovu vyjádřili své výhrady. Pokud jde o socialisty, našel Carrillo podstatně větší porozumnění pro svou politickou koncepcí u portugalských socialistů Mario Soares, jejichž sjezdu se v prosinci 1974 zúčastnil. V Lisabonu se ovšem zase ukázalo, že nijak vřelý vztah chovají ke španělským komunistům komunisté portugalské, jejichž politické myšlení musel Carrillo charakterizovat jako stále ještě příliš "východoevropské".

Španělští komunisté se domnívají, že by široká po frankistická koalice měla potrvat relativně dlouho, a že každý předčasný pokus o její oslabení by mohl mít katastrofální následky. Rozhodně proto odmítají levicový extrémismus a terorismus, včetně teroristické aktivity baskických nacionalistů v ETA, které se madridský režim znovu a znovu pokouší vydávat za "komunisty". Jsou si však současně vědomi nevyhnutelých historické přechodnosti takové koalice a nefetišují jí proto. Carrillo v září 1974 napsal v "Rinascita" že "po konzolidaci demokratických institucí stane se normálním, jestliže jak levice tak pravice pujdou svou vlastní cestou". Komunisté ovšem očekávají, že i v široké koalici bude možné získat porozumnění pro nejnaléhavější sociální reformy, a že majetné vrstvy španělské společnosti nesáhnou k sabotáži ekonomickým rozvojem. Sdílejí názor italských komunistů,

že za příznivých okolností může pak "kontinuální řetěz reformem vést až k socialismu nového typu".

Nemůže být pochyb o tom, že současný program i pozice komunistické strany Španělska dávají naději, že se tato strana stane významným faktorem demokratické konzolidace po rozpadu Francova režimu. Její pozitivní úloha v tomto procesu by ovšem mohla být oslabena, kdyby i v tomto období měla pokračovat frakční činnost Listerovy promoskevské skupiny, nebo kdyby se některým avanturistickým extrémně levicovým seskupením — pro jejichž demagogii existuje při neuspokojitelnosti mnohých i oprávněných požadavků a v nepřítomnosti fungujících institucí v přechodném období vždy prostor — podařilo vnutit komunistické straně boj a soupeření na levici. Extrémní levice měla svůj podíl na katastrofách levicového hnutí v Chile, Turecku, Indonézii, na Ceyloně i jinde. Politický pseudoradikalismus má mimoto právě ve Španělsku svou staletou tradici. Již dnes operuje nalevo od komunistů celá řada malých militantních seskupení extrémně nacionalistického, mapistického, trockistického a anarchistického charakteru; Revoluční basckické hnutí E/TA, Hnutí ozbrojeného boje v Katalonii O/LA, Revoluční antifašistická fronta FRAP, Hnutí revoluční levice MIR, Revoluční komunistická liga I,CR a jiné. Ize

jen doufat, že ještě nezapomenutá zkušenost občanské války přece jen oslabí bratrovražedný konflikt.

Positivní úloha komunistické strany by ovšem mohla být zmařena — ve Španělsku jako kdekoliv jinde na světě — také výbuchem starokomunistického dogmatismu, intolerance a sektářství. Nebezpečí takového úpadku není nikdy zcela zažehnáno. Nikoliv bez příčiny odpověděl nedávno jeden z předních místních italských komunistů v komunisty spravované Bologni na otázku, zda by správa města a provincie byla podstatně lehčí, kdyby komunisté získali absolutní moc v celé zemi: "V tom případě bych měl pořád ještě strach před námi samými!"

Možnosti komunistické strany Španělska by mohly být přirozeně zmařeny nebo oslabeny, kdyby se konzervativní protikomunistické síly pokusily i po pádu diktatury bránit návratu komunistů do legální politiky, a kdyby se "obavy z vývoje v jižní Evropě", které již jménem vlády USA Henry Kissinger vyjádřil, proměnily v příliš agresivní protikomunistickou činnost CIA. Není zcela jisté, že nejen španělští komunisté, ale i ti druzí se skutečně, "něčemu naučili a něco zapoměli". V každém případě však existuje naděje, že právě ve Španělsku mohl by "západoevropský komunismus" výrazně vyrazit z bludného kruhu dlouholeté bezmoci a sterility.

Volná úvaha k otázce bomby

Jiří Hochman

Bohužel nemám tušení, jak může docházet k rozhodnutí posílat lidem bomby, ale bude nás asi poměrně dost, kteří o tom nic nevíme.

Nezbývá nám než se dohadovat.

Vzmešme proto, například, takovou úplně hypotetickou možnost, že někdo v Praze si umane poslat bombu někomu na Havaj.

Úmyslně nepší do Říma, aby to nevznivalo dvojsmyslně, neboť je tam Vatikán a kašna sladkého života. Naopak Havaj je daleko, je ideologicky nevinná a že by tam chtěl někdo, nota bene z Prahy, posílat bombu, je zajisté hloupost.

Nuže tedy, Havaj: ALOE, daikiri, západ slunce s filtrem, třináctileté mišenky, marijuana a svoboda tisku. Zcela podezřelá okolnosti, dokonce seskupené.

Však také právě v této chvíli vstupuje do pracovní plukovníka Šarapatky v Praze — Bubenčí agilní major Sliuka, v ruce drží poslední číslo Nové myslí, nalistuje článek o celkové dekadenci na Havaji, a řekne znechuceně:

"Už tam asi chýbaju len pohlavné choroby".

Omlouvám se na tomto místě Oldřichu Šarapatkovi, kterého ostatně pamatují jenom jako majora a navíc to byl poměrně slušný cenzor, který znal všechna vybraná slova po "p" a dokonce jezdil v sobotu na koni. Omlouvám se též Juliusovi Sliukovi, který už sice majorem jistě je, ale popravdě řečeno ani nevím, jaký má nyní poměr k pohlavním

chorobám. Nějaká jména si však člověk vymyslet musí a já zde chci také zdůraznit prvek federalizace státního aparátu, neboť je jasné, že posíla-li se už někam bomba, musí se to určitě rozhodovat na federální úrovni a musí na to být vyšší šarže, protože nějakého prostého desátníka by taková věc asi vůbec nenapadla.

Plukovník Šarapatka, ačkoli je náčelníkem a národností české, je lidový. Rád dá též nájevo svůj internacionalismus, a proto opáčí: "Pohlavné choroby že tam chýbaju, uravíš? Čo keby som tam poslal Pospíšila?"

Není jisté, že Ministerstvo má pro tyto úkoly právě Pospíšila, ale před válkou byl na policejním komisařství v Krakovské ulici pan inspektor Pospíšil, který chodil také případy Na bojiště a do okolí sepisovat. Teď to už asi neseписují, teď to spíše v případě potřeby nenápadně roznášejí. Svého druhu biologická zbraň.

Pan inspektor Pospíšil už nadto dávno umřel, byl to počestný muž a Pospíšilů je spousta.

Ačkoli pořád odbočuji, mám dosud na mysli svůj chorobný nápad poslat někomu z Prahy na Havaj bombu.

Představuji si majora Sliuku, jenž, dotázán na možnost predisponování agenta Pospíšila, odpovídá s přehledem:

"Pospíšil je, žial, na školeniu v Samarkandě".

- 5) JANÝR, P., Malé zamyšlení k výročí. *Listy: Časopis československé socialistické opozice*. srpen 1975, roč. V., č. 6, s. 13

zaujatá. Bylo mi smutno, když byl u nás na návštěvě pan Brandt a podával si ruce s těmi, kteří vězni mého muže, také sociálního demokrata. Jak jinak to muže v Ženevě či Helsinkách dopadnout ... dohodnou se. Reči sportovní: politické zápolení skončí nerozhodně a vítězem bude Sbornaja".

Je to jen zlomek odpovědi, zapsaných nebo zachycených na magnetofonový pásek. Pokus o jakýsi výzkum veřejného mínění je skončen. Lze pouze doufat, že příští výzkum, po konferenci o bezpečnosti a spolupráci v Evropě bude uskutečněn veřejně a podle běžných znaků, které objektivní bádání nezbytně potřebuje. Na závěr bych chtěla poděkovat všem, kteří se na tomto výzkumu aktivně i pasivně podíleli.

Praha, červen 1975

PhDr. Věra Nováková, CSc.

Podnět pro Generální Prokuraturu

Z paměti Josefa Smrkovského (*Listy*, č. 2, 1975) vyplývá, že on sám jakož i další čs. vedoucí činitelé, mezi nimi A. Dubček, Dr. F. Kriegel, O. Černík, J. Špaček a jiní byli dne 21. srpna 1968 zatčeni v budově ÚV KSČ, (Praha, nábřeží Kyjevské brigády) skupinou československých příslušníků MV a zavlčeni do ciziny. Tím byla naplněna skutková podstata trestného činu podle § 232 (zbavení osobní svobody) a § 233 (Zavlčeni do ciziny). Cituji paragraf uvedeného zákona:

§ 233

1. Kdo jiného zavlče do ciziny, bude potrestán odnětím svobody na tři léta až osm let.

2. Odnětím svobody na pět až dvanáct let bude pachatel potrestán, a) spáchá-li čin uvedený v odstavci 1 jako člen organizované skupiny.

Jelikož je nesporné, že uvedený trestný čin byl spáchán navíc členy organizované skupiny, je horní hranice trestu stanovena na dvanáct let odnětí svobody.

Žádám Generální prokuraturu, aby zahájila trestní stíhání proti skupině neznámých pachatelů, jejichž identitu nebude obtížné ve spolupráci s Ministerstvem vnitra ČSSR zjistit.

Upozorňuji, že uvedený trestní čin bude promlčen podle § 67, odst. b teprve k 21. srpna 1978.

Advokát chudých

Malé zamyšlení k výročí

Přemysl Janýr

Když jsem před třemi lety odjížděl do Řecka, ve kterém tehdy vládla vojenská junta, nabídl jsem řeckým emigrantům, že doručím jejich vzkazy domů a zařídím, co potřebují. Samozřejmě jsem se při tom taky vyptával na metody policie, jaké jsou kontroly na hranicích, jak musím být opatrný při navazování kontaktů atd. Přivedli mě do rozpaků, když jen mávli rukou, s tím že si nemusím dělat starosti. Měli pravdu: kdepak nějaké prohlížení na hranicích nebo sledování v Athénách! Ostatně adresátem byl jistý advokát (dnes poslanec stejně jako onen tehdy ve Vídni žijící emigrant), který přesto, že byl jako opozičník znám, měl dál svou advokátní kancelář a z mé návštěvy nedělal žádnou tajnost.

Stejně tak bez jakýchkoli komplikací jsem absolvoval o rok později hranice do Turecka, kde tehdy taky vládla vojenská junta, ale kde lidé docela otevřeně své opoziční názory vyjadřovali; nezapomenu na prosté rybáře jižně od Izmiru, kteří, když jsme jim řekli, odkud jsme, hned dodávali "Dubček" a přirovnávali ho k "jejich" Ecevitovi. Také ve Španělsku by bylo bývalo víc než problematické chtít na hranicích "profilovat" onen milion či víc turistů, zda se sebou vedle plavek nevezou t.zv. diverzní literaturu či dokonce něco víc. Ostatně i v jiných směrech se Francovo Španělsko velmi liší od představ našich domácích ideologů, kteří nikdy neopustili rodný Postrkov; tím však nechci říci ani jedno dobré slovo o tamějších režimech.

V Portugalsku jsem nebyl, diktatura tam padla dříve, než jsem se tam dostal. Někdejšího vůdce socialistické opozice a nynějšího ministra Mario Soarese jsem poznal na mezinárodním kolokviu v Paříži na podzim 1972, na onom, na kterém vůdce francouzských socialistů Francois Mitterand pozval také Josefa Smrkovského a myslím taky Gustava Husáka; ten první nesměl přijet, ten druhý — taky ne. Tenkrát nám M. Soares záviděl, oč prý je na tom československá opozice lépe než portugalská, která stojí proti nejstarší evropské diktatuře a usiluje o demokracii, kterou už dvě generace portugalského lidu vůbec nepoznaly. Jak se ukázalo, neměl pravdu pokud šlo o životaschopnost portugalské diktatury.

Tohle vše mne napadá při vzpomínce na naděje, s kterými jsme před 30 lety spojovali obnovu našeho samostatného státu. Žádný z tehdejších politických směrů nehoroval pro mechanický návrat k předmnichovské republice, ne protože by jí považovali za špat-

nou, ale protože pro svět a tedy i pro naši společnost znamenala válka, její příčiny, průběh i očekávaný výsledek hluboký zásah do politického myšlení. Názory o tom, jak by měl vypadat, nebyly samozřejmě shodné, ale to je přirozené ve společnosti, která není reglementována.

V zásadních otázkách však jednota představ existovala, i když s odstupem času a především pod vlivem pozdějších událostí to mnozí za každou cenu chtějí zapomenout. Tak se pod předsednictvím lidoveckého Msgr J. Šrámka londýnská exilová vláda, ve které nebyl ani jediný komunista, usnášela, že smlouvu se SSSR je nutno podepsat bez ohledu na to, co tomu říkají Anglie a USA, ačkoli se dr. Beneš snažil mírnit její zápal. Vilém Nový v komunistickém Novém Československu oslavoval Beneše a tentýž časopis chválil Pavla Tigrida, jak pěkně zrežiroval oslavu říjnové revoluce v Londýně. Ve výčtu podobných, dnes neuvěřitelně znejících perliček by bylo možno pokračovat.

Obnovení samostatného státu sice poněkud zostřilo hranice mezi jednotlivými politickými tábory, ale přes některé jevy neznamenal likvidaci demokratické tolerance, ke které se všichni hlásili. A mějme odvalu přiznat, že jí braly vážně i ony zástupy, které hrstku 25.000 předválečných komunistů rozmnožily v překvapivě krátké době na milionovou stranu; byli strženi její téměř šovinistickou propagandou a přísahami na demokracii, ne tirádami o leninismu. Stálo by za to, aby nám jednou některý z oněch tehdejších nadšenců vylíčil, jakým názorovým procesem se dostal až k tomu, že volební komedii s jednotnou kandidátkou považoval za historické vítězství pracující třídy. Skončilo to, jak víme, u "ústavního zakotvení" vedoucí role údajně nejpokrokovější strany, která naši společnost ve skutečnosti vrátila do středověku dědičné absolutní monarchie se šlechtou a poddanými, jejichž údělem je práci vyjadřovat vrchnosti vděk za její moudrou vládu.

Považovalo se to za nemožné u národa, který už před půl tisíciletím otrásl papežskou autoritou a obvykle se to přičítalo vlivu kremského Říma novověku, jeho nunciů a jím jmenovaných církevních hodnostářů. Kdysi to snad mohlo platit. Ale dnes?

Když si německý spisovatel Heinrich Böll podával žádost o visum k návštěvě Sovětského svazu, odůvodnil to tím, že se chce sejit se svými přáteli, disidenty. Když mu pak visum sovětský velvyslanec v Bonnu předával vyjádřil naději, že se Böll nesejde jen s disidenty, ale i s jinými spisovateli. Za svého pobytu v Moskvě se H. Böll několikrát sešel se Sacharovem, společně napsali Brežněvovi dopis ve prospěch politických vězňů. Na závěr pobytu se Böll setkal asi s padesáti disidenty v jednom bytě; víc se jich tam nevešlo.

Tak by bylo možno pokračovat, aniž bychom přecházeli případy odsuzování k dlouholetým žalářům, ke kterému v SSSR i dnes dochází, aniž bychom chtěli zapomenout na ty, kteří jsou, většinou bezejmenní, roztrou-

šeni po neznámých táborech. Přenesme se však o několik tisíc kilometrů na západ, do jiné země, ve stejném čase a ve stejném ideologickém prostoru.

Rektor vysoké stranické university údajně pošle jakési politické články do zahraničí a je odsouzen na 6 let. Připomíná to padesátá léta, ať chceme nebo nechceme. Tehdy se sice za takový čin dávalo víc, ale jen s použitím paragrafu o vlastizradě, spáchané spojením se "s cizí mocí"; to v tomto případě nešlo, protože adresátem byla bratrská italská komunistická strana. Pak zemře jeden z nejznámějších komunistů, naposled předseda parlamentu, s hlediska státu po prezidentu druhý nejvyšší představitel. Veřejnost se o tom "oficiálně" dozví až po roce v rámci kampaně proti němu v souvislosti se zveřejněním jeho paměti v zahraničí.

Krátce na to se světová, ne domácí veřejnost dozví o obsahu dopisu, který zaslal někdejší 1. tajemník KSČ před půl rokem (tak dlouho to trvalo, než si našel cestu hermeticky zavřenými dveřmi režimních kabinetů) federálnímu shromáždění, tedy instituci, která má být shromážděním reprezentantů lidu. Když František Vonásek buh ví odkud sesmolí několik pochlebujících řádků na adresu režimu (nebo plivajících na druhou stranu), naservírují to tisk a rozhlas statisícům čtenářů a posluchačů. O dopise někdejšího 1. tajemníka se však veřejnost "oficiálně" dozví až když momentální 1. tajemník vystoupí na tribunu; ne však, aby veřejnost informoval, ale v pouťové svalové exhibici — buď bude "pan" Dubček zticha, nebo si může sbalit kufry. Slova, znějící obzvláště v dnešní době cize na celém našem kontinentě od Lisabonu až po — nebojme se to říci, protože Solženicyn byl jiný případ, tedy až po Vladivostok a nesporně i na jiných kontinentech. Obdařen vlastností, která má v lidové mluvě jadrné označení, které se však nehodí pro psané slovo, při tom ještě jako přívažek napadne (i to je však slabý výraz) představitel jiného státu, kterého jinak rád poslouchá, pokud se tento vyjadřuje třeba na adresu Američanů ve Vietnam a nabídne mu, že mu "pana Dubčeka" pošle.

Měl jsem při tom jistý nepříjemný pocit. Takový, jaký máte, jestliže ve společnosti cizinců někdo, kdo mluví stejným jazykem jako vy začne dělat něco či začne mluvit tak, jak je snad zvyklý mezi svými, ale jak se to mezi lidmi nesluší. To nemá nic společného s tím, zda s ním člověk sdílí nebo nesdílí stejné politické názory, takový člověk prostě dělá ostudu i těm druhým. Nevím, ale možná, že k Chruščovově pádu svého času trochu přispělo i to, jak si v OSN sundal botu a začal s ní mlátit vztekle do stolu; někteří komunističtí potentáti z toho sice mohli mít hec, ale konsternování byli určitě i delegáti z černé Afriky, ačkoli kriteria jejich společenského styku jsou utvářena zcela jinou kulturou. Myslím si dokonce, že Šeljevin před krátkou dobou musel jít také proto, poněvadž politbyro po demonstracích proti němu došlo k závěru, že je skutečně neú-

nosné, aby reprezentoval SSSR. Nemám rád Brežněva, ale kvituji to, že vystupuje a vyjadřuje se způsobem, odpovídajícím představiteli státu. I nebožtík Novotný se o to v rámci svých duševních možností snažil.

A tak do reminiscencí, které provázejí třicetiletí obnoveného státu se stále naléhavěji vtírá otázka, do které doby a do kterého zeměpisného prostoru přenesli tuto zem páni, kteří jí dnes vládnou.

K situaci ve zdravotnictví

Společenská angažovanost nepatřila nikdy k silným stránkám lékařů, politici s lékařským vzděláním jsou spíše výjimkou a ani lékařské organizace nesledovaly většinou politické cíle. Naproti tomu v minulosti mnohdy lékaři hráli úlohu v kulturní oblasti a zejména v obrozeneckém období minulého století se mnohý lékař značně uplatňoval. Ne náhodou proto čl. Jaro 1968 se svým výrazným kulturně-politickým podtextem vyvolalo u této tradičně apolitické skupiny neobvyklou odezvu. Nebyly to zdaleka pouhé cíle hospodářské, které sledoval Svaz lékařů, vzniklý během Jara, šlo zde v první řadě o jakousi společenskou rehabilitaci lékařského stavu a celého zdravotnictví, které bylo v byrokratickém režimu Novotného zařazeno mezi "služby", obdobně jako komunální opravovny. Svaz lékařů se proto stal terčem útoků konzervativních politiků již před, zejména však po sovětské invazi. (Podle neověřených zpráv měl Brežněv v Černé n.T. uvádět jako jeden z dokladů kontrarevoluce v Československu právě existenci Svazu lékařů jako pravicové organizace podobné KAN). Svazu bylo vyčítáno rozbíjení jednoty odborů i snaha o infiltraci do Společnosti J. E. Purkyně, která podle stanov byla organizační vědeckou. Funkcionáři Svazu byli po jeho rozpuštění na jaře 1970 postiženi existenčně a zčásti i soudně (viz rozsudek nad gen. tajemníkem Svazu MUDr. Zbyňkem Novotným). Konzolidační snahy Husákovy režimu se musely proto nutně zaměřit i na zdravotnictví, které utrpělo značnou ztrátu odchodem velkého počtu kvalifikovaných odborníků do exilu. Pravda, platy ve zdravotnictví byly zvýšeny, ale to zdaleka neznamena vyřešení ožehavých problémů. Zprávy o těchto "normalizačních" snahách pronikají na Západ jen ojediněle, není jim tu věnována pozornost, snad proto, že nedošlo k větším senzačním procesům a postižení jsou většinou osoby za hranicemi neznámé. Na sjezdech a mezinárodních symposiích konaných v Praze vystupují lékaři se svými kvalifikovanými vědeckými sděleními, čímž se demonstruje před světem stále vysoká úroveň čl. medicíny. Chceme-li však získat

představu o všedním dnu československého lékaře, jsme víceméně odkázáni na pozornou četbu odborných časopisů a periodik. Při tom je na první pohled patrné, jak málo skutečně nových poznatků je publikováno např. v tradičně výborném týdeníku, v Časopise lékařů českých a kolik se tam najde statí rázu politického. O úvodním článku 113. ročníku (1974) z pera prof. Balaše jsem se zmínil již na jiném místě v exilovém tisku, takových "perel" však najdeme celou řadu i v dalších číslech. Nepřekvapuje, že schůze Spolku lékařů jsou vždy uvedeny referátem k právě aktuálnímu výročí února, SNP či VŘSR, to bylo zvykem už v padesátých letech a snad bychom doma nevěnovali zvláštní pozornost. Zajímavější jsou občas publikované články "ideologického" rázu nebo zvláštní číslo věnované výročí vzniku Společnosti J. E. Purkyně, kde v historickém přehledu je zevrubně probráno i tzv. krizové období s "rozblječskou činností" Svazu lékařů, přičemž si přijde na své i sebekritika. Zdůrazňuje se nedostatečná bdělost, která umožnila ještě při sjezdu Společnosti na jaře 1969 tajné volby, kde nejvíce hlasů dostal Dr. Kriegl, zatímco věrný a spolehlivý prof. Trávníček nedostal hlas ani jediný. Lékařům se vyčítá elitářství a kosmopolitismus, jsou citovány výroky prof. Broda a prof. Raškové o právu na cestování a spolurozhodování o zdravotnictví a práci ministerstva. Zajímavý je též článek M. Jirkové z kabinetu marx-leninismu v 48. čísle nazvaný "Medicina a společenská podstata člověka". Je důkazem, že ti, kteří vystřídali "pravicové" pracovníky kateder marxismus-leninismu po roce 1969 nejsou nejen schopni vlastního myšlení, ale že jim dělá obtíže i sepsání kompilace po stránce formální. Snad autorka napsala svůj článek s vědomím, že nebude nikým čten a šlo jí více o autorský (řádkový) honorář a také cenzorovi ušlo, že jeden celý odstavec z levého sloupce str. 1371 je doslovně opakován ve sloupci pravém téže strany. O stránce obsahové raději pomlčím, jako pars pro toto uvádím malý příklad: Podle soudr. Jirkové vidí buržoasní sociologická teorie v člověku jen konformní pasivní otisk kolektivního vědomí a proti této tézi staví nejvědeckější světový názor, podle něhož "společnost ovlivňuje, determinuje chování jednotlivce, jeho myšlení, cítění a tvůrčí aktivní činnost..." (Připomíná to onen vtip, podle něhož v kapitalismu člověk vykořisťuje člověka, v socialismu je tomu naopak). Možná, že autorce křivdím a že provozuje vrcholný stupeň švejkoviny, mám však zato, že Časopis českých lékařů není pro takovéto články ideálním místem. V témže čísle čteme i "Zdravotnické poučení z Chile" a tu nás napadá opět, že by mohlo jít o švejkovinu či spíše "pořouchlost", jak říkával nebožtík s. Novotný. Jednou z chyb pres. Allende byla samozřejmě nedůslednost při reorganizaci zdravotnictví, ale podstatně známější zní popis taktiky junty vůči lékařům, kteří byli po puči rozděleni do tří kategorií: politicky spolehliví, nejistí a politicky nebezpeční ne-

- 6) DALIMIL, Portugalsko, Helsinky a Československo 1975. *Listy: Časopis československé socialistické opozice*. prosinec 1975, roč. V., č. 7, s. 1

L LISTY

Ročník V.

Prosinec 1975, č. 7

Časopis československé socialistické opozice

Portugalsko, Helsinky a Československo 1975

Léto 1975 proběhlo v Evropě ve znamení Portugalska a konference v Helsinkách, ale právě proto, a v míře, kterou jsme nečekali, také ve znamení Československa. Nikdy od roku 1968 nebyly Československo a jeho dvojí zkušenost z roku 1968 tak často a v takovém rozsahu středem pozornosti jako právě letos. Proč?

Všechno začalo v Portugalsku, v euforii jež následovala po dubnovém převratu v roce 1974 a skončila v den výročí okupace Československa, 21. srpna 1975, kdy se levicové demonstrace pod standartou PRYČ S AMERICKÝM A SOVĚTSKÝM IMPERIALISMEM, zúčastnili i portugalští komunisté. Příslušníci jediné evropské KS, která ústy svého tehdy v Praze sídlícího generálního tajemníka schválila sovětskou intervenci v Československu. A jejíž generální tajemník okamžitě po svém návratu do země v roce 1974 dal vytisknout nové vydání své brožury z padesátých let, v níž se praví: "Nesmíme bojovat za nějaký abstraktní socialismus, nýbrž za takový, jaký byl už uskutečněn v Sovětském svazu".

Celý portugalský vývoj po převratu z dubna 1974 nese v sobě nejednu analogii s vývojem československým. Po desetiletích nedemokratického režimu, bez tiskové svobody, bez informací, bez demokratických práv, organizací a institucí, byl převrat dílem personálu diktatury. Části její vojenské elity, která v koloniích přišla do bližšího styku s realitou, odhalující druhou stránku režimu, a prošla tu školením, jakým je pro personál diktatury vždycky právě jen takový kontakt. Portugalská vojenská junta zdědila zemi, o

kteří věděla pramálo, právě proto, že léta diktatury zahalila temnotou její skutečný stav. Země věděla také pramálo sama o sobě, po všech těch letech, kdy byla odkázána jen na oficiální informaci a šeptem šířené slechly. Čekal ji dlouhý proces sebepoznávání a sebeuvědomování. Konečně lid, národ, prostě ti, kteří se nepodíleli na moci v uplynulých čtyřiceti letech, byli naplněni hlubokou nedůvěrou k slovíům i mlhavým programům, zaznívajícím z tribun, z rozhlasu, z televize. Trvalo dlouho, prakticky rok, než byla tato nedůvěra prolomena.

První etapa portugalského vývoje skončila volbami do ústavodárného shromáždění v dubnu 1975. Volbami, které přinesly zdrcující porážku portugalských ortodoxně promoskevských komunistů (pouhých 13% hlasů). A vítězství stran hlásících se k demokratickému socialismu, v čele s portugalskými socialisty (kteří získal téměř třikrát tolik hlasů co Cunhalovi komunisté). V tu chvíli portugalský lid uvěřil, že demokracie má možná skutečně šanci, že jeho mínění něco znamená, že je může nejenom vyslovit, ale i prosadit, a začal jednat podle toho. A to byl okamžik, kdy bylo třeba povolát sovětská vojska.

Analogie je totiž přímo nápadná. Včetně usilovné snahy nového vedení země nedopustit na jedné straně puč zprava, návrat zpátky, a na druhé straně nepřekročit meze existujících možností a nevyvolat rozkol se systémem spojenectví a hospodářských vazeb, jehož je Portugalsko součástí. Včetně netrpělivosti krajní levice, obávající se o osud revoluce a odhodlané nebrat ohled na žádné meze.

1

Včetně falešného dilematu hlášeného cunhalovskou portugalskou Čechií: Nepřijmout náš program znamená pro Portugalsko vzdát se socialistického řešení a přijmout řešení kapitalistické, včetně hrozby nového fašismu.

Tady ovšem analogie končí. Soudruh Alvaro Cunhal špatně přečetl mapu. Sovětské divize se k němu jaksi přes Evropu nepropracovaly a Cunhal tohle kolo hanebně prohrál. V nové vládě dostali jeho komunisté jednoho civilního ministra, přesně tolik, kolik odpovídá procentu hlasů, jež získali ve volbách.

Konec jedné analogie znamená však začátek analogií dalších, konec jednoho nebezpečí neznamená, že nehrozí nová. Tak jako v předhitlerovském Německu, považují i portugalské komunisty za hlavního soupeře socialisty a sociální demokraty a objektivně tak dávají novou šanci pravici a reprezentantům starého režimu. Tak jako v Allendově Chile, je část krajní, nekomunistické levice ochotná hnát věci do krajnosti, přeskakovat historické etapy a tak připravovat půdu pro portugalského Pinocheta (či Husáka a jak se všichni jmenují).

Tady zároveň analogie do jisté míry končí a do popředí vystupuje nová role armády. Cunhal se chtěl na jejích zádech dostat k moci a nastolit režim, který dobře známe. Demokratičtí socialisté v Portugalsku chápou, že v málo vyvinuté zemi bez demokratických tradic — ale v evropském kontextu a v sousedství Španělska, kde diktatura prožívá patrně svou poslední vraždící křeč — může být armáda na straně demokracie a socialismu jedinou zárukou, že země bude mít dost času, aby se ke skutečné socialistické demokracii propracovala. Ovšem jen pokud armáda bude na straně socialismu a demokracie při zachování maximální míry jednoty všech svých složek. V opačném případě se Portugalsko ocitne na prahu krvavé konfrontace, v níž Alvaro Cunhal nebude vítězem.

Italští a španělští komunisté od začátku Cunhala ostře a otevřeně — na poradách, ale později stále více veřejně, v tisku — varovali před cestou, kterou nastoupil po svém návratu do země. Připomínali chilskou zkušenost, která je vedla k radikální revizi jejich vlastní politiky a k přijetí koncepce, kterou italští komunisté formulují jako "historický kompromis". Podle ní je v zemích jižní Evropy možné dosáhnout strukturálních změn, jejichž výsledkem by mohla být socialistická demokracie či demokratický socialismus, nikoli vítěstvím jedné složky, silné KS, a násilným prosazením její vůle, nýbrž spoluprací všech hlavních demokratických sil. Italští komunisté, kteří už dávno, i ve svých oficiálních publikacích, rozlišují mezi marxismem a leninismem, získávají v koncertu evropských KS stále silnější pozici a stále více se vzdalují od ortodoxních stanovisek komunistů francouzských. Portugalský vývoj jim — i komunistům španělským — dal znovu plně za pravdu.

V tomto kontextu si evropská levice s nebyvalou naléhavostí znovu položila otázku: Jaká je vlastně československá zkušenost? Jak

to skutečně bylo v roce 1968? Jak je to doopravdy dnes? A jaká z toho plynou poučení?

* * *

V polovině léta podepsaly evropské státy spolu s USA a Kanadou, zato bez Albánie, helsinský dokument o bezpečnosti a spolupráci v Evropě. Dlouhé a občas tvrdé jednání v Ženevě o konečnou podobu dokumentu nebylo dílem velmocí ani těch, kteří jdou v hierarchii mezinárodní moci a síly hned za nimi. Velmocí, jak SSSR, tak USA, měly jediný zájem: podepsat co nejrychleji a bez dlouhých debat. SSSR proto, že smlouva byla jeho přáním, třicet let očekávaným dokumentem, který měl potvrdit nové poválečné rozdělení Evropy. USA proto, že při svém pragmatismu síly nevěřily na dokumenty podobného druhu, přijímají je jen jako vyjádření současného poměru sil, statu quo. Soudí, že další chování jednotlivých podepsavších stran nebude záviset na tom, co stojí v dokumentu, nýbrž na individuálních vnitropolitických a zahraničně politických okolnostech, na dalších bilaterálních jednáních podle formule "něco za něco". Eventuelně na nikoli zásadních změnách (jež považují právem za nebezpečné), ale na korekturách existujícího poměru sil. Větší evropské státy také s podepsáním spíš spěchaly. Vedl je k tomu zájem nepřidat otázku smlouvy o evropské bezpečnosti a spolupráci k už beztak dlouhému seznamu vnitropolitických problémů, a nezdržet a nekomplikovat rozvoj hospodářských styků s evropským východem, jmenovitě s SSSR, v němž vidí jedno z možných východisek při řešení současných světových hospodářských problémů. Na tom, že smlouva nakonec, po úporném a obtížném jednání přece jen obsahuje ne tak docela prázdný tzv. třetí košík, týkající se lidských práv (text smlouvy byl v čs. tisku zveřejněn), mají zásluhu především malé západoevropské země, které jednaly nejenom s ohledem na jiné menší evropské země, v nichž to s lidskými právy vypadá pramizerně, ale i v zájmu vlastním, majíce dobře na paměti, jak každá dohoda mezi velkými se podepisuje na zádech a na účet menších a malých.

Problémy spojené s přítomností či odchodem cizích vojsk z území jiných států právě tak jako otázky spjaté s politickým systémem, nebyly v Ženevě nikdy přímo na pořadu dne. Naděje v tomto smyslu s jednáním spojované, před nimiž jsme vždycky varovali, byly od samého počátku zcela bezpředmětné. O to v Ženevě nešlo a nikdy jít nemohlo. Jenže právě podobné neoprávněné naděje s konferencí spojované jakož i přehnaná víra v účinnost mezinárodních dokumentů a v možnost, aby jejich text šel v zásadních otázkách dál, než odpovídá současnému statu quo, vedly nakonec ke zklamání a trpkosti nad tím, že "Západ opět prodal Východ" "v novém Mnichově", jak to nejkategoričtěji vyjádřil ve svých projevech v USA A. I. Solženicyn.

Domníváme se, že smlouva podepsaná v Helsinkách není ani výprodej, ani Mnichov. Je prostě potvrzením toho, co se stalo ve druhé

světové válce a před ní. Je, chcete-li, důsledkem Mnichova, nikoli jeho novým vydáním. Nikdo ve světě nemá dnes možnost cokoli změnit na současné mapě Evropy, ani zvenčí, ani zevnitř. To vědí všichni, i ti, kteří se nejzarytější tváří, jako by to nevěděli. V podstatě tato možnost neexistovala nikdy od konce války, pokud svět nebyl ochoten zaplatit cenu atomového kataklysmatu. Zdá se tedy, že za daných okolností nemá mnoho smyslu tvářit se, jako by tomu bylo jinak, a přísahat na neexistující perspektivu "osvobození". Spíš odpovídá zájmu všech udělat tečku za propagandistickou vojnou, jež jenom zvyšuje napětí nejen mezi státy, ale i uvnitř, a spoléhat, že potvrzení statu quo přinese nejen uvolnění mezinárodní, ale především vnitřní, a s ním i jistou míru zesnesitelnosti situace ve východní Evropě. Tak alespoň argumentovali velcí, v čele s USA. I my se domníváme, že doplníme-li tuto argumentaci pohledem na konečný obsah "třetího košíku", jak ho prosadili "malí", můžeme konstatovat, že helsinská konference možná šance východoevropských národů na demokratičtější způsob existence zásadně nezlepšila, ale rozhodně je nezhoršila. Kromě toho, nejen americký ministr zahraničí Henry Kissinger, ale i jiní se zamýšleli nad metternichovskou politikou svaté Aliance a rozdělení Evropy po vídeňském kongresu. Na rozdíl od Kissingera jim však nešlo, že velmocenské dohody o rozdělení světa, o osudu malých, o zachování statu quo, fungují takřka jako v horizontální rovině, v rovině mezistátních, mezimocenských vztahů. Mnohdy protichůdný je však jejich vliv na procesy vertikální, odehrávající se v hlubinách jednotlivých národních a státních společenství. Metternichovská Evropa, tak jak vznikla po napoleonských válkách, nepřežila rok osmačtyřicátý. Svatou Alianci a status quo s ní spojený nevyprovodily velmocí nýbrž národy.

Zbývají dvě otázky: Proč na uzavření smlouvy tolik trval SSSR, jemuž konečně nepřinesla víc než formální uznání toho, co dávno má a co mu dnes mocí nikdo nevezme? A proč smlouva vyvolala na evropské levici otázky, jež měla spíš umlčet?

O motivech, skutečných motivech SSSR, se můžeme jen dohadovat. Uklidnění ve východní Evropě, jakási další pacifikace ztrátou perspektivy "osvobození" zvenčí? Sotva, neboť i v Moskvě patrně chápou, že národy, spoléhající se na zázrak zvenčí, se chovají pasivněji než ty, jež vědí, že mohou počítat jen se sebou samými. Kromě toho, SSSR i východoevropské země si vždy dovedly daleko lépe poradit s pokusy o "likvidaci" systému než s těmi, orientujícími se na jen na "zlepšení". Totalitní diktatury jsou stvořené pro to, aby se bránily "likvidaci". Naopak, "zlepšení", "demokratizace" a pod. znamená jejich konec. To už několik let vysvětlují Brežněvovi soudruh Husák a spol., když o tom nejprve po každé dlouho a s vykasanými rukávy debatují mezi sebou.

Byly Helsinky tedy jakýmsi prodloužením konfliktů otrásajících moskevskou geronto-

kracií? Nepochybně, avšak do jaké míry? Do jaké míry skutečně pomohly Helsinky — právě tako jako předtím dohody s Německou spolkovou republikou — upevnit pozici umírněnějšího křídla v čele s Brežněvem, a do jaké míry byla argumentace nebezpečím zprava (po neúspěších sovětské politiky v Asii, na blízkém Východě a pod.) toliko bluf, účinný argument proti váhavcům na Západě?

Evropské komunistické strany si v této souvislosti dobře vzpomínají na to, co jim při bilaterálních konzultacích vysvětloval L. Brežněv v Moskvě poté, co po okupaci Československa narazil na odpor většiny z nich: Nechte mě nejprve zabezpečit existenci a hranice sovětského systému navenek, a já pak přikročím k rozsáhlé demokratizaci shora... Tato argumentace není důvěrného rázu, první tajemník KSSS ji opakoval "důvěrně" každému, kdo byl v posledních letech ochoten poslouchat. A mnozí doufají, že právě tady je klíč k Helsinkám.

I když připustíme, že by tomu tak mohlo být, musíme si okamžitě položit otázky další. Například: Cožpak si v Moskvě neuvědomují, že totalitní režimy nelze demokratizovat, cožpak nevidí Španělsko, Portugalsko atd. atp? A jak dlouho přežily sebelepšší úmysly vládnoucích monarchů, odkdy se v nedemokratických režimech dědicové neomezených vládců stávají dědici jejich politiky?

Ovšem, všechny tyto otázky mají smysl jen tehdy, přijmeme-li zásadu, že účel světí prostředky. Všechny. Konkrétně, že okupace Československa v roce 1968 byla oprávněným krokem k mezinárodnímu uvolnění a vnitřní demokratizaci. Ale právě tady evropská levice, nekomunistická, ale i část komunistické (Italové, Španělé, Jugoslávci, Rumuni, do jisté míry Angličané atd.) odmítá sledovat klikatou — nebo naopak podezřele přímou — cestu sovětských sylogismů.

K jaké demokracii vedla okupace Československa? ptá se evropská levice letos v létě. Jakou revizionistickou kontrarevoluci jste to zlikvidovali ve jménu toho, co po sedmi letech vládne v Praze a v Bratislavě? A jaký osud chystáte Evropě, když tvrdíte, že západoevropský socialismus, ovládaný komunistickými stranami, bude respektovat její demokratické tradice? Co má vlastně na mysli Alvaro Cunhal, když mluví o socialistické demokracii z pozic muže, který nejen první schválil sovětskou okupaci Československa, ale fungoval i jako emisar Brežněvův, objíždějící západní komunistické strany a vysvětlující jim "demokrati-zační" význam okupace na podzim 1968.

Proto bylo letošní léto ve znamení Československa. Nebylo časopisu, který by se neucházel o "československé" materiály, nebylo textu — od Dubčeka a Smrkovského přes Kohouta k Vaculíkovi, od dokumentu o persekuci čs. historiků či vědeckých pracovníků v oblasti společenských věd k dokumentům o stavu čs. kultury a pod. — jimž by se nedostalo rozsáhlé publicity právě na levici.

Když Cunhalovi komunisté a portugalská krajní levice znemožnili na jaře vydávání

socialistického listu *Republica*, nabídl pařížský deník *Quotidien de Paris* redakci Republiky své stránky. Vzápětí poté jiný pařížský deník *Libération*, hlásící se k tradicím pařížského jara 1968 — jehož ideologové dlouho pohlíželi na československé jaro jako na revizionistickou operaci — nabídl své stránky redakci LISTŮ. A tak v týdně kolem 21. srpna vycházely LISTY po celý týden v Paříži, pod naši — Vaši — hlavičkou, s našimi — Vašimi — texty, za naší redakce. Další okamžité reagovali a napodobili tento příklad. Uvádíme ho jenom jako jeden z mnohých, abychom připomněli, že Portugalsko a Helsinky vrátily Československo na první stránky světového tisku. Nebude snadné je odtamtud dostat, dokud bude trvat situace, kterou vyvolala normalizace. Důležité ovšem především je, že svět letos ví víc než v minulých letech o tom, že se zemi nepodařilo umlčet.

A ještě něco: Helsinky, a jmenovitě tzv. třetí košík, kodifikovaly určité zásady, jimiž se státy, které dokument podepsaly, mají řídit ve vztahu ke svým občanům (návštěvy a spojování rodin, cestování, kulturní výměna atd. atd.). Za dva roky bude v Bělehradě provedena bilance plnění podepsaných dohod. Už dnes se ovšem schází materiál, dokumentující jejich nedodržování a porušování. Vědomí, že Helsinkami všechno nekončí, nýbrž že jimi byl zahájen, alespoň v této oblasti, mezinárodně kontrolovany vývoj, by mělo napomoci jejich prosazování a dodržování doma.

DALIMIL

PROVOKACE

V posledních měsících se objevily v Československu texty falešné korespondence mezi některými lidmi v exilu. Obsahem falšovaných dopisů jsou pomluvy a negativní hodnocení politických přátel, žijících v Československu. Účelem je očividně vnést nesvár a nedorozumění mezi blízké přátele. Není nesnadné uhodnout, z jaké dílny falšifikáty pocházejí. Žádný z podepsaných "odesílatelů" takový dopis neodeslal, žádnému z údajných adresátů dopis tohoto znění nedošel a všem z nich jsou názory, obsažené v dopisech zcela cizí.

L4

Slovenská idyla?

Vždy po přečítaní Listov — a napriek povzbudeniu, aké to pre mňa nesporne znamená — ostáva mi visieť vo vzduchu otáznik: a čo Slovensko? Je to tu naozaj také zásadne iné, lepšie, že to ani nestojí za kritický názor či rozbor, alebo sa tu prosto nik nenájde, kto by sa pokúsil o porovnanie, odbúranie určitých ilúzií, či vari už predsudkov? Zrejme je pravdou hlavne to druhé. Každý z iste nevelmi početných slovenských čitateľov Listov tu zrejme čaká, že to aj zaňho napíše iný a privedie veci na správnu mieru.

Všeobecný názor doma v českých krajinách a iste aj v kruhoch emigrácie je ten, že na Slovensku sa vlastne takmer nikomu vlas na hlave neskrivil, že tu vládne idyla a uspokojenie z federačných výdobytkov.

Nepokúšal som sa — a ani nemám možnosť — získať presné údaje, ale nesporne je absolútne i relatívny počet postihnutých na Slovensku nižší než v Čechách už prosto preto, že tu vždy bol nižší (aj relatívne) počet členov strany a že aj aktívita v rokoch 1968-69 bola menšia. No neznamená to ani zďaleka, že by tu bolo došlo k všeobecnému zmiereniu a odpusteniu podľa hesla "čo sme si, to sme si, však sme všetci Slováci", podľa ktorého sa takéto situácie kedysi v minulosti na Slovensku riešili.

Jediný výrazný rozdiel je vari iba v tom, že na Slovensku je podstatne menší, ba takmer mizivý počet intelektuálov, pracujúcich manuálne — aj keď by som tu mohol uviesť prípad bývalého redaktora Kultúrneho života (Rudolf Olšínský), ktorý sa už roky žije kopaním studní, známeho reportéra Romana Kaliského, ktorý pracuje na stavbe v parte okenárov, zloženej z bývalých novinárov, či docenta Milana Šimečku, ktorý je už tretí rok bágristom. Iste by sa takýchto prípadov našlo aj viac, no nemožno ich označiť za prevládajúci či príznačný jav.

Tento iste nie nepodstatný rozdiel vo vývine však nevznikol náhodne, ani ako prejav všeobecnej dobrej vôle a zhovievavosti voči "previnilcom" z "krízových" rokov. Hneď v previerkovom období, keď sa hromadne prepúšťalo z vysokých škôl, vedeckých ústavov, redakcií a keď na Slovensko prichádzali prvé správy o kandidátoch vied, ktorí žijú v maringotkách a merajú stav vody, a o bývalých novinároch — teraz taxikároch, bola reakcia bratislavských oficiálnych stranických a štátnych kruhov (ktorú hlásali cez všetky svoje kanály na šírenie "dôverných" správ) jednoznačná: je to ďalšia bezočivá provokácia pražských intelektuálov, ktorú si schválne vymysleli na zhanobenie režimu, a oni na Slovensku nič podobné nedopustia.

7) DEDERA, A. Socialismus a svoboda projevu. *Listy: Časopis československé socialistické opozice*. prosinec 1975, roč. V., č. 7, s. 40

plomatů žije od roku 1968 ve Švýcarsku. Druhý je ředitelem československé televize.

O sedmadvacet let později vyhrál nejlepší československý tenista poválečného období po Jaroslavu Drobném, Jan Kodeš, mezinárodní turnaj v hlavním městě Španělska, Madridu. V roce, kdy brutalita Francova režimu dosáhla nového vrcholu, tři týdny po popravách, které otřásly světem a vyvolaly největší hnutí solidarity se španělskými demokraty od občanské války. Nikoho nenapadlo, že by měl Kodešovi vzkazovat, že jeho mezinárodní závazky musí ustoupit politickým ohledům — v tuto chvíli pravděpodobně závažnějším než v roce osmačtyřicátém.

Jinak se dařilo nejlepší československé tenistice všech dob, Martině Navrátilové. V devatenácti letech patří mezi čtyři přední světové hráčky. Čs. tenisová asociace se rozhodla, že jí přitáhne uzdu. Vyplísnila ji za pozdní návrat z jarních turnajů, pohrozila zákazem účasti na mistrovství USA a vůbec se rozhodla, že jí ukáže nástroje, neboť na talentované lidi musí být přísnost, jinak by lezli jako opice po stromech, atd. . . Svezk to všechno věděl lhp.

Dopadlo to přesně stejně. Martina Navrátilová se změnila v Martinu nenavrátilovou, své asociaci vzkázala přibližně totéž co kdysi Jaroslav Drobný a v rozhovorech s tiskem prohlásila, že chce být světovou hráčkou číslo jedna, že k tomu potřebuje neustále hrát s nejlepšími, a mít přitom vnitřní klid, vědět, že o svém programu rozhoduje sama, že se nemusí bát konfrontací po návratu domů atd. atp. Žádná politika, jen kus zdravého mládí a rozumu.

A přece politika. Milovan Djilas napsal už před dvaceti lety, že stalinský systém byl vytvořen pro vládu průměru a podprůměru. Jestli se někdo opovžďí přerůst, musí se buď dát k policii, k vojsku, k establishmentu, a stát se generálem, nebo ho systém zničí. Vývoj stále znovu potvrzuje jak má pravdu. Nejen ve sportu. Jenže v zemích, které víc než kde jinde povýšily sportovní vlivství na triumf prestiže nikoli jen národní, nýbrž prestiže režimu, to bolí víc. Po loňských Nedomanském a Fardovi letos tedy Martina. . .

Čs. tenisová asociace se rozhodla, že Martina dala přednost nezávislému profesionalismu před profesionalismem státním, že se vzdala dobrovolně výsady odvádět 50% z vyhraných částek státu, a že rezignovala na dokončení studií. Poslední argument je zvlášť zajímavý, víme-li, jakým způsobem vynikající sportovci — nejen v Československu, pochopitelně — získávají vysvědčení a diplomy. A jak jim většinou nikdy k ničemu nejsou. Chcete dostudovat? Ptali se novináři Marty. Zasmála se: K čemu? Má pravdu. A má dvojnásob pravdu tvář v tvář desetitisícům mladých Čechů a Slováků, kteří touží studovat, mají nadání právě k tomu, a jimž to dnešní pražský režim nedovolí pro "provínění" rodičů. Martina má jedinečný sportovní talent, jaký se rodi jednou za desetiletí, možná za dvě. K jeho rozvinutí nepotřebuje ani československé gymnázium ani žádnou jinou fakultu. Ale co všichni ti, kteří nemají talent sportovní, nýbrž

k řečem, k matematice, k přírodním vědám, k medicíně nebo třeba k teologii? Z prohlášení čs. tenisové asociace číší spíš než obava o osud Marty strach o to, aby děti jejichch funkcionářů — s talentem nebo bez něho — nepatřily k těm, kteří nedostudují "ve státním zájmu". Což by se mohlo snadno stát, kdyby se otcové zachovali jinak, než tak, jak jsme zaznamenali. Ne, že by pokrytectví bylo zvláštní novinkou či osvěžením repertoáru. Spíš jde o to, abychom je nepřehlédli.

Socialismus a svoboda projevu

Pro nás, kteří jsme prožili Pražské jaro, má zápas o svobodu projevu v soudobém Portugalsku zvláštní přitažlivost. Poprvé od roku 1968 se na evropské půdě v revolučním lnutí, které je deklarované socialistické, opět jednou řeší otázka informací a míry lidských svobod. Portugalští komunisté, početně slabí ale silní svou organizovaností, uznávanou obětavostí a aktivitou, nemohli spoléhat na automatismus spontánní lidové podpory, neboť — nic naplat — církev je zejména na zemědělském severu Portugalska bezpečně fungující protiváhou, léta salazarovského fašismu také neminula beze stop na duši malého lisabonského člověka. A pak je tu socialistická strana, která nabízí křivenou sociální spravedlnost, aniž by dělala. Cunhalova taktika v první fázi nutně musela spočívat na kombinaci dvou prvků: proniknout, obsadit, pevně se uchytit v mocensko-organizační infrastruktuře (včetně masových sdělovacích prostředků) a zároveň mobilizovat, usměrňovat a řídit lidová hnutí a manifestace.

Pozoruhodná je rychlost a obratnost, s jakou se Cunhalovi přívrženci zmocnili klíčových pozic v tiskárnách, redakcích, rozhlasových a televizních studiích, a v armádních jednotkách, pověřených informační a propagační činností. Ne v neposlední míře se v tomto přístupu zračí nová strategie, která byla vyvozena z československých a chilských zkušeností. "Odhalení" novinářů portugalského časopisu Republica, které bylo publikováno v pařížském tisku a které tvrdí, že Portugalská komunistická strana se řídila tajným dokumentem ÚV KSSS, zni senzačně a vzbudilo nedůvěru i u levicových sil, které s redaktoři Republicy jinak sympatizují. Brzy se také ukázalo, že "tajné pokyny" byly docela netajně zveřejněny v Ponomarjevově stati v sovětské partajní revui "Kommunist".

Pravda je ovšem prostší a vysvětlení jednodušší. Téže o nutnosti, aby "komunistická strana ovládla masové sdělovací prostředky" a využívala je v zájmu strany a dělnické třídy se v celé lapidárnosti objevila již ve známém Dopise Varšavské Pětky, adre-

sovaném v červenci 1968 ústřednímu výboru KSČ. ÚV KSSS zajisté také po uzavření "československého případu" vyvodil závěry z působení masových sdělovacích prostředků v době Pražského jara, a učinil tak nepochybně i po chilském puči. Ponomarjev si ve své stati nevymýšlel nic osobitého, čerpal z dokumentů ÚV KSSS, jež jsou podle ustáleného ritu interní, neveřejné a tedy "tajné".

Zvláštní důraz, který sovětští straniční teoretikové a stratégové nově připisují ovládnutí masových sdělovacích prostředků je "obohacením" dogmatického marxistického učení naruby a Cunhal je pouze prakticky uplatnil v portugalských poměrech.

Úvahy, které uveřejňujeme, se netýkají nějakého okrajového jevu portugalského revolučního procesu, ale mají zásadní význam v etapě, kdy se ukazuje neudržitelnost aparátnického socialismu a naděje na uskutečnění socialistických ideálů se upínají k demokratickému socialismu.

* * *

V románském světě, ve Francii, Itálii a Španělsku, mají portugalské události pro levicové síly význam bezprostředního testu. Ve Francii se staly prvořadým tématem polemik a diskusí, jež trvají již několik měsíců a v nichž krystalizují postoje a názory na revoluční taktiku socialistického hnutí.

Francouzské politické strany, spjaté "Společným programem levice" se v hodnocení a analýze portugalské krize značně rozcházejí. Mitterandova socialistická strana podporuje Soaresa a kriticky posuzuje chyby, kterých se podle jejího mínění dopustil a dopouští Álvaro Cunhal a jím vedená Portugalská komunistická strana. V posledním bodě se její hodnocení do značné míry shoduje s názorem italské a španělské komunistické strany. Vedení Francouzské komunistické strany bezvýhradně hájí Cunhala, portugalskou socialistickou stranu obviňuje z reakčnosti a socialistickou stranu Francie z podpory antikomunismu. Stanoviska FKS se příliš neliší od komentářů, které můžeme číst v sovětském a v "normalizovaném" československém tisku.

Z polemik se vylupuje ústřední problém, zda přechod k socialismu může být v Portugalsku zabezpečen spíše pluralistickým politickým systémem s plně garantovanými občanskými svobodami, či zda se má portugalské revoluční dění řídit "marxisticky-leninskými" zásadami, t.zn. za vedoucího postavení jediné dělnické strany a v podmínkách omezených občanských svobod.

Kámen úrazu je v tom, že Francouzská komunistická strana svou podporou Cunhalova "represivního modelu" silně otřásla důvěrou v upřímnost svých prohlášení, v kterých se představuje jako předbojovník a strážce občanských svobod. Československému čtenáři neunikne, že jeden z jejich posledních manifestů z května 1975, ("Deklarace svobod", viz Listy č. 6, srpen 1975), v mnohém přejímá zásady, které byly vůdčími ideami československého socialismu v roce 1968.

Mezi deklaracemi vedení FKS a její praktickou politikou lze nejednou odhalit rozpory. Pierre Daix na ně upozornil v předmluvě ke své knize "Prague au caeur" (viz Listy č. 6, srpen 1975), v které vysvětluje, proč odchází z FKS. Ze stanoviska, jímž svého času FKS odsoudila vojenskou intervenci veršavské Pětky v Československu, zbyla vskutku jen bezobsažná fráze. Z jejich pozdějších oficiálních projevů se dají zřetelně vystopovat sympatie k nynějšímu husákovskému režimu a pohrdání k vůdčím osobnostem Pražského jara.

* * *

Do diskuse o "revoluční svobodě" zasáhl stejnojmenným článkem v "Le nouvel observateur" Edgar Morin (30-7-1975). Podnět k jeho úvaze mu dala aféra kolem portugalského časopisu "Republica" i úvodník časopisu "Le monde", nazvaný "Revoluce a svoboda" (21. června 1975).

Morin rozebírá argumentaci, která uvádí v bezvýraznou symbiozu dva protikladné principy: zásadu liberální, která nepřipouští žádné omezování svobod, a zásadu pokrokovou, která svobodu projevu podřizuje zájmům revoluce. Mnozí z těch, kdož ve vztahu k fašistickému či jinému reakčnímu režimu posuzují svobodu tisku jako absolutní hodnotu a pokrokový požadavek, považují tutéž svobodu za něco vedlejšího a za reakční nebezpečí v okamžiku, kdy se začne rozvíjet revoluční proces.

Zmíněný paradox prý se pak dá lehce řešit myšlenkovým pochodem, jehož logika je následující:

1. Svoboda tisku je "svobodou formální" a v revolučním procesu se stává zbytečným luxusem pro buržoazní intelektuály; je podřizována boji pracujících mas za skutečné svobody.
2. V revolučním procesu se svoboda tisku stává nebezpečnou; protože široké masy stále ještě podléhají staré vládnoucí ideologii, představuje svoboda tisku zároveň plášť i zbraň kontrarevoluce.
3. Vznikne-li tedy konflikt mezi svobodou tisku a revolučním procesem, může se revoluce rozvíjet pouze na úkor svobody tisku, která se stává nositelkou reakční hrozby.

Podobné úvahy nutně vedou k závěru, že veškeré protesty proti omezování svobody tisku brzdi revoluci a že jsou tedy kontrarevoluční.

Morin s uvedeným myšlenkovým pochodem nesouhlasí a staví proti němu jinou úvahu. Klade si nejprve otázku, kterým směrem se vyvíjí portugalská revoluce, co je jejím vzorem. I když se v současné situaci zračí nejistota a váhání, jednu věc víme jistě: ve světě zatím neexistuje žádný model demokratického socialismu. Existují však naopak rozmanité varianty aparátnického socialismu, jehož společným znakem je hegemonie jediného aparátu, který na sebe soustřeďuje veškerou moc, ovládnutím informací počínaje. Tyto varianty mají svůj

původ ve společenské organizaci, která se vytvořila v letech 1917 až 1937 v SSSR, kde došlo k dokonalé koncentraci veškeré moci v ruku aparátu strany.

Při neexistenci jakéhokoliv modelu demokratického socialismu a při organizační virulenci aparátnického modelu, i u vědomí skutečnosti, že potlačování nesouhlasných názorů a veškerých informačních zdrojů nevyhnutelně vede ke vzniku informačního monopolu, to jest jediné oficiální pravdy, která je pokaždé definována mocí, vystupují do popředí dvě otázky:

- Neskryvá se vlastně za revoluční nutnosti, v jejímž jménu je obětována svoboda tisku, vytváření trvalé struktury?
- Nezastírá se myšlenkou sebeobranu revolučního procesu proti reakční intoxikaci šíření jiné, nové intoxikace pod rouškou slůvka "revoluční"?

Jestliže revoluce postupuje — (Morin tu má na mysli portugalskou situaci) — za cenu potlačování tisku, vzdává se možnosti vlastní — portugalské — cesty k socialismu a směřuje způsobem stále nepůvodnějším k monotónnímu modelu aparátnického socialismu. Revoluční nešvary se přetvářejí v strukturu revoluce.

V obecné rovině Morin vyvozuje, že monopolizace informací vede k monopolizaci moci, k všeobecnému ujařmení. Monopolizace informací jediným aparátem tomuto aparátu umožňuje, aby se hledbal svou legitimitou. Každá nadvláda, říká Morin, se maskuje obecnými zásadami. Monarchie, která se dovolává božského původu, hovoří jménem boha, buržoazie zase jménem člověka. V prvním případě je nezbytné, aby mlčel bůh, v druhém, aby mlčel člověk. Aparát, který se prohlašuje za marxistický, hovoří jménem lidu. Aby mohl uskutečnit tento břichomluvecký výkon, musí přitom ovšem umlčet lid.

Kontrola informací, ospravedlňovaná zájmy budování pravého socialismu, vede k nastolení pseudosocialismu. V SSSR, kde byla obnovena třídní nadvláda a vykořisťování člověka člověkem, se nová moc opírala o výlučné a hierarchické přisvojení sdělovacích prostředků stranou. A právě toto přisvojení jí umožňuje vystavovat na odív tvář osvobozeného lidu, ačkoliv tento lid byl ve skutečnosti zbaven práva na svobodné volby v závodech, v obcích, ve volebních okrscích, v celém státě. Umožňuje této moci předvádět tvář pokrokové společnosti, ačkoliv v ní neexistuje právo na stávkou, zato však tu existují interní cestovní pasy, zbytečná policejní kontrola, "souostroví Gulag". Příklad takového dovršeného a dokonalého aparátnického komunismu přivádí Morin k "rozhodnému, neúprosnému, zarmucujícímu a ubezpečujícímu" závěru: "Ztráta takzvaných formálních svobod znemožňuje rozvoj reálných svobod. Každé potlačování informací vyúsťuje ve společenský útlak".

Postřeh polských a maďarských intelektuálů v letech 1956-1957 a československých intelektuálů v roce 1968, že svoboda projevu,

o kterou usilovali, odpovídá volání a potřebám dělníků a rolníků, je vpravdě velkým objevem. Musíme si znovu uvědomit, že svoboda nebrání proletariátu jíst, ale zabraňuje tyranovi spát. Myšlenku, že za dosažení trochy rovnosti je třeba platit ztrátou svobody, je nutné odsoudit jako reakční mýtus.

Svoboda informací, říká Morin, je ústředním tematem dneška i budoucnosti. Mocí neomezovaná svoboda projevu nemá sloužit uspokojování mánie dekadentních buržoazních intelektuálů, ani není duchovním fetišem či luxusem nasyceného liberála. Svoboda informací je základním problémem společenské organizace.

Socialistickou společnost, jejímž vlastním smyslem je vytvoření beztrždní společnosti a tudíž likvidování třídních antagonismů, může oživovat pouze působení protikladů, rozporů a antagonismů na úrovni myšlenek a informací: pluralita informačních zdrojů je jednou ze základních podmínek takové společnosti. Jestliže buržoazní společnost svobodu projevu omezuje a falšuje, pak to neznamená, že by ji socialistická společnost měla odstranit, nýbrž rozšířit a zmuždit. Mimochodem, Marx na "formálních svobodách" odsuzoval nedostatky a nikoliv přemíru svobody.

Úplná, demokratická a svobodomyslná organizace informací je podle Morina klíčovým organizačním problémem socialistické společnosti. Bez ní se socialismus stává socialismem "hlasu svého pána" a zvrací se ve svůj opak.

Budeme schopni vytvořit politiku a praxi revolucionizující a revoluční svobody? K tomu by bylo nutné povznést své myšlení nad zdánlivě nevyhnutelné alternativy, jako mezi revolucí a svobodou, aniž bychom přitom propadali víře, že se obě dvě dají báječně a záračně sloučit. V opravdově novém promyšlení by bylo nutné zrevolucionizovat myšlenku revoluce. Jestliže to nedokážeme, uzavírá Morin, nejsme schopni vyvážnout z jedné z největších tragedií historie a jsme naopak připraveni ji zopakovat.

Státní zájem

Do dveří číslo devět na oddělení pasů a viz vstupuje žena, které se chvějí ruce. Když pozdraví znuděného úředníka, rozvaleného za stolem, nasupeného a tupě zrajícího do neexistující dále, roztřepe se jí navíc i hlas. Položí před úředníka vyplněný formulář a list papíru, na němž je v cizím jazyce napsáno, že N.N., bytem N., ulice taky N., zve svou setru M.M. k návštěvě země N. A že N.N. hradí všechny výlohy spojené s tímto pobytem. Úředník dále zkoumá neexistující dálavu a pak se zeptá, jako kdyby před ním žádné papíry neležely:

Kam chcete jet?

Do N.

Proč?

Navštívit bratra.

Příloha č. 4 – seznam článků z Rudého práva

Rudé právo: Ústřední orgán Komunistické strany Československa

- **Začátek karafiátové revoluce (25.4.1974)**

- 1) ČTK. Vojenské povstání v Portugalsku. *Rudé právo: Ústřední orgán Komunistické strany Československa*. 26. 4. 1974, roč. 54, č. 98, s. 1,7.
- 2) ČTK. Lisabonská režim padl. *Rudé právo: Ústřední orgán Komunistické strany Československa*. 27. 4. 1974, roč. 54, č. 99, s. 1,7
- 3) MÁDR, M., Portugalská krize. *Rudé právo: Ústřední orgán Komunistické strany Československa*. 27. 4. 1974, roč. 54, č. 99, s. 7
- 4) ČTK. Portugalští komunisté vycházejí z věznic. *Rudé právo: Ústřední orgán Komunistické strany Československa*. 29. 4. 1974, roč. 54, č. 100, s. 5
- 5) ČTK. Portugalsko po státním převratu. Vojenská rada upevňuje své postavení. *Rudé právo: Ústřední orgán Komunistické strany Československa*. 30. 4. 1974, roč. 54, č. 101, s. 7
- 6) ČTK-RP. Návrat generálního tajemníka portugalské KS z třicetiletého exilu. A. Cunhal nadšeně přivítán v Lisabonu. *Rudé právo: Ústřední orgán Komunistické strany Československa*. 1. 5. 1974, roč. 54, č. 102, s. 7
- 7) ČTK. Odboráři jednali se Spinolou. *Rudé právo: Ústřední orgán Komunistické strany Československa*. 2. 5. 1974, roč. 54, č. 103, s. 7
- 8) ČTK. Osvobozenecká hnutí odmítají návrhy na federaci s Portugalskem. *Rudé právo: Ústřední orgán Komunistické strany Československa*. 3. 5. 1974, roč. 54, č. 104, s. 1,7
- 9) ČTK. Lisabon ochoten ke stykům se socialistickými státy. *Rudé právo: Ústřední orgán Komunistické strany Československa*. 4. 5. 1974, roč. 54, č. 105, s. 1,7
- 10) ČTK. Portugalská KS pro vytvoření prozatímní vlády. *Rudé právo: Ústřední orgán Komunistické strany Československa*. 6. 5. 1974, roč. 54, č. 106, s. 1,5
- 11) ČTK. Komunisté žádají zastoupení v prozatímní vládě. *Rudé právo: Ústřední orgán Komunistické strany Československa*. 7. 5. 1974, roč. 54, č. 107, s. 7
- 12) PORYBNÝ, Z. Zápas o demokracii. Dva týdny od svržení fašistického režimu v Portugalsku. *Rudé právo: Ústřední orgán Komunistické strany Československa*. 7. 5. 1974, roč. 54, č. 107, s. 7

• ***Pokus o zářijový převrat (30.9.1974)***

- 1) zr – ČTK. Neúspěšný pokus o pravicový převrat v Portugalsku. Reakce v Lisabonu neuspěla. *Rudé právo: Ústřední orgán Komunistické strany Československa*. 30.9. 1974, roč. 55, č. 231, s. 1,5
- 2) zr – ČTK. Antonio Spínola odstoupil. Portugalská vláda plně kontroluje situaci v zemi. *Rudé právo: Ústřední orgán Komunistické strany Československa*. 1.10. 1974, roč. 55, č. 232, s. 1,7
- 3) ČTK. Odhodlání uskutečnit program Hnutí ozbrojených sil. *Rudé právo: Ústřední orgán Komunistické strany Československa*. 2.10. 1974, roč. 55, č. 233, s. 7
- 4) PORYBNÝ, Z. Ostré střetnutí – k událostem v Portugalsku. *Rudé právo: Ústřední orgán Komunistické strany Československa*. 2.10. 1974, roč. 55, č. 233, s. 7
- 5) ČTK. Nová portugalská vláda se ujala funkce. *Rudé právo: Ústřední orgán Komunistické strany Československa*. 3.10. 1974, roč. 55, č. 234, s. 7
- 6) ČTK. Arzenály portugalské pravice. *Rudé právo: Ústřední orgán Komunistické strany Československa*. 4.10. 1974, roč. 55, č. 235, s. 1,7
- 7) ČTK. Portugalský lid odhodlán vybudovat svobodnou zemi. *Rudé právo: Ústřední orgán Komunistické strany Československa*. 8.10. 1974, roč. 55, č. 238, s. 7

• ***Pokus o březnový převrat (11.3.1975)***

- 1) zr. Rozdrcen pokus reakce o převrat v Portugalsku. *Rudé právo: Ústřední orgán Komunistické strany Československa*. 12.3. 1975, roč. 55, č. 60, s. 1,7
- 2) zr. V čele kontrarevolučního spiknutí byl generál Spinola. *Rudé právo: Ústřední orgán Komunistické strany Československa*. 13.3. 1975, roč. 55, č. 61, s. 1,7
- 3) PORYBNÝ, Z. Scénář nevyšel. *Rudé právo: Ústřední orgán Komunistické strany Československa*. 13.3. 1975, roč. 55, č. 61, s. 7
- 4) zr. Portugalský lid byl bdělý. *Rudé právo: Ústřední orgán Komunistické strany Československa*. 14.3. 1975, roč. 55, č. 62, s. 1,7
- 5) zr. Nepřátelé nového Portugalska jsou kapitalisté. *Rudé právo: Ústřední orgán Komunistické strany Československa*. 15.3. 1975, roč. 55, č. 63, s. 1,7
- 6) zr. Demokratické Portugalsko vítá rozhodnutí Revoluční rady. *Rudé právo: Ústřední orgán Komunistické strany Československa*. 17.3. 1975, roč. 55, č. 64, s. 1,5
- 7) PORYBNÝ, Z. K současnému vývoji v Portugalsku: Úder monopolů. *Rudé právo: Ústřední orgán Komunistické strany Československa*. 18.3. 1975, roč. 55, č. 65, s. 7
- 8) ČTK. Termín voleb v Portugalsku se nemění: Opatření proti extrémistům. *Rudé právo: Ústřední orgán Komunistické strany Československa*. 19.3. 1975, roč. 55, č. 66, s. 7

- 9) ČTK. Mnohatisícová manifestace lisabonských pracujících. Podpora Revoluční radě. *Rudé právo: Ústřední orgán Komunistické strany Československa*. 20.3. 1975, roč. 55, č. 67, s. 7
 - 10) ČTK. Volby v Portugalsku odloženy. *Rudé právo: Ústřední orgán Komunistické strany Československa*. 21.3. 1975, roč. 55, č. 68, s. 7
 - 11) ČTK. Portugalský lid musí být bdělý. *Rudé právo: Ústřední orgán Komunistické strany Československa*. 25.3. 1975, roč. 55, č. 71, s. 7
 - 12) ČTK. Nová portugalská vláda. *Rudé právo: Ústřední orgán Komunistické strany Československa*. 26.3. 1975, roč. 55, č. 72, s. 7
- **Nástup šesté prozatímní vlády (19.9.1975)**
 - 1) ČTK. Nová portugalská vláda. *Rudé právo: Ústřední orgán Komunistické strany Československa*. 20.9. 1975, roč. 55, č. 222, s. 7
 - 2) KERNÝ, D., ČTK. Šestá prozatímní vláda v Portugalsku. Jen kompromisní řešení. *Rudé právo: Ústřední orgán Komunistické strany Československa*. 22.9. 1975, roč. 56, č. 223, s. 5
 - 3) ČTK. Chránit revoluční vymoženosti. *Rudé právo: Ústřední orgán Komunistické strany Československa*. 23.9. 1975, roč. 56, č. 224, s. 7
 - 4) POSPÍŠIL, O. Lisabonský kompromis. *Rudé právo: Ústřední orgán Komunistické strany Československa*. 23.9. 1975, roč. 56, č. 224, s. 7
 - 5) KERNÝ, D. Pokrokový tisk neustálým terčem útoků pravice. Čtyři dny šesté vlády. *Rudé právo: Ústřední orgán Komunistické strany Československa*. 24.9. 1975, roč. 56, č. 225, s. 7
 - 6) ČTK. Interview Alvara Cunhala finskému listu. Komunisté budou rozhodně bránit revoluční vymoženosti. *Rudé právo: Ústřední orgán Komunistické strany Československa*. 25.9. 1975, roč. 56, č. 226, s. 7
 - 7) KERNÝ, D. Revoluce brání své pozice. *Rudé právo: Ústřední orgán Komunistické strany Československa*. 26.9. 1975, roč. 56, č. 227, s. 7
 - 8) KERNÝ, D. Postavit hráz reakci. *Rudé právo: Ústřední orgán Komunistické strany Československa*. 27.9. 1975, roč. 56, č. 228, s. 7
 - 9) ČTK. Bdělost PKS neochabuje. Reakce se snaží sabotovat pozemkovou reformu. *Rudé právo: Ústřední orgán Komunistické strany Československa*. 29.9. 1975, roč. 56, č. 229, s. 7
 - 10) ČTK. PKS pro pokračování demokratických přeměn. *Rudé právo: Ústřední orgán Komunistické strany Československa*. 30.9. 1975, roč. 56, č. 230, s. 7
 - 11) ČTK. Vojáci obsadili další rozhlasové stanice. *Rudé právo: Ústřední orgán Komunistické strany Československa*. 1.10. 1975, roč. 56, č. 231, s. 7

- 12) ČTK. Potyčky v Lisabonu. *Rudé právo: Ústřední orgán Komunistické strany Československa*. 2.10. 1975, roč. 56, č. 232, s. 1,7
- 13) zr. Výzva k nejvyšší bdělosti. *Rudé právo: Ústřední orgán Komunistické strany Československa*. 3.10. 1975, roč. 56, č. 233, s. 7
- 14) ČTK. L. Brežněv přijal portugalského prezidenta. *Rudé právo: Ústřední orgán Komunistické strany Československa*. 4.10. 1975, roč. 56, č. 234, s. 7